

วิเคราะห์สวรรณคดีที่ปรากฏในนิทานเวตาล ฉบับพระนิพนธ์กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์
ตามทฤษฎีสวรรณคดีสันสกฤต

วิทยานิพนธ์
ของ
ภัทร์ธีรา ฉลองเดช

เสนอต่อมหาวิทยาลัยทักษิณ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต วิชาเอกภาษาไทย
ชั้นวาคม 2548
ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยทักษิณ
ISBN 974 – 451 – 802 – 2

คณะกรรมการควบคุมและคณะกรรมการสอบ ได้พิจารณาวิทยานิพนธ์ฉบับนี้แล้ว เห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต วิชาเอก ภาษาไทย ของมหาวิทยาลัยทักษิณได้

คณะกรรมการควบคุม

.....ประธานกรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์จำเริญ แสงดวงแข)

.....กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์นิตา มีสุข)

คณะกรรมการสอบ

.....ประธานกรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์จำเริญ แสงดวงแข)

.....กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์นิตา มีสุข)

.....กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติม
(รองศาสตราจารย์ยุรฉัตร บุญสนิท)

.....กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติม
(อาจารย์บัวงาม ห่อแก้ว)

มหาวิทยาลัยทักษิณอนุมัติให้รับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตาม หลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต วิชาเอกภาษาไทย ของมหาวิทยาลัยทักษิณ

.....รักษาการในตำแหน่งคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(อ.ดร.สมศักดิ์ โชคนุกูล)

วันที่ เดือน ...ธันวาคม.. พ.ศ. ..2548...

ประกาศคุณูปการ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงได้ด้วยดี เพราะความกรุณาและการอนุเคราะห์จาก ผู้ช่วยศาสตราจารย์จำเริญ แสงดวงแข ประธานกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์และ ผู้ช่วยศาสตราจารย์นิดา มีสุข กรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ ที่ได้ให้คำแนะนำและข้อคิดเห็น สำคัญยิ่งหลายประการ แก่ไขข้อบกพร่องต่างๆ ตลอดจนตรวจแก้สำนวนภาษา เพื่อให้สามารถ สื่อสารได้ดียิ่งขึ้น ผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งและขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูงไว้ ณ ที่นี้

ขอกราบขอบพระคุณรองศาสตราจารย์ยุรฉัตร บุญสนิท และอาจารย์บัวงาม ห่อแก้ว กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติมที่ได้ให้คำแนะนำเพื่อปรับปรุงแก้ไขวิทยานิพนธ์ให้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ตลอดจนขอกราบขอบพระคุณคณาจารย์ ภาควิชาภาษาไทยฯ ทุกท่านของมหาวิทยาลัยทักษิณที่ได้ ประสิทธิ์ประสาทความรู้แก่ผู้วิจัย

ขอขอบพระคุณ คุณสุเทพ อินทร์ตัน คุณชมา โย๊ะหมาด คุณดวงฤทัย ชำนาญเพาะ ว่าที่ร้อยตรีสมศักดิ์ หลั่งชาย และเพื่อนครูโรงเรียนบ้านวังสายทอง ที่ได้ให้โอกาส สนับสนุน และให้ความช่วยเหลือแก่ผู้วิจัยด้วยดีเสมอมา

ขอขอบคุณปียมิตรทั้งสาม คือ คุณสายพิมพ์ แก้วทงนงค์ คุณสมพิส พรหมทอง และ คุณสุภวรรณ มีแก้ว นิสิตปริญญาโทวิชาเอกภาษาไทย ภาคพิเศษ ปี 2545 ที่คอยช่วยเหลือและเป็นกำลังใจแก่ผู้วิจัยมาโดยตลอด

ขอขอบพระคุณ คุณธีระยุทธ ชาตรี คุณอมรรัตน์ ชมเชย คุณสายสวาท บินรินทร์ คุณสำเร็จ ทองส่ง คุณนิยอ บาสา ที่เป็นเพื่อนคอยรับฟังเรื่องราวต่างๆ และให้กำลังใจ สนับสนุน จนกระทั่งผู้วิจัยประสบความสำเร็จ

ขอขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์นายแพทย์ไพระพัฒน์ หวันฉะหวา ที่เป็นกำลังใจ คอย ให้คำปรึกษา พร้อมทั้งให้คำแนะนำ ข้อคิดต่างๆ ที่เป็นประโยชน์แก่ผู้วิจัยตลอดมา

คุณค่าและประโยชน์ใดๆ อันพึงมีจากวิทยานิพนธ์นี้ ผู้วิจัยขอมอบเป็นกตัญญูกตเวทิตาแด่ คุณแม่อารีย์ พันราย คุณพ่อณฑล ฉลองเดช ผู้วางรากฐานส่งเสริมสนับสนุนทางการศึกษา และมอบแต่สิ่งที่ดีงามให้แก่ผู้วิจัย โดยเฉพาะคุณแม่ผู้เป็นผู้ร่วมทุกข์ร่วมสุขเคียงข้างผู้วิจัยมาตลอด ทำให้ผู้วิจัยสามารถประสบความสำเร็จทางการศึกษาและหน้าที่การงานได้อย่างเต็มภาคภูมิใน ทุกวันนี้

ภัสร์ธีรา ฉลองเดช

สารบัญ

บทที่	หน้า
1 บทนำ	1
ภูมิหลัง	1
ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า	5
ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า	5
ข้อตกลงเบื้องต้น	5
ขอบเขตการศึกษาค้นคว้า	6
ขอบเขตด้านข้อมูล	6
ขอบเขตด้านเนื้อหา	6
นิยามศัพท์เฉพาะ	7
วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า	7
2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาค้นคว้า	9
เอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับบรรณคดี	9
เอกสารที่เกี่ยวกับบรรณคดี	9
งานวิจัยที่เกี่ยวกับบรรณคดี	17
เอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับบรรณคดีเรื่องนิทานเวตาล	22
เอกสารที่เกี่ยวกับบรรณคดีเรื่องนิทานเวตาล	22
งานวิจัยที่เกี่ยวกับบรรณคดีเรื่องนิทานเวตาล	24
3 การวิเคราะห์รหัสและองค์ประกอบของบรรณคดีในนิทานเวตาล	26
ศตวรรษและองค์ประกอบของรหัส	27
หาสยรศและองค์ประกอบของรหัส	42
กรณารศและองค์ประกอบของรหัส	46
เรทรรศและองค์ประกอบของรหัส	55
วีรรศและองค์ประกอบของรหัส	65
ภยานกรศและองค์ประกอบของรหัส	73
พีภัตสรศและองค์ประกอบของรหัส	78

บทที่	หน้า
อัฐกฐตสและองค์ประกอบของรตส	79
ศานตรตสและองค์ประกอบของรตส	87
4 บทย่อ สรूपผล อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ	106
บทย่อ	106
สรूपผล	108
อภิปรายผล	111
ข้อเสนอแนะ	112
บรรณานุกรม	113
บทคัดย่อ	116
ประวัติย่อผู้วิจัย	121

บทที่ 1

บทนำ

ภูมิหลัง

วรรณคดีถือเป็นบทประพันธ์ที่แสดงถึงความรู้สึกนึกคิดและจินตนาการของผู้ประพันธ์ ทำให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกประทับใจ เกิดจินตนาการ ก่อให้เกิดสุนทรียะทางอารมณ์ สร้างความเพลิดเพลินสนุกสนาน ทั้งยังช่วยสอนใจเราทางอ้อม ทำให้เราได้เห็นชีวิตและแง่ของชีวิตที่แปลกแตกต่างไป นอกจากนี้ การที่ผู้ประพันธ์เลือกเฟ้นถ้อยคำต่างๆ มาใช้ในวรรณคดีแต่ละเรื่อง ยังทำให้ผู้อ่านได้รับรสวรรณคดีอย่างสมบูรณ์

วรรณคดีไทยได้รับอิทธิพลต่างๆ จากหลายชาติ หลายประเทศไม่ว่าจะเป็นจีน ชาวอาหรับ ตะวันตก อินเดียก็เป็นอีกชาติหนึ่งที่ไทยได้รับอิทธิพล กุสุมา รักษมณี ได้กล่าวถึงอิทธิพลของวรรณคดีอินเดียไว้ว่า

วรรณคดีไทยได้แสดงให้เห็นอิทธิพลจากวัฒนธรรมและความเชื่อต่างๆ ของอินเดีย ดังจะเห็นได้จากรูปแบบและเนื้อหาของวรรณคดีหลายเรื่อง ทรรศนะของกวีและผู้อ่านที่ถือว่าวรรณคดีเป็นงานที่สูงส่ง ความเชื่อต่างๆ ที่เป็นกรอบของเนื้อหาในวรรณคดีและความนิยมประดับประดาวรรณคดีด้วยความงามของภาษา ล้วนเป็นลักษณะที่เหมือนกันในวรรณคดีไทยและวรรณคดีอินเดีย¹

การศึกษาคุณค่าวรรณคดีของไทยนั้น สามารถศึกษาได้หลายแนวทาง แนวทางหนึ่งคือการศึกษาดังการศาสตร์ตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตซึ่งถือว่า “สิ่งที่ทำให้วรรณคดีมีคุณค่า คือสิ่งที่ประดับตกแต่งวรรณคดี เช่น ถ้อยคำที่งดงามและไพเราะเช่นเดียวกับอสังการที่ประดับร่างกายมนุษย์”²

ส่วนแนวคิดในการศึกษาวรรณคดีของอินเดีย กุสุมา รักษมณี ได้ให้ข้อสรุปไว้ดังนี้

วรรณคดีสันสกฤตมีทฤษฎีที่สำคัญอยู่ 8 ทฤษฎี คือ ทฤษฎีสวรรค์ ว่าด้วยอารมณ์ของผู้อ่าน ทฤษฎีอสังการ ว่าด้วยความงามในการประพันธ์ ทฤษฎีคุณ ว่าด้วยลักษณะเด่นในการ

¹ กุสุมา รักษมณี. การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต. 2534. หน้า 1.

² แหล่งเดิม. หน้า 21.

ประพันธ์ ทฤษฎีรีติ ว่าด้วยลีลาในการประพันธ์ ทฤษฎีชวนิ ว่าด้วยความหมายแฝงในการประพันธ์ ทฤษฎีวโภกรคติ ว่าด้วยภาษาในการประพันธ์ ทฤษฎีอนุมิติ ว่าด้วยการอนุมานความหมายในการประพันธ์และทฤษฎีเอาจิตยะ ว่าด้วยความเหมาะสมในการประพันธ์¹

ทฤษฎีรสในวรรณคดีสันสกฤตเป็นการศึกษาปฏิกิริยาทางอารมณ์ที่เกิดขึ้นในใจของผู้อ่านเมื่อได้รับรู้อารมณ์ที่กวีถ่ายทอดไว้ในวรรณคดี กุสุมา รัชมณี กล่าวถึงทฤษฎีรสตามความเห็นของนักวรรณคดีสันสกฤตไว้ว่า

วรรณคดีเกิดขึ้นเมื่อกวีมีอารมณ์สะเทือนใจ แล้วถ่ายทอดความรู้สึกนั้นออกมาในบทประพันธ์ อารมณ์นั้นจะกระทบใจผู้อ่าน ทำให้เกิดการรับรู้และเกิดปฏิกิริยาทางอารมณ์เป็นการตอบสนองสิ่งที่กวีเสนอมารสจึงมีความรู้สึกที่เกิดขึ้นในใจของผู้อ่าน มิใช่สิ่งที่อยู่ในวรรณคดีซึ่งเป็นเพียงอารมณ์ที่กวีถ่ายทอดลงไว้และเป็นตัวทำให้เกิดรสเท่านั้น²

ในด้านการรับรู้ภาวะต่างๆ ของผู้อ่านนั้น กุสุมา รัชมณี ได้อธิบายไว้ว่า

เมื่อผู้อ่านได้รับรู้ภาวะ ซึ่งก็คือ อารมณ์ต่างๆ ที่กวีแสดงไว้ในผลงาน มีด้วยกัน 9 ภาวะ ดังนี้ ความรัก (รติ) ความขบขัน (หาสะ) ความทุกข์โศก (โศกะ) ความโกรธ (โกรชะ) ความมุ่มมั่น (อุตสาหะ) ความน่ากลัว (ภยะ) ความน่ารังเกียจ (ชุกุปสา) ความน่าพิศวง (วิสมยะ) และความสงบ (สมะ) ผู้อ่านก็จะเกิดอารมณ์ตอบสนองต่อภาวะนั้น เรียกว่า “รส” ซึ่งมี 9 รสเท่ากับจำนวนภาวะและสัมพันธ์กับแต่ละภาวะดังนี้ ความซาบซึ้งในความรัก (สฤงคารรส) เป็นอารมณ์ตอบสนองภาวะรัก ความสนุกสนาน (หาสยรส) เป็นอารมณ์ตอบสนองภาวะขบขัน ความสงสาร (กรุณารส) เป็นอารมณ์ตอบสนองภาวะทุกข์โศก ความแค้นเคือง (เราทรรส) เป็นอารมณ์ตอบสนองภาวะโกรธ ความชื่นชมในความกล้าหาญ (วีรรส) เป็นอารมณ์ตอบสนองภาวะมุ่มมั่นในการต่อสู้ ความเกรงกลัว (ภยานกรส) เป็นอารมณ์ตอบสนองภาวะน่ากลัว ความเบื่อระอา ชิงชัง (พีภัตสรส) เป็นอารมณ์

¹ กุสุมา รัชมณี. การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต. 2534.

หน้า 21.

² แหล่งเดิม. หน้า 22.

ตอบสนองภาชนะน่ารังเกียจ ความอัศจรรย์ใจ (อัทธูตรส) เป็นอารมณ์ตอบสนองภาชนะน่าพิศวง และความสงบใจ (सानตรส) เป็นอารมณ์ตอบสนองภาชนะสงบ¹

การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตจึงเป็นแนวทางหนึ่งที่น่าสนใจศึกษา แต่เท่าที่ผ่านมา การวิเคราะห์วรรณคดีไทยในแนวดังกล่าวยังมีผลการวิเคราะห์ที่น่าสนใจ ดังที่กุสุมา รักษมณี กล่าวไว้ว่า

การวิเคราะห์รสในวรรณคดีไทยก็เป็นอีกแนวทางหนึ่งที่นิยมกันมาแต่มาจะเป็นการกล่าวถึงอย่างผิวเผินมากกว่าเป็นการวิเคราะห์องค์ประกอบของรสอย่างละเอียด คงจะเป็นเพราะตำราอรรถศาสตร์เท่าที่มีในภาษาไทยได้กล่าวถึงเรื่องรสไว้อย่างพอสังเขปเท่านั้น การศึกษาลักษณะนี้ไม่ได้ช่วยให้เข้าใจวรรณคดีมากขึ้นสักเท่าใด เพราะเป็นการชี้ว่าเนื้อหาตอนใดแสดงอารมณ์ของกวีเป็นอย่างไร และตรงกับรสใดเท่านั้น และนอกจากนั้นก็เป็นการแสดงความรู้สึกของผู้อ่านอย่างกว้างๆ เช่น เนื้อหาตอนใดทำให้เกิดความรู้สึกอย่างไรหรืออ่านจบแล้วมีความประทับใจอย่างไร วิธีนี้ชวนให้เข้าใจได้ว่าเป็นการวิเคราะห์ตามแนวคิดของคนโบราณซึ่งใช้ความรู้สึกเป็นเครื่องตัดสิน ยังไม่มีหลักเกณฑ์ที่แน่นอน อันที่จริง การศึกษาอารมณ์ในวรรณคดีไม่ว่าจะเป็นอารมณ์ของกวีหรือผู้อ่านยังมีแง่มุมที่น่าพิจารณาอีกมากมาย แต่เท่าที่ผ่านมาแล้วยังไม่ปรากฏผลเป็นที่น่ายินดีนัก น่าจะเป็นเพราะยังไม่ได้ใช้ประโยชน์จากทฤษฎีรสอย่างเต็มที่นั่นเอง²

รื่นฤทัย สัจจพันธุ์³ กล่าวถึงวรรณคดีอินเดียที่มีอิทธิพลต่อวรรณคดีไทย สรุปได้ว่า มี 6 ประเภท คือ วรรณคดีศาสนา วรรณคดีมหากาพย์ วรรณคดีบทละคร หนังสือปุราณะ นิทานนิยาย และเบ็ดเตล็ด ทั้งนี้ รื่นฤทัย สัจจพันธุ์⁴ ได้กล่าวถึงนิทานเวตาลสรุปได้ว่า เป็นวรรณคดีที่จัดอยู่ในประเภทนิทานนิยาย โดยอินเดียนั้นได้ชื่อว่าเป็นเทพเจ้าแห่งการเล่านิทานแบบซ้อนนิทาน (Tales within tales) ซึ่งวิธีการนี้ได้เผยแพร่ออกไปยังประเทศเพื่อนบ้านอย่างเช่น อาหรับและเปอร์เซีย ก็นิยมการเล่านิทานไม่แพ้อินเดีย

¹ กุสุมา รักษมณี. การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต. 2534. หน้า 23.

² แหล่งเดิม. หน้า 3-4.

³ รื่นฤทัย สัจจพันธุ์. “อิทธิพลวรรณคดีอินเดีย,” ภาษาไทย 4 (หน่วยที่ 8-15). 2526. หน้า 308.

⁴ แหล่งเดิม. หน้า 325.

ปัญญา บริสุทธิ์ กล่าวถึงนิทานเวตาลไว้ว่า

นิทานเวตาลเป็นวรรณคดีประเภทร้อยแก้วในรูปของนิทาน เป็นผลงานของ น.ม.ส. หรือ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ซึ่งทรงแปลมาจากฉบับภาษาอังกฤษชื่อ “Vikram and the Vampire” ซึ่ง Sir Richard Burton แปลจากฉบับภาษาสันสกฤตเป็นจำนวน 11 เรื่องจากของเดิม 25 เรื่อง (เวตาลปัญจวิมสตี) ส่วนนิทานเวตาลพากย์ไทยของ น.ม.ส.นั้นมีเพียง 10 เรื่อง แต่งเป็นร้อยแก้วผสมคำประพันธ์บางตอนเป็นฉันท์ นับว่าเป็นนิทานที่นอกจากจะสนุกสนานแล้ว ยังเป็นการลบล้างสติปัญญาของผู้อ่านอีกด้วย เพราะมีปัญหาวนให้คิดได้หลายอย่างว่าคำตอบที่ถูกต้องคืออะไร¹

วรรณคดีเรื่องนิทานเวตาลนั้น นอกจากจะให้ความสนุกสนานเพลิดเพลิน และลบล้างสติปัญญาของผู้อ่านแล้ว ยังดีในแง่ของการใช้คำและโวหารต่างๆ อีกทั้งยังมีสรวรรณคดีซึ่งเป็นภาษาวรรณศิลป์ตามแบบฉบับวรรณคดีสันสกฤตอีกด้วย ปัญญา บริสุทธิ์ ได้กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ว่า

นิทานเวตาลนี้ดีในแง่ของการใช้คำในภาษาร้อยแก้ว โดยเฉพาะในพากย์ไทยนี้ ท่านผู้แปลได้ใช้โวหารอันคมคายและไพเราะในทางพรรณนาโวหารอย่างเด่นชัดที่สุดทำให้เกิดจินตภาพและภาพพจน์มากมายหลายแห่งยากที่หนังสือนิทานอื่นๆ ในประเภทเดียวกันจะมีคุณค่าเสมอเหมือน ทั้งนี้ก็เพราะหนังสือนิทานโดยทั่วไปมักจะมุ่งเล่าเรื่องเป็นเกณฑ์ แต่การใช้ภาษาวรรณศิลป์เกือบจะไม่ถือเป็นเรื่องสำคัญเลย ส่วนนิทานเวตาลเป็นหนังสือสำหรับผู้ใหญ่หรือคนประเภทมีความรู้อ่านจึงต่างกับนิทานธรรมดา ด้วยเหตุนี้นิทานเวตาลจึงต้องอาศัยภาษาวรรณศิลป์เป็นเครื่องประกอบอย่างสำคัญ เพื่อให้เกิดความจับใจแก่ผู้อ่านที่มีความรู้ อีกประการหนึ่งข้อที่ควรสังเกตก็คือ เรื่องเดิมในภาษาสันสกฤตมีวิธีการเขียนที่ละเมียดละไมและแพรวพราวด้วยภาษาวรรณศิลป์ตามแบบฉบับวรรณคดีสันสกฤตโดยทั่วไป เมื่อเป็นดังนี้ฉบับภาษาไทยก็ต้องมีวิธีเขียนเลียนแบบสันสกฤตด้วยเหตุนี้นิทานเวตาลจึงมีคุณค่าถึง 2 อย่างคือ เนื้อเรื่องคืออย่างหนึ่ง และการใช้ภาษามีอรรถาธิบายที่เด่นชัดอีกอย่างหนึ่ง²

¹ปัญญา บริสุทธิ์. วิเคราะห์วรรณคดีไทยโดยประเภท. 2542. หน้า 38.

²แหล่งเดิม. หน้า 38-39.

จากความน่าสนใจทั้งเนื้อหาและภาษาที่ใช้ในวรรณคดีเรื่องนิทานเวตาลกับทฤษฎีรสวรรณคดีสันสกฤต ประกอบกับการวิเคราะห์รสวรรณคดียังมีงานอยู่น้อยมาก ผู้วิจัยจึงได้สนใจวิเคราะห์ทฤษฎีรสวรรณคดีสันสกฤตในนิทานเวตาลฉบับพระนิพนธ์กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ โดยจะวิเคราะห์ทั้ง 9 รสวรรณคดีพร้อมองค์ประกอบด้านต่างๆของแต่ละรสอย่างละเอียดลึกซึ้ง

ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า

เพื่อวิเคราะห์รสและองค์ประกอบของรสวรรณคดีที่ปรากฏในนิทานเวตาลฉบับพระนิพนธ์กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ โดยใช้ทฤษฎีรสวรรณคดีสันสกฤต

ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า

ผลของการศึกษาค้นคว้ามีความสำคัญดังต่อไปนี้

1. ทำให้เข้าใจถึงรสวรรณคดีสันสกฤตและองค์ประกอบของแต่ละรสวรรณคดีที่ปรากฏในนิทานเวตาล ฉบับพระนิพนธ์กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ได้อย่างลึกซึ้ง อันนำไปเป็นแนวทางการศึกษารสวรรณคดีตามทฤษฎีรสวรรณคดีสันสกฤตที่ปรากฏในวรรณคดีไทยเรื่องอื่นๆ ต่อไป
2. สามารถนำหลักการวิเคราะห์ไปปรับปรุงประยุกต์ใช้ในการเรียนการสอน การศึกษาเรื่องทฤษฎีรสวรรณคดีตามทฤษฎีรสวรรณคดีสันสกฤตที่ปรากฏในวรรณคดีสำหรับนักเรียนและผู้สนใจศึกษาค้นคว้า
3. ผลของการศึกษาค้นคว้าทำให้เข้าใจอารมณ์ความรู้สึกที่กวีถ่ายทอดออกมาพร้อมทั้งเข้าใจปฏิกิริยาทางอารมณ์ที่เกิดขึ้นในใจของผู้อ่านอย่างละเอียดและมีหลักเกณฑ์แน่นอนอันเป็นการใช้ประโยชน์จากทฤษฎีรสอย่างเต็มที่ในการศึกษาอารมณ์ความรู้สึกของกวีและผู้อ่านวรรณคดีไทยเรื่องอื่นๆ
4. ช่วยให้ผู้สนใจได้ประจักษ์ในคุณค่าของวรรณคดีไทยในแง่ของรสวรรณคดีมากขึ้น

ข้อตกลงเบื้องต้น

การอ้างอิงข้อความจากหนังสือวรรณคดีเรื่องนิทานเวตาลฉบับพระนิพนธ์กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ซึ่งจัดพิมพ์โดยสำนักพิมพ์ศิลปาบรรณาคาร ปี พ.ศ.2511 ผู้วิจัยใช้วิธีการอ้างอิงโดยการบอกเลขหน้าไว้ในวงเล็บใต้ข้อความที่ยกมา เช่น

สักครู่หนึ่งถึงกลางป่าช้า พระราชาทอดพระเนตรเห็นสิ่งซึ่งน่าเป็นที่รังเกียจต่างๆ อยู่ล้อม
กองไฟซึ่งได้เผาศพใหม่ๆ ภูตผีปีศาจปรากฏแก่ตา รอบข้างเสื่อคำรามอยู่ก็มี ช้างฟาดวง
อยู่ก็มี หมาในซึ่งชนเรื่องๆ อยู่ในที่มีดกก็กินซากศพ ซึ่งจัดกระจายเป็นชิ้นเป็นท่อน
หมาจึงจอกก็ต่อสู้กันแย่งอาหาร คือเนื้อแลกระดูกมนุษย์ หมื่ก็ยื่นเกี่ยวกินดับแห่งทารก

(หน้า 33)

พระราชบุตร ได้ฟังพุทธศรระสำแดงความร้อใจ ดังนั้นก็สิ้นความอ้อิ่ง พระหัตถ์จับมือ
พุทธศรระ นำพระเนตรตคร้ที่ว่า “ชายใดเข้าเดินในทางแห่งความรักชายนั้นจะรอดชีวิตไปมิได้
หรืออ้อยังไม่สิ้นชีวิต ชีวิตก็มีอ้ออื่น คือความทุกข์ที่ขี้ดยวอออกไปนั่นเอง”

(หน้า 51)

ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า

ในการวิเคราะห์ทฤษฎีรสรวมคคีสันสกฤตในนิทานเวตาลฉบับพระนิพนธ์กรมหมื่น
พิทยาลงกรณ ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตของการวิเคราะห์ดังต่อไปนี้

ขอบเขตด้านข้อมูล

ในการวิเคราะห์ครั้งนี้ ผู้วิจัยจะวิเคราะห์ข้อมูลด้านรสรวมคคีและองค์ประกอบของรสร
วมคคีจากรวมคคีเรื่องนิทานเวตาลฉบับพระนิพนธ์กรมหมื่นพิทยาลงกรณ โดยจะวิเคราะห์
นิทานทั้ง 10 เรื่องรวมทั้งต้นเรื่องและปลายเรื่องด้วย

ขอบเขตด้านเนื้อหา

การวิเคราะห์รสรวมคคีที่ปรากฏในนิทานเวตาล ฉบับพระนิพนธ์กรมหมื่นพิทยาลงกรณ
จะวิเคราะห์ตามทฤษฎีรสรวมคคีสันสกฤต โดยวิเคราะห์องค์ประกอบด้านวิภาวะ ด้านอนุภาวะ
และด้านสัตตวิกภาวะ ตามลำดับรสรวมคคีดังนี้

1. ศฤงคารรส (รสแห่งความรัก)
2. หาสยรส (รสแห่งความสนุกสนาน)
3. กรุณารส (รสแห่งความสงสาร)
4. เราทรรส (รสแห่งความแค้นเคือง)
5. วีรรส (รสแห่งความชื่นชมในความกล้าหาญ)
6. ภยานกรรส (รสแห่งความเกรงกลัว)

7 พิกัดสรส (รสแห่งความเบื่อระอา ชิงชัง)

8 อัฏฐตรส (รสแห่งความอัศจรรย์ใจ)

9 สานตรส (รสแห่งความสงบใจ)

นิยามศัพท์เฉพาะ

ในการวิเคราะห์ทฤษฎีสวรรณคดีสันสกฤตในนิทานเวตาลฉบับพระนิพนธ์กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ มีคำศัพท์เฉพาะที่เกี่ยวกับรสวรรณคดีซึ่งผู้วิจัยจะต้องนำมาใช้ในการวิเคราะห์ดังต่อไปนี้

ศฤงคารรส คือ ความซาบซึ้งในความรัก เป็นรสที่เกิดจากการมีความรักของตัวละคร

หาสยรส คือ ความสนุกสนาน เป็นรสที่เกิดจากการได้รับความขบขันของตัวละคร

กรุณารส คือ ความสงสาร เป็นรสที่เกิดจากการได้รับความทุกข์โศกของตัวละคร

เราทรรส คือ ความเค้นเคือง เป็นรสที่เกิดจากการรับรู้ความโกรธของตัวละคร

วีรรส คือ ความชื่นชม เป็นรสที่เกิดจากการรับรู้ความมุ่งมั่นในการแสดงความกล้าหาญของตัวละคร

ภยานกรส คือ ความเกรงกลัว เป็นรสที่เกิดจากการรับรู้ความน่ากลัวของตัวละคร

พิกัตสรส คือ ความเบื่อ รำคาญ ขยะแขยง เป็นรสที่เกิดจากการรับรู้ความน่าเบื่อ น่ารังเกียจของตัวละคร

อัฏฐตรส คือ ความอัศจรรย์ใจ เป็นรสที่เกิดจากการรับรู้ความน่าพิศวงของตัวละคร

सानตรส คือ ความสงบใจ เป็นรสที่เกิดจากการได้รับความสงบของตัวละคร

วิภาวะ คือ เหตุของภาวะที่เป็นเหตุการณ์ บุคคลหรือสิ่งต่างๆ ที่กำหนดไว้ในเนื้อเรื่องให้เป็นสาเหตุทำให้เกิดภาวะต่างๆ

อนุภาวะ คือ ผลของภาวะซึ่งเป็นการแสดงออกของตัวละครด้วยคำพูดหรืออากัปกิริยาให้รู้ว่าเกิดภาวะอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นแก่ตัวละคร

สาดตวิกภาวะ คือ การแสดงออกที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติเป็นปฏิกิริยาที่ไม่สามารถบังคับได้

วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า

ในการวิเคราะห์ครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ดำเนินการตามขั้นตอนต่อไปนี้

1. ขั้นรวบรวมข้อมูล

- 1.1 ศึกษารวบรวมเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับรสและองค์ประกอบของรสวรรณคดี
- 1.2 ศึกษารวบรวมเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับวรรณคดีเรื่องนิทานเวตาล

2. ขั้นศึกษาวิเคราะห์

ผู้วิจัยได้วิเคราะห์รสวรรณคดีสันสกฤตในนิทานเวตาลฉบับพระนิพนธ์กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ โดยดำเนินการดังนี้

- 2.1 พิจารณาคัดเลือกเนื้อหาในนิทานแต่ละเรื่อง เพื่อวิเคราะห์แยกเป็นรสต่างๆ ตามทฤษฎีรสวรรณคดีสันสกฤต
- 2.2 พิจารณาเนื้อหาในแต่ละรส แล้ววิเคราะห์องค์ประกอบในด้านวิภาวะ อนุภาวะ และสาดตวิภาวะของแต่ละรส

3. ขั้นสรุปผล อภิปรายผลและเสนอแนะ

- 3.1 สรุปผลการวิเคราะห์และอภิปรายผล
- 3.2 เสนอผลการวิเคราะห์โดยวิธีพรรณนาวิเคราะห์

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาค้นคว้า

ในการวิเคราะห์ทฤษฎีสวรรณคดีสันสกฤตที่ปรากฏในนิทานเวตาล ฉบับพระนิพนธ์ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ผู้วิจัย ได้จัดแบ่งเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาค้นคว้าออกเป็น 2 ประเภท คือ

1. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับรสวรรณคดี
2. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับวรรณคดีเรื่องนิทานเวตาล

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับรสวรรณคดี

เอกสารที่เกี่ยวกับรสวรรณคดี

ผู้วิจัยได้รวบรวมรสวรรณคดี เพื่อนำมาศึกษาและใช้เป็นแนวทางในการวิเคราะห์ ทฤษฎีสวรรณคดีสันสกฤตในนิทานเวตาล ฉบับ พระนิพนธ์กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ดังต่อไปนี้
กุสุมา รัชมณี¹ ได้กล่าวถึงทฤษฎีสวรรณคดีสันสกฤต สรุปได้ดังนี้
รส คือ ปฏิกริยาทางอารมณ์ที่เกิดขึ้นในใจของผู้อ่าน เมื่อผู้อ่านได้รับรู้อารมณ์ที่กวีได้ ถ่ายทอดเอาไว้ในวรรณคดี โดยนักวรรณคดีตามทฤษฎีสวรรณคดีสันสกฤตมีความเห็นว่ารส วรรณคดีเกิดขึ้นเมื่อกวีมีอารมณ์สะเทือนใจ แล้วถ่ายทอดความรู้สึกนั้นออกมาในบทประพันธ์ อารมณ์นั้นจะกระทบใจผู้อ่านทำให้เกิดการรับรู้และเกิดปฏิกริยาทางอารมณ์เป็นการตอบสนองสิ่งที่ กวีเสนอออกมา รสจึงเป็นความรู้สึกที่เกิดขึ้นในใจของผู้อ่าน มิใช่สิ่งที่อยู่ในวรรณคดีซึ่งเป็นเพียง อารมณ์ที่กวีถ่ายทอดลงไว้และเป็นตัวทำให้เกิดรสเท่านั้น

ส่วนรายละเอียดต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับลักษณะของรสและลำดับขั้นตอนในการเกิดรสนั้น กุสุมา รัชมณี ได้กล่าวไว้สรุปได้ว่า อารมณ์ต่าง ๆ ที่กวีแสดงไว้ในผลงานเรียกว่า “ภาวะ” ใน ระยะเวลาภาวะหลักมี 9 อย่าง คือ ความรัก (รติ) ความขบขัน (หาสะ) ความทุกข์โศก (โสกะ) ความโกรธ (โกรธะ) ความมึนเมา (อุตสาหะ) ความน่ากลัว (ภยะ) ความน่ารังเกียจ (ชุกุปสา)

¹ กุสุมา รัชมณี. การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีสวรรณคดีสันสกฤต. 2534. หน้า 22 – 23.

ความน่าพิศวง (วิสมยะ) และความสงบ (สมะ) เพื่อให้ผู้อ่านสามารถรับรู้ที่เกิดภาวะหนึ่งขึ้นแก่ตัวละคร กวีต้องแสดงเหตุของภาวะ (วิภาวะ) ไว้เป็นเบื้องต้น ต่อจากนั้นตัวละครต้องแสดงผลของภาวะ (อนุภาวะ) ให้รู้ว่าเกิดภาวะหนึ่งขึ้นในใจของตัวละครแล้ว นอกจากนั้นยังมีการแสดงออกอีกอย่างหนึ่งเป็นภาวะที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ (สาตตวิภาวะ) สาตตวิภาวะจึงทำหน้าที่ช่วยอนุภาวะให้ผู้อ่านได้รับรู้ภาวะในใจตัวละครได้ง่ายขึ้น เมื่อผู้อ่านได้รับรู้ภาวะที่กวีแสดงไว้แล้วก็จะเกิดอารมณ์ตอบสนองต่อภาวะนั้น เรียกว่า “รส” ซึ่งมี 9 รส เท่ากับจำนวนภาวะและจะสัมพันธ์กับแต่ละภาวะ คือ ความซาบซึ้งในความรัก (ศฤงคารรส) เป็นอารมณ์ตอบสนองต่อภาวะรัก ความสนุกสนาน (หยาสยรส) เป็นอารมณ์ตอบสนองต่อภาวะขบขัน ความสงสาร (กรณารส) เป็นอารมณ์ตอบสนองต่อภาวะทุกข์โศก ความแค้นเคือง (เราทรรส) เป็นอารมณ์ตอบสนองต่อภาวะโกรธ ความชื่นชมในความกล้าหาญ (วีรรส) เป็นอารมณ์ตอบสนองต่อความมุ่งมั่นในการต่อสู้ ความเกรงกลัว (ภยานกรส) เป็นภาวะตอบสนองต่อภาวะน่ากลัว ความเบื่อระอา ชิงชัง (พีภัตสรส) เป็นอารมณ์ตอบสนองต่อภาวะน่ารังเกียจ ความอัศจรรย์ใจ (อัทภูตรส) เป็นอารมณ์ตอบสนองต่อภาวะน่าพิศวง และความสงบแห่งจิตใจ ส่วน (सानตรส) เป็นอารมณ์ตอบสนองต่อภาวะสงบ

ในส่วนของรสรพรรณคดีสันสกฤต กุสุมา รัชมณี¹ ได้กล่าวไว้ สรุปได้ว่า การเกิดรสทั้ง 8 มีภาวะต่างๆ เป็นองค์ประกอบ ดังนี้

ศฤงคารรส คือ ความซาบซึ้งในความรัก เกิดจากความรัก 2 ประเภท คือ ความรักของผู้ที่ได้อยู่ด้วยกัน (สัมภोजะ) และความรักของผู้ที่อยู่ห่างจากกัน (วิประลัมภะ) ความรักแบบสัมภोजะนั้นมีเหตุของภาวะ (วิภาวะ) คือ การอยู่กับผู้ที่ถูกตาต้องใจ การอยู่ในบ้านเรือนหรือสถานที่ที่สวยงาม การอยู่ในฤดูกาลที่เอื้อต่อการแสดงความรัก การแต่งตัวงดงาม การลูบทาด้วยของหอมและประดับด้วยมาลัย การเที่ยวชมสวนหรือเล่นสนุกสนาน การดูหรือฟังสิ่งที่เจริญหูเจริญตา เป็นต้น การแสดงผลของภาวะ (อนุภาวะ) ได้แก่ พุดจาอ่อนหวาน จริตกิจยาแซมซ้อย ชม้ายชายตา ยิ้มแย้มแจ่มใส เป็นต้น ส่วนความรักแบบวิประลัมภะนั้นมีเหตุของภาวะ คือ การพลัดพรากจากกัน การแสดงผลของภาวะ ได้แก่ ทำทางหมาดอ้ายตายอยาก สงสัย วิตกกังวล กระสับกระส่าย พร่ำรำพัน เป็นต้น

¹ กุสุมา รัชมณี. การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต. 2534.

หยาสรส คือ ความสนุกสนาน เป็นรสที่เกิดจากการได้รับความขบขัน นาฏยศาสตร์ แบ่งความขบขันออกเป็น 2 ลักษณะ คือ ความขบขันที่เกิดแก่ผู้อื่น หมายถึง การพูดหรือทำให้ผู้อื่นขบขันซึ่งส่วนมากมักจะเป็นไปโดยตนเองไม่รู้ตัว และความขบขันที่เกิดแก่ตนเอง รู้สึกขำตนเองหรือขำผู้อื่น ภาวะของความขบขัน ได้แก่ การแต่งตัวแปลก ๆ เช่น ชายแต่งตัวอย่างหญิง สวมเสื้อผ้ารุ่มร่ามรุงรัง แต่งตัวผิดกาลเทศะ หรือแต่งตัวมากเกินไป ฯลฯ การทำท่าแปลก ๆ เช่น เดินงก ๆ เงิ่น ๆ ล้มลุกคลุกคลาน หรือทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งซ้ำ ๆ ซาก ๆ ฯลฯ การพูดแปลก ๆ เช่น พูดผิด ๆ ถูก ๆ พูดรวนฟังไม่ได้ศัพท์ พูดด้วยสำเนียงต่างไปจากคนส่วนใหญ่หรือพูดซ้ำซาก ฯลฯ อนุภาวะได้แก่การยิ้มหรือหัวเราะ ซึ่งนาฏยศาสตร์กล่าวไว้ 6 ลักษณะ คือ ยิ้มน้อย ๆ ไม่เห็นไรฟัน และยิ้มปากพอเห็นไรฟัน เป็นลักษณะของคนชั้นสูง หัวเราะเบา ๆ และหัวเราะเฮฮาเป็นลักษณะของคนชั้นกลาง หัวเราะอหายนและหัวเราะท้องคัดท้องแข็งเป็นลักษณะของสามัญชนทั่วไป วยกิจาริภาวะ ซึ่งเป็นภาวะเสริมของความขบขัน ได้แก่ ความเสแสร้ง ความเกียจคร้าน หรือความง่วงงุน ความริษยา เป็นต้น บางภาวะเช่นความรุนแรง อาจเป็นตัวแปรได้ รสที่ควรจะเกิดจากภาวะขบขันจึงไม่ใช่ หยาสรส แต่กลายเป็นกรณารสเพราะความสงสารผู้ถูกรกระทำ

กรณารส คือ ความสงสาร เป็นรสที่เกิดจากการได้รับความทุกข์โศก ซึ่งมี 3 อย่าง คือ ความทุกข์โศกที่เกิดจากความอยุติธรรม เกิดจากความเสื่อมทรัพย์ และเกิดจากเหตุวิบัติ โดยอาจมีภาวะเสริมคือความไม่แยแส ความเหน้อยอ่อน ความวิตก ความโหยหา ความตื่นตระหนก ความหลง ความอ่อนเพลีย ความสิ้นหวัง ความอับจน ความป่วยไข้ ความเฉา ความบ้ำคั่ง ความสิ้นสติ ความพรั่นพรึง ความเกียจคร้าน ความตาย ฯลฯ ภาวะของความทุกข์โศก คือ การพลัดพรากพรากจากคนรักโดยไม่มีโอกาสกลับมาพบกัน ทรัพย์สมบัติเสียหาย ถูกแข่งด่า ถูกฆ่า ถูกลงโทษ กักขังจองจำ ถูกจองเวร ประสบเคราะห์กรรม ตกทุกข์ได้ยาก เป็นต้น อนุภาวะของความทุกข์โศกพึงแสดงออกด้วย การร้องไห้คร่ำครวญ แต่การร้องไห้นั้นเป็นลักษณะของคนชั้นต่ำ และสตรีเท่านั้น สำหรับคนชั้นสูงและชั้นกลางเมื่อประสบทุกข์โศกจะต้องกลั้นไว้ไม่ร้องไห้ คร่ำครวญ นอกจากนั้นอาจมีอนุภาวะอื่น เช่น การทอดถอนใจ ทุ่มทอดตัว ตีอกชกหัว ฯลฯ หรือมีปฏิกิริยา (สาดตวิกภาวะ) เช่น นิ่งตะลึงงัน ตัวสั่น สีหน้าเปลี่ยน น้ำตาไหล เสียงเปลี่ยน เป็นต้น

เราทรรส คือ ความแค้นเคือง เป็นรสที่เกิดจากการรับรู้ความโกรธ ตัวละครผู้มีความโกรธเป็นเจ้าเรือน มักได้แก่ ราชกษัตริย์ ทานพ คนขุนเจ็ย เป็นต้น อาจมีภาวะเสริม คือ ความตื่นตระหนก ความแค้น ความหวั่นไหว ฯลฯ ภาวะของความโกรธ ได้แก่ การพูดใส่ความ พูดให้เจ็บใจ คูหมิ่น กล่าวเท็จ อาฆาตจองเวร กล่าวคำหยาบ ข่มขู่ อิจฉาริษยา ทะเลาะทู่เถียง ต่อสู้ ฯลฯ อนุภาวะของความโกรธ ได้แก่ การเขี้ยว ตัด ตี ฉีก บีบ ขว้างทำให้เลือดตก ฯลฯ และ

อาจมีปฏิกิริยา คือ เหงื่อออก ขนลุก ตัวสั่น เสียงเปลี่ยน เป็นต้น เนื่องจากความโกรธนั้นมีหลายอย่าง ได้แก่ ความโกรธที่เกิดจากศัตรู เกิดจากผู้ใหญ่ เกิดจากเพื่อนรัก เกิดจากคนรับใช้ และเกิดขึ้นเอง การแสดงความโกรธจึงมีต่างกันไปด้วย เช่น เมื่อผู้ใหญ่ทำให้โกรธ ผู้แสดงพึงก้มหน้าเล็กน้อย มีน้ำตาคลอเบา อัดอั้นตันใจ ฯลฯ แต่เมื่อคนรับใช้ทำให้โกรธ อาจขึ้นิ้ว ตวาด ถลึงตา ฯลฯ

วีรุต คือ ความชื่นชม เป็นรสที่เกิดจากการรับรู้ความมุ่งมั่นในการแสดงความกล้าหาญอันเป็นคุณลักษณะของคนชั้นสูง ความกล้าหาญมี 3 อย่าง คือ กล้าให้ (ทานวีระ) กล้าประพฤดิธรรมหรือน้ำที่ (ธรรมวีระ) และกล้ารบ (รณวีระ) อาจมีภาวะเสริม คือ ความมั่นคง ความพินิจพิเคราะห์ ความจงหอง ความตื่นตระหนก ความรุนแรง ความแค้น ความระลึกได้ ฯลฯ ภาวะของความมุ่งมั่น ได้แก่ การเอาชนะศัตรู การบังคับอินทรีย์ของตนได้ การแสดงพละกำลัง ฯลฯ อนุภาวะของความมุ่งมั่น ได้แก่ ทำที่มั่นคง เฉลียวฉลาดในการงาน เข้มแข็ง ขะมักเขม้น พุดจาแจ่มจัน เป็นต้น

ภยานกรส คือ ความเกรงกลัว เป็นรสที่เกิดจากการรับรู้ความน่ากลัว ซึ่งแบ่งเป็น 3 ประเภท คือ เกิดจากการหลอกลวง เกิดจากการลงโทษ และเกิดจากการข่มขู่ อาจมีภาวะเสริม คือ ความสงสัย ความหลง ความอับจน ความตื่นตระหนก ความเฉยชา ความพรันพริ้ง ความสิ้นสติ ความตาย ฯลฯ ภาวะของความน่ากลัว ได้แก่ การได้ยินเสียงผิดปกติ การเห็นภูตผีปีศาจหรือสัตว์ร้าย การอยู่คนเดียว การไปในป่าเปลี่ยวกร้าง การทำผิด ฯลฯ อนุภาวะของความน่ากลัว ได้แก่ การวิงหนี การส่งเสียงร้อง เป็นต้น และอาจมีปฏิกิริยา เช่น อากาศตะลึงงัน เหงื่อออก ขนลุก ตัวสั่น สีหน้าเปลี่ยน เสียงเปลี่ยน น้ำตาไหล หรือ เป็นลม

พิภตสรส คือ ความเบื่อ รำคาญ ขยะแขยง เป็นรสที่เกิดจากการรับรู้ความน่าเบื่อ น่ารังเกียจ ซึ่งมี 2 ประเภท คือ เกิดจากสิ่งน่ารังเกียจที่ไม่สกปรก เช่น เลือด และสิ่งน่ารังเกียจที่สกปรก เช่น อุจจาระ หนอง อาจมีภาวะเสริม คือ ความสิ้นสติ ความตื่นตระหนก ความหลง ความป่วยไข้ ความตาย เป็นต้น ภาวะของความน่าเบื่อ น่ารังเกียจ ได้แก่ สิ่งที่ไม่สบอารมณ์ หรือไม่ต้องประสงค์ สิ่งชวนสลดใจ สิ่งสกปรก เป็นต้น อนุภาวะของความน่าเบื่อ น่ารังเกียจ คือ การทำท่าทางขยะแขยง นิ้วหน้า อาเจียน ถ่มน้ำลาย ตัวสั่น ฯลฯ

อัทภูตรส คือ ความอัศจรรย์ใจ เป็นรสที่เกิดจากการได้รับรู้ความน่าพิศวง อันมี 2 ประเภท คือ เกิดจากสิ่งที่เป็นทิพย์ หรืออภินิหาร และเกิดจากสิ่งที่น่ารื่นรมย์ อาจมีภาวะเสริม คือ ความตื่นตระหนก ความหวั่นไหว ความยินดี ความบ้าคลั่ง ความมั่นคง เป็นต้น ภาวะของความน่าพิศวง ได้แก่ การพบเห็นสิ่งที่เป็นทิพย์ การได้รับสิ่งที่ปรารถนา การไปเที่ยวในสถานที่ที่งดงาม น่ารื่นรมย์ เช่น อุทยาน วิหาร การเห็นสิ่งที่เป็นมายา หรือมีเวทมนตร์ ฯลฯ อนุภาวะของ

ความน่าพิศวง คือ การทำท่าประหลาดใจ หรืออุทานด้วยความเปล่งใจ เป็นต้น อาจมีปฏิกริยา เช่น การนิ่งตะลึงงัน เหงื่อออก ขนลุก น้ำตาไหล ฯลฯ

ศานตรส คือ ความสงบใจ เป็นรสที่เกิดจากการได้รับรู้ความสงบของตัวละคร ศานตรสในนาฏยศาสตร์ก็มีแต่ในต้นฉบับบางฉบับเท่านั้น ทั้งยังมีลักษณะของการแต่งเดิมมากกว่า ศานตรส คงเป็นอิทธิพลของคติทางพุทธที่ถือว่าความสงบเป็นสิ่งประเสริฐ เป็นทางสู่นิพพาน กวีพุทธส่วนมากจึงถือว่าศานตรสเป็นรสที่เด่นกว่ารสอื่นทั้ง 8 และภาวะสงบ (ศานตะ) ก็เป็นภาวะเด่น ดังปรากฏในโคลกบทที่ 103 ซึ่งเป็นส่วนที่เพิ่มเข้ามาในนาฏยศาสตร์บางฉบับว่า

“ภาวะอาศัยเหตุการณ์ของตน ๆ แล้วเกิดขึ้นจากศานตะ

และเมื่อยังไม่ประสบเหตุการณ์อย่างใดแล้ว ก็แฝงตัวอยู่ในศานตะนั่นเองอีก”

ด้วยเหตุนี้จึงมีนักวรรณคดีบางกลุ่มยอมรับศานตรส แต่ก็ยังนับว่ารสมีเพียง 8 รส เพราะถือว่ารสต่าง ๆ ทั้ง 8 เกิดจากศานตรสอีกทีหนึ่ง จึงไม่นับศานตรสรวมกับรสอื่น ๆ หากยกให้เป็นแม่แบบของรสทั้งปวง

วาทกฏ¹ ผู้เขียนตำราอสังการศาสตร์ กล่าวถึงรสวรรณคดีไว้ในปริจเฉทที่ 5 สรุปได้ ดังนี้ อาหารถ้าขาดเกลือก็ไม่อร่อยฉันใด รสก็ย่อมไม่รู้อารมณ์ฉันนั้น รสเป็นองค์ประกอบที่ทำให้ กายกมลออนเด่นขึ้นมี สุถายีภาว อันวิภาว อนุภาว สาตวิก และ วุยภิจารี ซึ่งนักปราชญ์กล่าวว่ารสมิ 9 อย่าง คือ ศฤงคาร วิร กรรณา หาสย อทุฏต ฆยานก เราทร พิภตุ และ ศานตุ ทั้งนี้ “ศฤงคาร” คือ รสของการที่สามิภรรยาปฏิบัติต่อกันและกันด้วยความรักใคร่ มี 2 ประเภท คือ “สโยคศฤงคาร” และ “วิปรลมุกศฤงคาร” ศฤงคารทั้งสองอย่างนี้เป็นไปในระหว่างสามิภรรยา คู่ที่อยู่ด้วยกันและคู่ที่พราจากกันโดยเป็นไปอย่างลับหรืออย่างจะแจ้ง ในเรื่องศฤงคารนี้ “ตัวละคร” ที่ท่านยกย่อง คือ สาวผู้ประกอบไปด้วยรูปและเสาวภาคย์ มีสกุล ชานิชำนาญ หนุ่มสุภาพ พูดคำที่ทั้งไพเราะ และจริง มีเกียรติ และมีคุณความดีต่าง ๆ ขณะสามิภรรยาที่รักกัน ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งถึงแก่กรรมลง “ศฤงคาร” ชื่อ “กรรณา” ก็เกิดขึ้น (วิธีแสดง “กรรณา”) นี้ก็แต่พรรณนาถึงเรื่องมาแล้ว “วิรรส” มีความเพียรเป็น “สุถายีภาว” และเป็นสามอย่างโดยที่ได้เนื่องมาแต่ความเพียรในทางธรรม การรบ หรือการให้ทาน “กรรณารส” เกิดแต่ “สุถายีภาว” คือ ความโศกเมื่อจะให้บังเกิดรสนี้ ควรกล่าวถึงการไหว้ การร้องไห้ หน้าซีดลง สลบ พุดอ้อมตัว รำพึงรำพัน และหลั่งน้ำตา รสชื่อ “หาสย” นั้น ปราชญ์ว่ามีความรู้สึกขบขันเป็น “สุถายีภาว” ความขบขันเกิดจากการเห็นกริยาท่าทาง ร่างกาย หรือการแต่งตัวพิลึก “อทุฏตรส” มีความรู้สึกประหลาดใจเป็น “สุถายีภาว” ความรู้สึกประหลาดใจเกิดขึ้นด้วยได้เห็นหรือได้ยินถึงสิ่งที่ไม่น่าจะเป็นไปได้

¹ วาทกฏ. อสังการศาสตร์. แปลโดย ป.ส.ศาสตรี ม.ป.ป. หน้า 28 - 30.

“ภยานกรส” มีความกลัวอันเกิดแต่การเห็นสิ่งที่น่าสยดสยองนั้น “สถายีภาว” ความกลัวนั้น กล่าวถึงลักษณะของหญิงคนชั่วเลว และเด็ก “เราทรส” มีความโกรธเป็น “สถายีภาว” ความโกรธก็เกิดแต่การที่ศัตรูคู่อริ ในโอกาสนั้น “ตัวละคร” ประพจน์นำหาวคิ้ว ฉุนเฉียวและไม่อดโทษ “พิภตฺสรส” มีความเกลียดชังเป็น “สถายีภาว” ความเกลียดชังที่เกิดขึ้นโดยทันที พอได้ยินถึงสิ่งที่ไม่ชอบ และมีอาการคือถ่มน้ำลาย และทำหน้าขู่ขี้ เป็นต้น ยกเว้นแต่มหาบุรุษจะไม่ทำเช่นนั้น สุดท้าย “सानุตรส” มีความรู้ชอบอันมีอาการไม่ปรารถนาสิ่งใด ๆ นั้น เป็น “สถายีภาว” ความรู้ชอบก็เกิดแต่การสละความรักความเกลียด

ประสิทธิ์ กาพย์กลอน กล่าวถึงลักษณะและความสำคัญของวรรณคดีว่า

อาหารมีรสต่าง ๆ กันให้ความโอชะแก่ผู้เสพมันใด วรรณคดีก็มีรสต่าง ๆ กันให้ความโอชะแก่ผู้อ่านฉันนั้น รสทั้งสองนี้แตกต่างกันตรงที่รสอาหารใช้ลิ้นเป็นเครื่องสัมผัส เพื่อให้รู้ว่าอาหารนั้นมีรสเปรี้ยว หวาน มัน เค็ม หรือเผ็ดอย่างไร บางทีก็ใช้จมูกดมกลิ่นพิสูจน์ว่าอาหารนั้นมีกลิ่นหอมหวานชวนกินแค่ไหน ส่วนวรรณคดีนั้นสัมผัสด้วยตาและหูจากภาษาวิจิตรจะรู้รส และรสแห่งวรรณคดีนี้เป็นรสที่บอกถึงอารมณ์เพียงอย่างเดียว คือ บอกอารมณ์ออกเป็นส่วนปลีกย่อยลงไปอีกก็จะมีอยู่มากมายหลายประการ เช่น ความยินดี ความร่าเริง ความทุกข์โศก ความโกรธ ความมองอาจ ความกลัว ความเกลียด ความพิศวง และความสงบ เป็นต้น และถ้าวรรณคดีเรื่องใดขาดรสของวรรณคดีก็เปรียบเสมือนคนกินอาหารที่ไม่มีรสแล้วไม่อร่อยมันใด การอ่าน วรรณคดีที่ขาดรสก็อ่านไม่สนุกฉันนั้น แต่วรรณคดีเรื่องใดจะมีรสดีหรือไม่ย่อมขึ้นอยู่กับภาษาที่แสดงออกเป็นสำคัญ ภาษาวิจิตรวรรณคดีจึงแยกจากกันไม่ออก¹

กุหลาบ มัลลิกะมาส² กล่าวถึงองค์ประกอบของวรรณคดีด้านการแสดงออกซึ่งมีส่วนเกี่ยวข้องกับอารมณ์สะท้อนใจอันก่อให้เกิดรสวรรณคดีสรุปได้ว่า การแสดงออกเป็นสื่อ นำความนึกคิด ความสะท้อนใจ และจินตนาการของผู้แต่งออกสู่ผู้อ่านอื่น และการแสดงออกที่ดีจะต้องทำให้ผู้อ่านมีความรู้สึกและความเข้าใจในสิ่งต่อไปนี้

1. ทำให้ผู้อ่านรู้สึกหรือเห็นภาพตามคำบรรยาย
2. ทำให้เห็นความเคลื่อนไหวหรือเหตุการณ์

¹ ประสิทธิ์ กาพย์กลอน. แนวทางการศึกษาวรรณคดี ภาษาวิจิตร การวิจักษ์และวิจารณ์. 2518. หน้า 116.

² กุหลาบ มัลลิกะมาส. ความรู้ทั่วไปทางวรรณคดีไทย. 2531. หน้า 13.

3. เผยให้เห็นบุคลิกภาพและนิสัยใจคอของตัวละครในเรื่อง
4. ช่วยให้เกิดความหยั่งเห็น คือ ความรู้สึกเข้าใจว่าทำไมบุคคลจึงได้แสดงออกเช่นนี้
5. เผยให้เห็นบุคลิกภาพของผู้แต่ง

ส่วนผลกระทบทางจิตใจอันเนื่องมาจากการอ่านวรรณคดีจะมีมากน้อยเพียงใดถือเป็น เรื่องของแต่ละบุคคล ดังเช่น สายทิพย์ นุกุลกิจ กล่าวถึงเรื่องการเกิดอารมณ์สะท้อนใจว่า “อารมณ์ สะท้อนใจอาจเกิดขึ้นเมื่อตัวละครได้เห็นนางอันเป็นที่รักสิ้นชีวิต”¹ ซึ่งสอดคล้องกับคำกล่าวของ พระยาอนุমানราชชน ที่ได้กล่าวถึงอภิวสัยในการเกิดอารมณ์สะท้อนใจของผู้อ่านวรรณคดีว่า “จะเป็นวรรณกรรมทำให้ท่านบังเกิดอารมณ์สะท้อนใจแรงแค่ไหน จะเป็นไปในทางฝ่ายสูงหรือฝ่ายต่ำ เกิดขึ้นแล้วและหมดไปเร็วหรือช้าก็ตามที ก็สุดแท้แต่ตัวท่าน ตามส่วนแห่งอำนาจความรู้สึกนี้ เห็นและความคุ้นเคยอบรมมา เป็นเรื่องต่างคนต่างรู้สึก ไม่มีอะไรต้องโต้เถียงกันเรื่องนี้”²

จิตรลดา สุวัตติกุล³ กล่าวถึงเรื่อง รสวรรณคดีในเอกสารประกอบการสอนภาษาไทย ของมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราชไว้สรุปได้ว่า รสวรรณคดี ได้แก่ อารมณ์หรือภาวะต่าง ๆ ที่ ปรากฏในวรรณคดี เช่น อารมณ์รัก อารมณ์โกรธ อารมณ์เศร้า เป็นต้น การอ่านวรรณคดีให้ได้รส ผู้อ่านต้องพิจารณาถ้อยคำของผู้เขียนทุกตัวอักษร แล้วจึงคิดและวิเคราะห์ตามเพื่อให้รับรู้ภาวะแห่ง อารมณ์นั้น ๆ รสวรรณคดีแบ่งได้เป็น 2 ลักษณะ คือ รสวรรณคดีไทย มี 4 รส คือ เสาวรจนี นารีปราโมทย์ พิโรชวาทัง สัลลาปังคพิสัย ส่วนรสวรรณคดีสันสกฤตมี 9 รส คือ ศฤงคารรส รุทธรส กรุณารส หาสยรส วีรรส ภยานกรส พิภัสสรส อัทภูตรสและसानติรส

กระแสร มัลยาภรณ์ กล่าวถึงรสวรรณคดีไว้ว่า

คุณค่าส่วนหนึ่งของวรรณคดี คือ คุณค่าทางอารมณ์นั่นเอง คือ กวีต้องมีแรงบันดาลใจอัน จะทำให้เกิดจินตนาการ สร้างภาพสะท้อนอารมณ์ ช่างผู้อ่านก็จะตีความวรรณคดีนั้น ๆ ออกมา อันอาจจะเป็นอารมณ์ที่คล้ายกับกวี ผู้แต่ง อารมณ์ของกวีนั้นย่อมเป็นอารมณ์ โศก อารมณ์รัก อารมณ์เคียดแค้น ฯลฯ เราย่อมได้ประโยชน์ด้วย การที่จะเป็นคนอยู่เฉย ๆ ไม่มีความอ่อนไหวหรือโลดโผนทางอารมณ์นั้นจะไม่ “สนุก” ไม่ได้รับ “รสแห่งภาษา”

¹ สายทิพย์ นุกุลกิจ. เอกสารประกอบการสอนวิชาภาษาไทย 321 : วรรณคดีวิจารณ์. 2523. หน้า 167.

² พระยาอนุমানราชชน. การศึกษาวรรณคดีแห่งวรรณศิลป์. 2546. หน้า 51.

³ จิตรลดา สุวัตติกุล. “องค์ประกอบทางสุนทรียศาสตร์ สุนทรียภาพในความ,” ภาษาไทย 7 (หน่วยที่ 1 – 8). 2538. หน้า 227 – 228.

เลข “รส” ของวรรณคดีนั้นท่านเรียกว่า “พนธรส” มีอยู่ 9 รส คือ ศฤงคารรส (ความรัก) หาสยรส (ความหรรษา) กรุณารส (ความกรุณา) รุทธรส (ความคร่ำครวญ) วีรรส (ความกล้าหาญ) ภยานกรส (ความสยดสยอง) พิภัสสรส (ความขยะแขยง) อัฏฐุตรส (ความอัศจรรย์ใจ) และสันทิรส (ความสงบ) วรรณคดีที่ดีย่อมให้รสต่าง ๆ เหล่านี้แก่ผู้อ่านได้¹

เบญจมาศ พลอินทร์² กล่าวถึงเรื่องรสของวรรณคดีสรุปได้ว่า อรรถรส หมายถึง รสของวรรณคดีที่ก่อให้เกิดความรู้สึกทางด้านอารมณ์ เป็นอาการที่เกิดขึ้นเมื่อได้ฟังเรื่องราวจากวรรณคดีและวรรณกรรม หรือถ้อยคำของกวีเป็นเหตุจงใจให้เป็นไป ทั้งนี้ กวีจะต้องเข้าถึงภาวะแห่งจิตใจของผู้อ่าน ผู้ฟังและอารมณ์ของคนในลักษณะต่าง ๆ แล้วปรับถ้อยคำปรุงแต่งให้เกิดอรรถรส หรือรสแห่งวรรณคดี ซึ่งบรรดาปรมาจารย์ได้แยกแยะและกำหนดไว้ตามภาวะแห่งอารมณ์ มีอาการเป็นไปตามถ้อยคำของกวีอันมีอยู่ 9 ประการ คือ

1. ลิงคารรส	คือ	รติ	หมายถึง	รสแห่งความรัก
2. หัสสรส	คือ	หาสะ	หมายถึง	รสแห่งความขบขันหรรษา
3. กรุณารส	คือ	โสกะ	หมายถึง	รสแห่งความโศกเศร้าสังสาร
4. รุทธรส	คือ	โกธะ	หมายถึง	รสแห่งความโกรธแค้น
5. วีรรส	คือ	อุตสาหะ	หมายถึง	รสแห่งความกล้าหาญ
6. ภยานกรส	คือ	ภย	หมายถึง	รสแห่งความกลัวภัยและสยดสยอง
7. วิภัสสรส	คือ	ชิจุจฉา	หมายถึง	รสแห่งความเกลียดและขยะแขยง
8. อัฏฐุตรส	คือ	วิมหยา	หมายถึง	รสแห่งความประหลาดใจ
9. สันตรส	คือ	สมะ	หมายถึง	รสแห่งความสงบแห่งจิตใจ

ความรู้เรื่องรสวรรณคดีตามแนวทฤษฎีรสของวรรณคดีสันสกฤตดังที่กล่าวมาแล้ว ผู้วิจัยจะใช้เป็นแนวทางในการวิเคราะห์ โดยยึดแนวทางการศึกษาวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามแนวทฤษฎีรสวรรณคดีสันสกฤตของ กุสุมา รัชมณี เป็นหลัก

¹ กระแสร์ มาลาภรณ์. วรรณคดีเปรียบเทียบเบื้องต้น. 2516. หน้า 23.

² เบญจมาศ พลอินทร์. พื้นฐานวรรณคดีและวรรณกรรมไทย. 2526. หน้า 76 -77.

งานวิจัยที่เกี่ยวกับบรรพชนคดี

ภาวณี โชติมณี¹ วิเคราะห์วีรชนในรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 โดยมุ่งวิเคราะห์องค์ประกอบและพฤติกรรมของตัวละครที่แสดงถึงวีรชน องค์ประกอบของวีรชนประกอบด้วยองค์ประกอบด้านวิภาวะ 3 ประการ คือ การเป็นผู้มีคุณธรรมของตัวละคร การต้องถือปฏิบัติตามคำสั่งหรือขอร้อง และความวู้สึกที่เกิดขึ้นในช่วงขององค์ประกอบด้านอนุภาวะปรากฏอยู่ 3 ลักษณะ คือ อนุภาวะด้านคำพูด อนุภาวะด้านอากัปกริยาและอนุภาวะด้านคำพูดและอากัปกริยา องค์ประกอบด้านสัตตวิภาวะปรากฏอยู่ 5 ลักษณะ คือ ภาวะตะลึงงัน ภาวะเหงื่อออก ภาวะตัวสั่น ภาวะน้ำตาไหล และภาวะการเป็นลม พฤติกรรมของตัวละครที่แสดงถึงวีรชน ผู้วิจัยได้แบ่งพฤติกรรมของตัวละครออกเป็น 2 ฝ่าย คือ วีรชนของตัวละครฝ่ายพลับพลา และวีรชนของตัวละครฝ่ายลงกา โดยปรากฏผลการวิเคราะห์วีรชนในแต่ละด้าน ผลการวิเคราะห์วีรชนในแต่ละด้านของตัวละครฝ่ายพลับพลา พบว่าในด้านธรรมวีระมีบทบาทการทำหน้าที่ที่โดดเด่นของตัวละคร 9 ตัว คือ บทบาทผู้ปราบอธรรมและการเป็นนายที่ดียิ่งของพระราม บทบาทการเป็นอนุชาที่ดีของพระลักษมณ์ พระพรต พระสัทรรุค และพระลบ บทบาทการเป็นชายาที่ดีของนางสีดา บทบาทการเป็นทหารที่ดีของหนุมานและองคต บทบาทการเป็นอนุชาและที่ปรึกษาที่ดีของพิเภก ด้านธรมวีระ มีบทบาทการรบที่โดดเด่นของตัวละคร 5 ตัว คือ พระราม พระลักษมณ์ หนุมาน และพระลบ พระมงกุฎ โดยตัวละครทั้งหมดได้แสดงบทบาทการต่อสู้โดยมีจุดประสงค์เพื่อต้องการเอาชนะและทำลายล้างฝ่ายปฏิปักษ์ ผลการวิเคราะห์วีรชนของตัวละครฝ่ายลงกา พบว่าในด้านธรรมวีระ มีบทบาทการทำหน้าที่ที่โดดเด่นของตัวละคร 6 ตัว คือ บทบาทชายาและมารดาที่ดีของนางมณโฑ บทบาทผู้ตัดสินคดีความที่มีความยุติธรรมของท้าวบาลีวราช บทบาทอนุชาที่ดีของกุมภกรรณ บทบาทโอรสที่ดีของอินทรชิต บทบาทญาติที่ดีของนางเบญจกาย และบทบาทมารดาที่ดีของนางพิรากวนในด้านธรมวีระ มีบทบาทการรบที่โดดเด่นของตัวละครจำนวน 13 ตัว คือ ทศกัณฐ์ กุมภกรรณ อินทรชิต ไมยราพ มัจฉานุ สหัสเดชะ มูลพล้ำ มังกรกัณฐ์ สัทธาสูร วิรุณจำบัง ทศกัณฐ์วัน ทศกัณฐ์ และบรรลัยกัลป์ โดยตัวละครทุกตัวได้แสดงพฤติกรรม การสู้รบเพื่อต้องการเอาชนะฝ่ายปฏิปักษ์ ทั้งนี้ ไม่ปรากฏพฤติกรรมที่แสดงถึงวีรชนด้านทานวีระจากตัวละครทั้งฝ่ายพลับพลาและฝ่ายลงกา

¹ภาวณี โชติมณี. การวิเคราะห์วีรชนในรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2. 2543. หน้า 160.

เบญจวรรณ ส่งสมบูรณ์¹ เป็นการศึกษาบทละครเสภาเรื่อง ขุนช้างขุนแผนที่กรมศิลปากรจัดแสดง ตั้งแต่ พ.ศ. 2492 ถึง พ.ศ. 2537 รวม 27 ตอน เพื่อวิเคราะห์ลักษณะเด่นของเนื้อหา โดยใช้ทฤษฎีรสของวรรณคดีสันสกฤต ผลการวิจัยปรากฏว่า บทละครเสภาเรื่อง ขุนช้างขุนแผน มีรสที่เป็นรสเด่น 6 รส ได้แก่ วีรรส (รสของความกล้าหาญ) ศฤงคารรส (รสของความรัก) กรุณารส (รสของความทุกข์โศก) เราทรรส (รสของความอัศจรรย์ใจ) รสรอง 3 รส ได้แก่ ภยานกรรส (รสของความหวาดกลัว) พิภัสสรรส (รสของความรังเกียจ) และसानตรรส (รสของความสงบใจ) จึงสรุปได้ว่า เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนที่นำมาทำบทละครมีรสวรรณคดีครบทั้ง 9 รส ตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต รสวรรณคดีเหล่านี้เกิดจากเนื้อหา ตัวละครที่ตรึงใจผู้ชม จึงทำให้บทละครเสภาเรื่องนี้เป็นที่นิยมตลอดมา

วงเดือน สุขบาง² ศึกษาพระปฐมสมโพธิกถาในแนวสุนทรียะ สรุปได้ว่า รสความที่เกิดจากการบรรยายและพรรณนาความได้ก่อให้เกิดรสวรรณคดีครบทั้งเก้ารส โดยได้ยกตัวอย่างรสวรรณคดีในด้านต่าง ๆ ผู้วิจัยได้กล่าวไว้สรุปว่า ในพระปฐมสมโพธิกถาปรากฏศฤงคารรสที่กล่าวถึงความรักและความเสน่หารหว่างหนุ่มสาวมีเพียงเล็กน้อย ได้แก่ ความเสน่หาที่พระสิริมหามายาทรมีต่อพระสิริสุทโธทนะเมื่อได้ทราบข่าวของพระองค์ และนาง กิสาโคตมีทรงมีใจผูกพันต่อพระมหาบุรุษ เป็นต้น แต่ได้กล่าวถึงความงามของบุคคล ได้แก่ ความสง่างามของพระพุทธรองค์ พระบรมชนกนาถ ความทรงพระสิริโฉมงามของพระพุทธรมาดา ความงามของสระโบกขรณีที่พระอินทร์ตรัสสั่งให้พระเวสสุกรรมลงมานมิตให้เจ้าชายสิทธัตถะกล่าวถึงความงามของธรรมชาติ การบรรยายและพรรณนาเกี่ยวกับความงามดังกล่าวนี้ ก่อให้เกิดความรู้สึกรื่นรมย์ยินดี จนเกิดความรักในความงามนั้นๆ กรุณารส ในพระปฐมสมโพธิกถา ปรากฏรสนี้อยู่หลายตอน เช่น ตอนที่ม้ากัณฐกะแสดงความเศร้าโศกที่ต้องจากพระมหาบุรุษ นายฉันทน์อัครมเหศวร์กัณฐกะ พระนางพิมพาคร่ำครวญถึงพระพุทธรองค์ พระอนันท์ทรงอาลัยอาวรณ์ถึงพระบรมครูเมื่อพระองค์เสด็จดับขันธปรินิพพาน เป็นต้น รสนี้ให้ความรู้สึกและอารมณ์คล้ายคลึงตาม เสียงของคำที่ใช้พรรณนาให้เกิดกรุณารสมีความราบรื่นและคล้องจองเป็นอันดี ทำให้เกิดความไพเราะเป็นอย่างยิ่ง ปรากฏวีรรส 3 ลักษณะคือ รมวีระ ได้แก่ ความกล้าหาญในการสงครามหรือการรบ ทานวีระ ได้แก่ ความกล้าหาญในการให้ และทยาวีระ ได้แก่ ความกล้าหาญในการช่วยเหลือ พระพุทธรองค์ทรงแสดงรมวีระ เช่น ตอนที่พระยามารยกพลมาประจัญพระองค์เทพดาทั้งหลาย

¹ เบญจวรรณ ส่งสมบูรณ์. บทละครเสภาเรื่อง ขุนช้างขุนแผน : การศึกษาในเชิงวรรณคดีวิเคราะห์. 2540. หน้า 8.

² วงเดือน สุขบาง. การศึกษาพระปฐมสมโพธิกถาในแนวสุนทรียะ. 2524. หน้า 235.

ตกใจหนีไปสิ้น พระองค์ประทับอยู่เพียงลำพัง ทรงแสดงความกล้าหาญด้วยท่วงท่าและวาจา ตรัสเรียกพระบารมีทั้งหลายให้ต่อสู้กับพระยามารจนพ่ายแพ้ สำหรับทานวิระ มีปรากฏอยู่หลายตอน เช่น ตอนที่กรมสมเด็จพระปรมาธิบดีในรศทรงพรรณนาว่า พระมหากษัตริย์ ทรงกระทำทานทั้ง 3 ชั้น คือ ทานบารมี ทานอุปบารมี และทานปรมัตถบารมี มาเป็นเวลาช้านานด้วยพระทัยปรารถนา จะช่วยมวลสัตว์โลกให้พ้นจากห้วงมหรณพ แม้ผู้ใดปรารถนาทรัพย์สิน อวัยวะและชีวิตของพระองค์ ก็ไม่ทรงเสียดาย เช่น ตอนที่เสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดรทรงบริจาคพระมเหสี พระราชโอรสและพระราชธิดา ดังนี้ เป็นต้น ส่วนทนายวิระหรือความกล้าในการช่วยเหลือ มีปรากฏเห็นเด่นชัดมาก เช่น ตอนที่พระสัทธตตะตัดสินพระทัยละทิ้งพระนางพิมพาพระอัครมเหสี พระราหุลราชโอรสผู้ประสูติได้เพียง 1 วัน พระเจ้าสุทโธทนะพระราชบิดา และพระบรมวงศานุวงศ์ ตลอดจนความสุขทางโลกียะทั้งหลายเสด็จออกบรรพชา เพื่อแสวงหาพระสัทธรรมอันเป็นหนทางที่จะ “รื้อ” และ “ขน” สรรพสัตว์ให้พ้นจากความทุกข์ การกระทำของพระองค์จึงถือว่าเป็นทนายวิระอย่างสูงส่ง วิรุตที่กล่าวมาแล้วนี้ ก่อให้เกิดความชื่นชม ความภาคภูมิใจและความเลื่อมใสศรัทธาในองค์พระบรมศาสดาเป็นอย่างสูง หาสยรส ในพระปฐมสมโพธิกถา ปรากฏในลักษณะสี่ตะกั๊บหลิตะ คือ ยัมกับแยม เท่านั้น ทั้งนี้เพราะเนื้อหาไม่เอื้อต่อการประพันธ์ดังกล่าว ตัวอย่างหาสยรส ได้แก่ ตอนที่พระมหากษัตริย์เสด็จออกบิณฑบาต ณ กรุงราชคฤห์ ด้วยความสง่างามและองอาจภาคภูมิใจของพระองค์ ทำให้ชาวเมืองแตกตื่นชมพระอุดมรูป และทุ่มเถียงกันว่า พระองค์เป็นพระอินทร์บ้าง เป็นพระอิศวรบ้าง เป็นพระพรหมบ้าง หรือเป็นบุคคลอื่นๆ ภาพของชาวเมืองในขณะได้เถียงที่เกิดขึ้นในใจผู้อ่าน สร้างความขำขันทำให้รู้สึกเบิกบานและร่าเริง ผู้อ่านจะได้รับความพึงพอใจและสบายใจ อัศจรรย์คือ ตอนที่เป่าปาทานวิหังและพระมหากษัตริย์ต่างๆ เช่น ตอนกาฬเทวิลดาบสเข้าไปถวายพระพรพระสัทธตตะราชกุมาร พระเจ้าสุทโธทนะจึงให้เชิญเสด็จพระองค์มาเพื่อให้น้อมนมัสการพระดาบส ขณะนั้นพระบาททั้งสองของพระมหากษัตริย์กลับขึ้นไปยืนประดิษฐานอยู่บนชฎาของพระกาฬเทวิล ทุกคนเห็นเป็นมหัศจรรย์ ลักษณะปาฏิหาริย์เช่นนี้ ก่อให้เกิดอัศจรรย์ ทำให้ผู้อ่านแปลก ประหลาดใจ ตื่นเต้นและสนใจเป็นอย่างยิ่ง ภายนอกในพระปฐมสมโพธิกถา ปรากฏรสนี้เป็นบางตอน เป็นต้นว่า ตอนที่พระยามารยกพลมาประจัญพระมหาสัตว์ เทพยดาทั้งหลายต่างตกใจ แล่นหนีหมด ละทิ้งให้พระมหาสัตว์ทรงเผชิญหน้ากับพระยามารเพียงพระองค์เดียว อาการที่เทพยดาตกใจกลัวและหลบหนีพระยามาร ก่อให้เกิดภายนอกรส ผู้อ่านจะมองเห็นภาพและนาฏการไปพร้อมๆ กัน ส่วนรุทรสมมีปรากฏอยู่บ้าง เช่น ในตอนที่พระยามารรู้สึกโกรธที่พระมหากษัตริย์จะพ้นไปจากอำนาจของตน และตอนที่กษัตริย์ทั้ง 8 พระนคร ร้องทำทนายเพื่อต่อสู้แย่งชิงพระบรมสารีริกธาตุของพระบรมศาสดา เป็นต้น ความบรรยายให้เห็นถึงความโกรธในพระปฐมสมโพธิกถา แม้จะไม่มีคำรุนแรงนัก แต่ก็ให้ภาพ ความรู้สึก อารมณ์

และบรรยากาศแก่ผู้อ่าน ทำให้รู้สึกตื่นเต้น สนุกและเพลิดเพลิน พึงศรัทธา ปราบกฐณนี้เพียงเล็กน้อย ได้แก่ ตอนที่พระอุปัชฌาย์เถระทรมานพระยามาร ด้วยการเนรมิตให้ชาคศพสุน์เข้า มีหนอนชอนไข้วเยี้ย ส่งกลิ่นเหม็นคละคลุ้ง ผูกพันอยู่กับกายพระยามาร จนกว่าพระยามารจะละพยศจึงจะแก้ให้ ความบรรยายที่ทำให้พึงศรัทธา นี้ ให้ความรู้ลึกซึ้งแยบยล ให้ภาพที่น่าเกลียด และให้กลิ่นที่ไม่พึงประสงค์ ทำให้ผู้อ่านเกิดความรังเกียจอย่างรุนแรง ศาสนตรสในพระปฐมสมโพธิกถา ความพรรณนาที่ก่อให้เกิดศานตรสนี้ มีปรากฏอยู่มาก เพราะเนื้อหาเอื้อต่อการประพันธ์ เป็นต้นว่า ตอนพระมหาบุรุษเสวยข้าวมธุปายาสของนางสุชาดาและทรงอธิษฐานลอยถาดทองแล้ว เสด็จไปประทับ ณ ใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ก่อนที่พระองค์จะตรัสรู้ หรือตอนภายหลังตรัสรู้แล้ว ทรงประทับเสวยวิมุตติสุข ณ ที่เดิมเป็นเวลา 7 วัน และประทับใต้ต้นอชปาลนิโครธ (ต้นไทร) เป็นเวลาอีก 7 วัน ความพรรณนาในช่วงเวลาดังกล่าว ให้ศานตรสแก่ผู้อ่าน ก่อให้เกิดความสงบและความสบายใจ ทำให้รู้สึกเป็นสุขอย่างแท้จริง สมดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “นกลิ สนฺติ ปรี สุขํ - สุขอื่นใด ยิ่งกว่าความสงบไม่มี” นอกจากนี้ศานตรสยังช่วยให้ผู้อ่านแลเห็นภาพ ได้ยินเสียงและรู้สึกถึงบรรยากาศที่เจียบสงบอีกด้วย นอกจากนี้จะได้รับรสแห่งวรรณคดีทั้ง 9 นี้แล้ว ยังได้รับรสแห่งธรรมด้วย ซึ่งรสแห่งธรรมนี้ย่อมชนะรสทั้งปวง

นางลักษณณ์ แซ่มโซติ¹ ได้ศึกษาเรื่องหาสยรสในวรรณกรรมร้อยกรองของไทยสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325 - พ.ศ. 2475. ผลการศึกษาสรุปได้ว่า ในวรรณกรรมร้อยกรองของไทยทำให้เราทราบว่า แม้ในเรื่องขบขันผู้แต่งบางท่านยังใช้ประสบการณ์ทางวรรณกรรม และศิลปะเชิงภาษาอย่างสูง จึงเท่ากับได้ศึกษาศิลปะการประพันธ์ในรูปแบบหนึ่งซึ่งจะช่วยให้เข้าใจลักษณะวรรณกรรมร้อยกรองของไทยได้ลึกซึ้งกว้างขวางขึ้น นอกจากนั้นหาสยรสยังสะท้อนลักษณะสังคมบางประการที่ไม่สามารถทราบได้จากประวัติศาสตร์หรือพงศาวดาร อันได้แก่ ทัศนยะบางประการของประชาชนที่มีต่อฝ่ายปกครอง เหตุการณ์และความเคลื่อนไหวในสังคมที่ไม่ได้เกี่ยวข้องกับการเมือง และลักษณะนิสัยของคนไทย เป็นต้น หาสยรสในรูปการเสียดสีเหน็บแนมที่ผู้แต่งนำมาใช้จู่จุดบพร่องในสังคมนั้น แม้สถานภาพของผู้แต่ง และสภาวะทางการเมืองจะเป็นเหตุให้ปรากฏวรรณกรรมรูปแบบนี้ไม่มากนัก แต่ก็พอจะยืนยันได้ว่า ผู้แต่งในฐานะที่เป็นสมาชิกส่วนหนึ่งของสังคม มีความสำนึก หรือความรับผิดชอบต่อสังคม

¹ นางลักษณณ์ แซ่มโซติ. หาสยรสในวรรณกรรมร้อยกรองของไทยสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325 - พ.ศ. 2475. 2521. หน้า 290 - 291.

ธนนต์ พิสัยสวัสดิ์¹ ได้วิเคราะห์วรรณคดีอีสานเรื่อง ขุนทิง โดยวิเคราะห์ศิลปะการเสนอเรื่องและสุนทรียะเชิงประพันธ์ พบว่า ผู้นิพนธ์วรรณคดีเรื่อง ขุนทิง สามารถเรียบเรียงถ้อยคำพรรณนาความตอนต่าง ๆ ให้ผู้ฟังหรือผู้อ่านบังเกิดอารมณ์ทางใจได้ครบทั้งเก้ารส ซึ่งผู้วิจัยได้แสดงรายละเอียดไว้ว่ารสวรรณคดีใดปรากฏอยู่ในตอนใดบ้าง รสวรรณคดีที่เด่นที่สุดของเรื่อง ขุนทิง คือ สานตรส กรูณารส และศฤงคารรส ตามลำดับ อันเป็นรสสำคัญที่จะนำผู้อ่านเข้าถึงจุดมุ่งหมายของผู้ประพันธ์ และการสร้างรสวรรณคดีดังกล่าวนี้สอดคล้องกับแก่นเรื่องมากที่สุด

กัลยา พลายชุม² ได้วิเคราะห์อุเทนคำฉันท์ของพระสมุห์หนู ฉบับศูนย์วัฒนธรรมภาคใต้ วิทยาลัยครูนครศรีธรรมราช สรุปผลการศึกษาว่า องค์ประกอบของเรื่องมีลักษณะเด่นเฉพาะทั้งโครงเรื่อง แนวคิด ทรนชนะของผู้แต่ง ตัวละคร บทสนทนา และฉาก ด้านรูปแบบคำประพันธ์มีการใช้คำประพันธ์แต่ละชนิดได้เหมาะสมกับเนื้อหา ด้านขนบนิยมในการแต่งจะปฏิบัติตามกวีรุ่นก่อน แต่มีเอกลักษณ์อยู่บ้างในบทไหว้ครูและบทอัสภรย์ ด้านศิลปะการประพันธ์นับว่ามีความไพเราะทั้งรสคำ รสความและรสวรรณคดี โดยมีรสวรรณคดีตามทฤษฎีอสังการศาสตร์ 8 รส คือ ศฤงคารรส วีรรส กรูณารส อัฏฐตรส ภูยานกรส เราทรรส พิภัสตรสและสานตรส ซึ่งรสวรรณคดีแต่ละรสที่ปรากฏอยู่ล้วนให้ความรู้สึกสะท้อนอารมณ์แก่ผู้อ่าน ทำให้วรรณกรรมเรื่องนี้มีความน่าสนใจเป็นอย่างมาก

ศศิธร แสงเจริญ³ ได้วิเคราะห์ศฤงคารรสในพระนลคำหลวง สาวิตรี ศกุนตลา มัทนะพาธา สรุปผลการวิเคราะห์ได้ดังต่อไปนี้

พระนลคำหลวง เป็นวรรณคดีเรื่องเดียวใน 4 เรื่อง ที่ไม่มีข้อจำกัดทางด้านศิลปะการแสดงเข้ามาเป็นอุปสรรคต่อการส่งสาร ผู้แต่งจึงสามารถแสดงรติภาวะของตัวละครได้อย่างเข้มข้นทุกรูปแบบ ภาวะรักต่าง ๆ ได้ถูกจัดวางไว้อย่างถูกจังหวะ มีเหตุการณ์ต่อเนื่องกันอย่างเหมาะสม มีฉากที่กลมกลืนกับประสบการณ์ทางอารมณ์ของตัวละครได้เป็นอย่างดี

สาวิตรี แม้จะเป็นเรื่องขนาดเล็กและเป็นบทละครร้องแบบดึกดำบรรพ์แต่ก็มีพลังของศฤงคารรสโดดเด่น เพราะเหตุการณ์ต่าง ๆ ได้ถูกจัดลำดับไว้อย่างมีศิลปะและเป็นเอกภาพ บทร้อง

¹ ธนนต์ พิสัยสวัสดิ์. การวิเคราะห์วรรณคดีอีสานเรื่อง ขุนทิง. 2531. หน้า 472 - 473.

² กัลยา พลายชุม. วิเคราะห์อุเทนคำฉันท์ของพระสมุห์หนู ฉบับศูนย์วัฒนธรรมภาคใต้. 2538. หน้า 130 - 140.

³ ศศิธร แสงเจริญ. การวิเคราะห์ศฤงคารรสในพระนลคำหลวง สาวิตรี ศกุนตลา มัทนะพาธา. 2537. หน้า 548 - 552.

มีพลังร่ำอารมณ์สะเทือนใจ วิกรรมแห่งความรักของนางสาวตรีผู้งามอย่างที่สุดและเข้มแข็งกล้าหาญยิ่งกว่าบุรุษได้สร้างความประทับใจแก่ผู้เสพอย่างไม่รู้ลืม

ศกุนตลา เป็นบทละครเรื่องแบบดึกดำบรรพ์ จึงมีข้อจำกัดทางด้านศิลปะการแสดงตัวละครขาดความซับซ้อนทางอารมณ์ ศกุนตการรตที่เกิดขึ้นจึงเด่นเฉพาะช่วงแรก ส่วนช่วงหลังเมื่อตัวละครได้พบกันหลังจากการพลัดพราก จะไม่มีบทโต้ตอบของตัวละครเอก จึงทำให้ขาดความซาบซึ้งในศกุนตการรตไปอย่างน่าเสียดาย

มัทนะพาธา ถือเป็นเรื่องที่ประสบความสำเร็จในด้านรูปแบบ กวีผู้ประพันธ์ได้ทรงใช้นันทลักษณ์ได้เหมาะสมกับเนื้อหาทางอารมณ์และเนื้อหาทางความคิด แต่มีจุดอ่อนในด้านของโครงเรื่องและลักษณะนิสัยของตัวชายแสนที่ไม่เอื้อต่อการเกิดศกุนตการรต อย่างไรก็ตามฉากรักในเรื่องมัทนะพาธาแม้จะเป็นฉากที่อ่อนหวานและลึกซึ้งกว่าทุกเรื่องที่ศึกษา แต่เป็นน่าเสียดายที่ศกุนตการรตเกิดขึ้นเฉพาะช่วงเฉพาะตอนเท่านั้น ผู้วิจัยได้ให้ความเห็นว่า วรรณคดีทั้ง 4 เรื่องนี้มีได้เป็นเพียงวรรณคดีที่ให้ความบันเทิงใจเท่านั้น แต่ยังไม่ให้คติธรรมด้านความรักอย่างลึกซึ้ง ทำให้ผู้เสพได้เข้าใจชีวิตดียิ่งขึ้นและสามารถดำรงชีวิตอยู่ในโลกแห่งความจริงได้อย่างมีความสุข

ผลจากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับรศวรรษคดีโดยใช้ทฤษฎีรศวรรษคดีสันสกฤตที่กล่าวมาแล้วนั้น ทำให้ผู้วิจัยได้เห็นลักษณะการจำแนกรศวรรษคดีและภาวะต่างๆของการเกิดรศ กติเป็นองค์ความรู้สำคัญที่ผู้วิจัยได้นำมาใช้เป็นแนวทางในการวางกรอบเพื่อวิเคราะห์ทฤษฎีรศวรรษคดีสันสกฤต ฉบับพระนิพนธ์กรมหมื่นพิทยาลงกรณ ต่อไป

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวรรณคดีเรื่องนิทานเวตาล

เอกสารที่เกี่ยวข้องกับวรรณคดีเรื่องนิทานเวตาล

ปรมินท์ จารุวร¹ ได้มุ่งศึกษานิทานเวตาลของพระราชนวรงค์เชอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ ในแง่องค์ประกอบของนิทานซ้อนนิทาน จากการศึกษาพบว่า การที่นิทานเวตาลมีรูปแบบเป็นนิทานซ้อนนิทานทำให้เนื้อเรื่องจำแนกได้เป็น 2 ส่วนใหญ่ ๆ คือ ส่วนที่เป็นนิทานเรื่องหลัก และนิทานซ้อนเรื่องหลัก การดำเนินเรื่องเป็นไปตามเงื่อนไขที่ตัวละครสำคัญเป็นผู้ตั้งไว้ โดยจะจบลงเมื่อตัวละครเอกสามารถทำตามเงื่อนไขได้สำเร็จ นอกจากนี้ความน่าสนใจและความชวนติดตาม

¹ปรมินท์ จารุวร. “องค์ประกอบของนิทานซ้อนนิทานในนิทานเวตาล,” ภาษาและวรรณคดีไทย. 17 : 38 ; ธันวาคม 2543.

ของเรื่องยังอยู่ที่ประเภทของตัวละครและความขัดแย้งของตัวละครที่สามารถพัฒนาความขัดแย้งนั้นให้เป็นปมปัญหาที่ซับซ้อน และแม้ว่านิทานเวตาลจะประกอบด้วย นิทานซ้อนหลายเรื่องก็ตาม แต่นิทานเหล่านั้นจะสะท้อนแนวคิดสำคัญที่เด่นชัดเพียงแนวคิดเดียว

ชลธิรา สัตยวัตนา¹ ได้ศึกษานิทานเวตาลในฐานะเพชรน้ำเอกในวรรณกรรมไทยที่อุบัติขึ้นในยุคก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 ทั้งยังได้รับคัดเลือกให้เป็นบทเรียนตามหลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการในบางยุค เมื่อหลัง 25 พุทธศตวรรษ แสดงให้เห็นว่าผลงานของ น.ม.ส. เป็นที่รู้จักยกย่องในหมู่นักอ่านและผู้ทรงคุณวุฒิทางวรรณคดีของชาติ นิทานเวตาลจัดอยู่ในประเภทนิทานร้อยแก้ว มีร้อยกรองแทรกเป็นบางตอน มีต้นเค้ามาจากวรรณคดีอินเดียโบราณที่แต่งเป็นภาษาสันสกฤตชื่อ เวตาลปณจิวติ ซึ่งมีจำนวน 25 เรื่อง มีการแปลเป็นฉบับภาษาอังกฤษหลายสำนวน น.ม.ส. เลือกร้อยของเซอร์ ริชาร์ด เบอร์ดัน นิทานเวตาลสำนวนภาษาไทยของ น.ม.ส. จึงประกอบด้วยนิทานทั้งหมด 10 เรื่อง นิทานเวตาลมีที่มาแรกเริ่มจากวรรณคดีมูขปาฐะ เพราะเป็นนิทานที่เล่าสู่กันฟัง รู้จัก สืบทอดและเผยแพร่กันอย่างกว้างขวางหลายสำนวน ผ่านกันมาหลายชั่วรุ่นคน นับเนื่องสืบมาหลายพันปี นิทานเวตาลจึงเป็นหนังสือที่ใช้อ่านเพื่อความสนุกเพลิดเพลินก็ได้ หรือจะนำมาศึกษาเพื่อเข้าใจโลกทัศน์ วิถีคิด สภาพสังคม พฤติกรรมมนุษย์และภูมิปัญญาของชาวอินเดียโบราณ คุณค่าของนิทานเวตาลจึงมิได้จำกัดเพียงเป็นประโยชน์ด้านวรรณคดีศึกษา หากยังเป็นความรู้ด้านคติชนวิทยาตะวันออกอีกด้วย

นิตยา แก้วคัลณา ได้กล่าวถึงนิทานเรื่องที่ 1 ในนิทานเวตาล ฉบับพระนิพนธ์กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ว่ามีความสัมพันธ์กับลิลิตเพชรมงกุฏ โดยมีเนื้อเรื่องสอดคล้องกันว่า เจ้าชายพระองค์หนึ่งพอพระทัยเจ้าหญิงพระองค์หนึ่ง โดยที่ฝ่ายชายนั้นมีสติปัญญาดีกว่าฝ่ายหญิง จึงถูกฝ่ายหญิงกระทำด้วยกลอุบายต่างๆ แต่มีคนฉลาดซึ่งเป็นผู้ติดตามเจ้าชายช่วยแก้ไขกลอุบายนั้น ดังความว่า

เรื่องของพระวัชรมงกุฏกับนางปีทมาวดี เมื่อเปรียบเทียบกับนิทานเรื่องพระเพชรมงกุฏกับนางประทุมวดีในลิลิตเพชรมงกุฏ พบว่ามีเนื้อความคล้ายคลึงกันแต่จะแตกต่างกันในรายละเอียด...ในนิทานเวตาลเป็นเรื่องของพระวัชรมงกุฏพบนางปีทมาวดีแกล้งบอกกลเป็นปริศนา พุทธิศรระสหายผู้มีปัญญาแก้กลปริศนาให้ เมื่อพระวัชรมงกุฏพบว่านางพึงใจทั้ง

¹ชลธิรา สัตยวัตนา. “นิทานเวตาลเพชรน้ำเอกในวรรณกรรมไทย,” น.ม.ส. อัจฉริยะ กวีศรีรัตนโกสินทร์. 2541. หน้า 21-28.

สองจึงเดินทางไปเมืองกรณ อาศัยอยู่กับนางนมของนางปัทมาวดี และให้นางนมเป็น
 สื่อส่งหนังสือให้นางปัทมาวดี นางทำปริศนาตอบ พุทธิศรระสหายเป็นผู้แก้ปริศนาให้
 จนถึงปริศนาที่นางเชิญพระราชบุตรเสด็จไปยังปราสาทของนาง พระวัชรมุกฎได้นางเป็น
 ชายา ต่อมาเกิดทุกข์ใจถึงพุทธิศรระ นางปัทมาวดีจึงทราบความจริงถึงผู้แก้ปริศนา
 ของตน นางเกรงว่าพุทธิศรระจะพาพระวัชรมุกฎกลับบ้านเมืองจึงวางอุบายประทุษร้าย
 ใส่ยาพิษ พุทธิศรระทราบกลอุบายจึงวางแผนให้ท้าวทันตวัตเข้าใจผิดว่าธิดาของตนเป็น
 แม่มด ให้ขับไล่ออกจากเมือง พระวัชรมุกฎกับพุทธิศรระไปรับนางพาส่วนครของตน
 เวตาลเล่าจบทูลถามพระวิกรมมหาราชว่าใครเป็นผู้ได้รับการติเตียนมากที่สุด พระ
 วิกรมมหาราชตอบว่าท้าวทันตวัต เวตาลก็ลอยกลับไปยังต้นอโศกตามเดิม¹

งานวิจัยที่เกี่ยวกับวรรณคดีเรื่องนิทานเวตาล

ประภาพร สุวรรณไตรย์² ศึกษาอวัจนสารที่ปรากฏในวรรณคดีจากหนังสือเรียน
 ภาษาไทยชุดวรรณวิจักษณ์และชุดภาษาพิจารณ์ โดยมีจุดมุ่งหมาย เพื่อตีความอวัจนสารที่ปรากฏ
 ในวรรณคดีจากหนังสือเรียนภาษาไทยชุดวรรณวิจักษณ์และชุดภาษาพิจารณ์ ซึ่งประกอบด้วยเรื่อง
 อิเหนา นิราศพระบาท มหาเวสสันดรชาดก นิทานเวตาล ลิลิตตะเลงพ่าย นิราศลอนดอน ขุนช้าง
 ขุนแผน

ผลการวิจัยในส่วนของวรรณคดีเรื่องนิทานเวตาล สามารถตีความอวัจนสารโดยสรุป
 ได้ว่า นิทานเวตาลเป็นเรื่องที่สนุกสนานน่าสนใจ มีสำนวนโวหารไพเราะคมคาย มีการใช้สำนวน
 ที่แทรกอารมณ์ขันประชดประชันไว้โดยตลอด มีการใช้คำอุปมา โดยเฉพาะการเปรียบเทียบความ
 งามของผู้หญิงตามแบบอย่างของอินเดีย และมีคุณค่าด้านสติปัญญาเพราะได้แทรกข้อคิดทั้งคติโลก
 และคติธรรมไว้อย่างมากมาย

¹ นิตยา แก้วคัลณา. “เวตาลปรกณ์กับการนำมาสร้างสรรค์วรรณกรรมร้อยกรองของ
 ไทย,” ภาษาและวรรณคดีไทย. 2546. หน้า 35.

² ประภาพร สุวรรณไตรย์. อวัจนสารที่ปรากฏในวรรณคดีจากหนังสือเรียนภาษาไทย
 ชุดวรรณวิจักษณ์และชุดภาษาพิจารณ์. 2536. หน้า 63-65.

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวรรณคดีเรื่องนิทานเวตาลทำให้ผู้วิจัยเข้าใจเนื้อหาของเรื่องนิทานเวตาลดีขึ้น เป็นแนวทางในการนำเนื้อหามาเรียบเรียงเพื่อจำแนกเป็นรสต่างๆ ตามทฤษฎีรสวรรณคดีสันสกฤตต่อไป

บทที่ 3

การวิเคราะห์รสและองค์ประกอบของรสวรรณคดีในนิทานเวตาล

คุณค่าสำคัญประการหนึ่งของวรรณคดี ก็คือ การใช้ถ้อยคำให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึก ประทับใจ ความประทับใจนั้นจะเกิดจากความรู้สึกที่เป็นไปตามเรื่องราวในวรรณคดี เช่น ความรู้สึกรัก ความรู้สึกเกลียดชัง ความกล้าหาญ ความสงบ เป็นต้น ปรัชญาทางวรรณคดี สันสกฤตจึงกล่าวไว้ว่า รสของวรรณคดีมีอยู่ 9 ประการ คือ ศฤงคารรส หาสยรส กรูณารส เราทรรส วีรรส ภยานกรส พิกิตสรส อัทภูตรส และसानตรส

รสทั้ง 9 รส สามารถวิเคราะห์องค์ประกอบของแต่ละรสออกเป็นวิภาวะ อนุภาวะ และสาดตวิภาวะ ซึ่ง กุศุมมา รักษมณี ได้อธิบายคำศัพท์ 3 คำนี้ไว้ว่า

วิภาวะ หรือเหตุของภาวะ หมายถึง เหตุการณ์ บุคคลหรือสิ่งต่างๆ ที่กวีกำหนดไว้ใน เนื้อเรื่องให้เป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดภาวะต่างๆ ขึ้นแก่ตัวละครในเรื่อง เช่น คินเคือนเพ็ญ กลิ่นดอกไม้ การประดับตกแต่งร่างกาย ฯลฯ เป็นวิภาวะของความรัก (รติ) เป็นต้นวิภาวะอาจแบ่งเป็น 2 ลักษณะคือ ต้นเหตุ (อาลัมพะนะ) และเหตุเสริม (อุททีปะนะ) ตัวอย่างเช่น ความรักระหว่างชายหนุ่มหญิงสาว ตัวต้นเหตุสำคัญก็คือ ชายหนุ่มและหญิงสาวเอง ทั้งสองจึงเป็นวิภาวะที่เรียกว่า อาลัมพะนะ ส่วนบุคคลหรือสิ่งแวดล้อมและสถานการณ์ต่างๆ เช่น พี่เลี้ยงผู้เป็นสื่อ ฉากในสวนดอกไม้ การนัดพบในคืนเดือนเพ็ญ ฯลฯ เป็นเหตุเสริมให้ความรักทั้งสองเพิ่มพูนขึ้น จึงเป็นวิภาวะที่เรียกว่า อุททีปะนะอนุภาวะ หรือผลของภาวะ หมายถึง การแสดงออกของตัวละครด้วยคำพูดหรืออากัปกิริยาให้รู้ว่าเกิดภาวะอย่างไรอย่างหนึ่งขึ้นแก่ตัวละครนั้น เช่น เกี่ยวพาราตี แสร้งตัดพ้อต่อว่า ยิ้มแย้ม เอียงอาย ฯลฯ เป็นอนุภาวะของความรัก เป็นต้น ผู้ชมจะได้รับรู้ภาวะที่เกิดขึ้นแก่ตัวละครมากขึ้นน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับการที่กวีกำหนดอนุภาวะไว้ในเรื่อง และขึ้นอยู่กับการแสดงออกของผู้แสดงด้วย สาดตวิภาวะ หรือปฏิกิริยา หมายถึง การแสดงออกที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ เป็นปฏิกิริยาที่ห้ามไม่ได้ เมื่อเราโกรธจัด ตัวจะสั่น หรือหน้าจะแดง ปฏิกิริยาตัวสั่น หรือหน้าแดงนี้ เป็นสิ่งที่เราควบคุมมิให้เกิดไม่ได้ ต่างกับ กิริยาหุนหันพลันแล่น กระตืบเท้า หรือเงียดเงือมือ ฯลฯ ซึ่งเราอาจระงับได้ สาดตวิภาวะตามทฤษฎีการละครมี 8 ลักษณะคือ ตะลึงงัน เหงื่อออก ขนลุก เสียงเปลี่ยน น้ำตาไหล และเป็นลม อาการตะลึงงันเป็นปฏิกิริยาที่เกิดจาก

สภาวะหรืออภิวรรณภาวะ ต่าง ๆ เช่น ความยินดี ความน่ากลัว ความป่วยไข้ ความน่าพิศวง ความสิ้นหวัง ความโกรธ เป็นต้น เหงื่อออก เกิดจากความโกรธ ความยินดี ความละเอียด ความอ่อนเพลีย ความป่วยไข้ เป็นต้น ขนลุก เกิดจากความยินดี ความโกรธ ความตื่นตระหนก ความน่ากลัว ความพรั่นพรึง เป็นต้น เสี่ยงเปลี่ยน เกิดจากความยินดี ความโกรธ ความแค้นความตื่นตระหนก ความละเอียด เป็นต้น ตัวสั่น เกิดจากความน่ากลัว ความโกรธ ความยินดี ความพรั่นพรึง ความตื่นตระหนก เป็นต้น สีหน้าเปลี่ยน เกิดจากความเหนื่อยอ่อน ความโกรธ ความละเอียด เป็นต้น น้ำตาไหล เกิดจากความยินดี ความโกรธ ความทุกข์โศก เป็นต้น และการเป็นลม เกิดจากความเหนื่อยอ่อน ความตื่นตระหนก ความบ้าคลั่ง เป็นต้น¹

นิทานเวตาลเป็นเรื่องที่แปลมาจากวรรณคดีสันสกฤตจึงมีเรื่องราวที่ให้ความรู้ลึกครบทั้ง 9 รัต ดังนี้

ศฤงคารรสและองค์ประกอบของรส

ศฤงคารรส คือ ความซาบซึ่งในความรัก เกิดจากความรัก 2 ประเภท คือ ความรักของผู้ที่ได้อยู่ด้วยกัน (สัม โภคะ) และความรักของผู้ที่อยู่ห่างจากกัน (วิประลัมภะ) ความรักแบบสัม โภคะนั้นมีเหตุของภาวะ (วิภาวะ) คือ การอยู่กับผู้ที่ถูกตาต้องใจ การอยู่ในบ้านเรือนหรือสถานที่ที่สวงาม การอยู่ในฤดูกาลที่เอื้อต่อการแสดงความรัก การแต่งตัวงดงาม การลูบทาด้วยของหอมและประดับด้วยมาลัย การเที่ยวชมสวนหรือเล่นสนุกสนาน การดูหรือฟังสิ่งที่เจริญหูเจริญตา เป็นต้น การแสดงผลของภาวะ (อนุภาวะ) ได้แก่ พุดจาอ่อนหวาน จริตกริยาแหล่มซ้อย ชม้ายชายตา ยิ้มแย้มแจ่มใส เป็นต้น ส่วนความรักแบบวิประลัมภะนั้นมีเหตุของภาวะ คือ การพลัดพรากจากกัน การแสดงผลของภาวะ ได้แก่ ท่าทางหมอล้ายตายเป็นฉาก สงสัย วิตกกังวล กระสับกระส่าย พร่ำรำพัน เป็นต้น ศฤงคารรสเป็นปฏิกิริยาทางอารมณ์ที่เกิดจากการรับรู้ความรักของตัวละคร ซึ่งรสรักที่ปรากฏในเรื่องราวของนิทานเวตาลตอนต้นเรื่อง เป็นเรื่องราวความรักของพระภรรตฤราชที่พบรักกับหญิงงาม ซึ่งกวีบรรยายความงามของนางไว้ว่า

¹ กุสุมา รัชมณี. การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต. 2534.

นางนั้นมีหน้าเหมือนพระจันทร์วันเพ็ญ มีผมหงอกสีนวลโลหิต ซึ่งอุ้มฝั้นห้อยอยู่ในฟ้า มีผิวซึ่งเยี่ยดอกมะลิให้ได้อาย มีตาเหมือนเนื้อทรายซึ่งระวางภัย ริมฝีปากเหมือนดอกทับทิม คอเหมือนคอนกเขา มือเหมือนสีแห่งท้องสังข์ เอวเหมือนเอวเสือดาว บาทเหมือนดอกบัว

(หน้า 4)

เป็นธรรมดาอยู่เองที่ผู้ที่มีความรักมักจะถูกตาต้องใจความงามของนางอันเป็นที่รัก ภาวะที่เป็นต้นเหตุ ได้แก่ ความรักที่เกิดขึ้นจากผู้ที่ถูกตาต้องใจ เมื่อพระชายองค์ใหม่ลงมาตามทีก็วิบรยายไว้ พระภรรตฤราชก็รักหลง ความรักความหลงก็ทำให้เกิดอนุภาวะ คือ พระภรรตฤราชมีความสุขชุ่มชื่นหัวใจ กระชุ่มกระชวยขึ้นมาอีกครั้ง หลังจากที่พระชายองค์เก่าที่สิ้นพระชนม์ไปทำให้พระภรรตฤราชเศร้าโศกเสียใจอยู่นาน

ปฏิกิริยาทางอารมณ์แห่งรักต่อมา พบในนิทานเวตาลเรื่องที่หนึ่งนั้น เป็นเรื่องของพระวัชรมุกุฏผู้มีความรักต่อนางปัทมาวดี เพียงเห็นนางครั้งแรกก็ตกหลุมรักอย่างรุนแรง กวีบรรยายไว้ว่า

ครั้นกลับถึงวังในตอนค่ำ พระราชบุตรก็บรรทมกระสับกระส่ายอยู่ตลอดคืน แลเป็นเช่นนั้นตลอดวันรุ่ง ครั้นวันที่สองถึงแก่ประชวรมีอาการเป็นไข้ การเขียนการอ่านการกินการนอนทั้งคหมค ราชการที่พระราชบิดามอบเฉพาะพระองค์ก็งด การอื่นๆ กิ่งค เพราะรับสั่งว่าจะสิ้นพระชนม์อยู่แล้ว

(หน้า 49)

ภาวะของความตอนนี้ กวีกล่าวถึงลักษณะของคนที่ตกหลุมรักซึ่งมักจะมีอาการที่ผิดเพี้ยนไปจากเดิม กล่าวคือเมื่อแรกรักกันแต่ยังไม่สมหวัง จะมีอาการรุ่มร้อนทรมานทรมายใจ เพราะยังไม่รู้ความในใจของกันและกัน พระวัชรมุกุฏก็เช่นกัน เมื่อแรกพบนางปัทมาวดีก็หลงรักนางทันที เมื่อแยกจากกันก็ทำให้เกิดอนุภาวะ คือ อาการกระสับกระส่าย ไม่กิน ไม่นอน ไม่ทำอะไรสักอย่าง จนพระองค์เองรู้สึกลัวว่าจะสิ้นใจตายให้ได้ ซึ่งความรักของพระวัชรมุกุฏที่มีต่อนางปัทมาวดี จึงจัดเป็นรสรักหรือศฤงคารรส ที่ผู้อ่านรับรู้อารมณ์ที่กวีต้องการสื่อออกมาได้ ส่วนปฏิกิริยาหรือสาเหตุวิภาวะนั้น กวีสื่อด้วยอาการป่วยไข้ของพระวัชรมุกุฏอันเกิดจากภาวะอาการตะลึงงันเมื่อแรกเจอกับนางปัทมาวดี ซึ่งอาการดังกล่าวส่งผลให้พระวัชรมุกุฏถึงกับตะลึงงันจนเป็นไข้ นับเป็นปฏิกิริยาที่ไม่สามารถห้ามได้และเกิดขึ้นเอง

ก่อนที่พระวัชรมุกุจะได้ออกครองรักกับนางปีทมาวดีนั้นก็มีเหตุการณ์ที่ทำให้พระองค์ต้องพำเพื่อรำพึงรำพันอยู่หลายตอน ดังเช่นตอนต่อไปนี้

พระราชธิดาทรงอ่านหนังสือตลอดแล้ว ก็สำแดงอาการพิโรธ ครัสแก่นางนมด้วยสำเนียงอันขุ่นแค้นว่า “นี่แกเป็นอะไรไปจึงบังอาจนำหนังสือนี้มาให้ คนโง่ที่เขียนหนังสือนี้แต่งฉันที่ไม่เป็น ก็แค้นจะแต่งกับเขาด้วย คนแต่งฉันที่เหลวๆ เช่นนี้ยังอาจมาแต่งถวายพระราชธิดา อยากรู้ว่าเรียนหนังสือมาแต่สำนักไหน จึงเลวถึงเท่านี้” นางศรีสพลาทงทงนิกหนังสือตอนที่ว่า “ศศิไชร์บิโยดี” ส่งให้นางนมแล้วตรัสว่า “แกจงนำเอาคำตอบนี้ไปให้ชายที่แต่งฉันที่ไม่เป็น แลตัวแกเองจงอย่าทำเอื้อมอาถืหนังสือเข้ามาเช่นนี้อีกเป็นอันขาด” หญิงแก่นางนมได้ฟังพระราชธิดาครีวถึงเพียงนั้นก็เสียใจรีบกลับไปบ้าน พบพระราชบุตรตามทางก็เล่าให้ฟังทุกประการ พระราชบุตรได้ทรงฟังและอ่านคำตอบแล้วก็เสียพระหฤทัยยิ่งนัก เมื่อทรงดำเนิกลับนั้นทรงคิดถึงวิธีทำลายชีวิตตนเองหลายอย่าง เช่น กระโดดน้ำ ผูกคอตนเองแขวน แทะอกตนเอง เป็นต้น ยังไม่ทันตกลงว่าอย่างไรจะดีก็พอลถึงที่พัก พบพุทธิศิริระนั่งอยู่หน้าเรือน ก็ศรีสเล่าให้ฟังแลทรงสำแดงความเสียใจยิ่งนัก พุทธิศิริระนั่งฟังตลอดแล้วทูลว่า “พระองค์อย่าเพ้อตีตนเองก่อนไข จงทรงตรึกตรองใจความที่นางศรีสนั้นให้ถ่องแท้ก่อน ต่อไปข้างหน้าเมื่อพระองค์ได้สมความกับหญิงมากๆ แล้ว จะทรงทราบว่เมื่อหญิงกล่าวว่าไม่ไยดีนั้นแปลว่าไยดี เพราะฉะนั้นตามที่เรามาทำมาเพียงนี้ นับว่าสำเร็จดังหมาย อนึ่งเมื่อนางทรงถามว่า พระองค์ทรงเรียนหนังสือจากสำนักไหนนั้น ถ้าจะแปลเป็นภาษาผู้ชายแปลว่าท่านคือใคร”

(หน้า 62)

วิภาวะคือ การที่พระวัชรมุกุตกหลุมรักนางปีทมาวดีแต่ยังไม่สมหวังในรัก เมื่อยังไม่สมหวังก็ปรารถนาที่จะให้สำเร็จโดยเร็ว แต่ด้วยสติปัญญาที่ไม่ฉลาดนักประกอบกับเหตุผลที่ว่าความรักมักจะทำให้คนตาบอด พระวัชรมุกุจึงมักแสดงอนุภาวะออกมาในลักษณะอาการรำพึงรำพันอยู่เสมอ สาตตวิภาวะที่ผู้อ่านรับรู้ได้นั้นเป็นอาการตื่นตระหนกซึ่งอาจทำให้ตัวสั่นเสียงสั่นตามมาเพราะการที่เข้าใจผิดคิดว่าถูกคนรักปฏิเสธ

ศฤงคารรสที่ปรากฏในนิทานเวตาลเรื่องที่สองนั้น เริ่มเรื่องราวความรักด้วยความสมหวังเป็นความรักของผู้ที่ได้อยู่ด้วยกัน ดังนี้

เมื่อพราหมณ์ซึ่งพระรามเสนาให้เป็นผู้ไปกล่าวขอนางนั้น ไปถึงกรุงมถ ท้าว
มถเศรษฐีทรงรับรองเป็นอันดี แลตรัสอวยพระราชธิดาแก่พระรามเสนา ทรงแต่ง
ให้พราหมณ์ในกรุงมถไปกรุงโกควดิเป็นทางจำริญไมตรี แล้วตรัสให้เตรียมการ
มงคล ฝ่ายพระรามเสนาเมื่อทรงทราบข่าวดี ก็ชุ่มชื่นในพระหฤทัย ประทาน
รางวัลแก่พราหมณ์กรุงมถเป็นอันมาก

(หน้า 105)

ความรักของผู้ที่ได้อยู่ด้วยกัน หรือสมหวังในรักนั้นมีวิภาวะ คือ การได้อยู่กับผู้ที่ถูก
ตาต้องใจ การได้ฟังในสิ่งที่ถูกอกถูกใจ ทำให้แสดงอนุภาวะออกมาเป็นความชุ่มชื่น ยิ้ม
แย้มแจ่มใส มีความสุขในใจ

ศฤงคารรสต่อมาเป็นนิทานที่นกขุนทองเล่าให้พระรามเสนากับนางจันทราวดีฟัง ซึ่ง
นางนกขุนทองเล่านิทานแล้วกล่าวถึงรสแห่งรักดังต่อไปนี้

เมื่อก่อนการวิวาหะ นางได้สัญญาในใจไว้ว่า เมื่อแต่งงานแล้ว แม่น้ำที่แห่งภริยา
จะไม่เป็นที่ชอบใจเพียงไร นางก็จะอดสำหรับปฏิบัติให้ถูกต้องตามหน้าที่ ครั้น
แต่งงานแล้ว ความไม่พอใจในหน้าที่นั้นหาไม่ นางกลับรักสามีเสียอีก ส่วนความ
จีรวิวของสามีนั้นไม่เป็นเหตุให้นางเกลียดชัง อันที่จริงกลับจะรักยิ่งขึ้นเพราะความจี
รวิวนั้น ความรักนี้เป็นของน่าพิศวงมาก เป็นแสงฟ้าฉายความสุขลงมายังแผ่นดินอัน
มืดแลเต็มไปด้วยความซึมเซา เป็นมนต์ซึ่งทำให้เรารำลึกถึงความมีชาติที่สูงกว่านี้
เป็นความสุขในขณะนี้แลเป็นทางพาให้คิดถึงสุขในเบื้องหน้า ทำให้ความจีรวิวกลับ
เป็นความงาม ทำให้ความโง่กลายเป็นความฉลาด ทำให้ความแก่เป็นความหนุ่ม
ทำให้บาปเป็นบุญ ทำให้ความซึมเซาเป็นความชุ่มชื่น ทำให้ใจแคบเป็นใจกว้าง
ความรักนี้เป็นไอศถอยอย่างเอก ชักให้ความตรงกันข้ามมาเดินลงรอยเดียวกัน

(หน้า 119)

วิภาวะที่เป็นเหตุของเรื่องนี้คือการได้อยู่กับสามีที่จีรวิวแต่ทำให้นางรัตนาวิริกได้
การที่นางมีสามีที่จีรวิวจีรเห่ แต่นางกลับรักและมีความสุขที่ได้ปรนนิบัติเอาใจ ผลที่เกิดขึ้น
จากความรักซึ่งถือเป็นอนุภาวะที่เกิดขึ้นนี้จึงเป็นสิ่งที่วิพยายามบรรยายผ่านนางนกขุนทอง
ว่าเป็นสิ่งที่น่าพิศวงเป็นอย่างมาก เพราะความรักทำให้สิ่งที่ไม่ดีกลายเป็นสิ่งที่ดีงาม ทำให้
ความจีรวิวกลับเป็นความงาม ทำให้ความโง่กลายเป็นความฉลาด ทำให้ความแก่เป็นความ

หนุ่ม ทำให้บาปเป็นบุญ ทำให้ความซึ่มซาเป็นความเข้มแข็ง ทำให้ใจแคบเป็นใจกว้าง
ลักษณะเหล่านี้เรียกว่า อานุภาพแห่งรัก

ศฤงคารรสถัดมา คือ ตอนที่นกจูพำน (นกแก้ว) เล่านิทานความไม่ดีแก่ผู้หญิง
ให้พระรามเสกกับนางจันทราวดีฟัง โดยกวีบรรยายลักษณะผู้ที่อยู่ในห้วงอารมณ์แห่งความ
รักไว้ ดังต่อไปนี้

ชายหนุ่มนั้นชื่อ ศรีทัต ไปค้าขายเมืองไกลหลายปี แลได้เคยรักนางชัชศิริมาแต่นางยัง
เป็นเด็ก ครั้นกลับมาถึงเมืองของตนก็เห็นสิ่งทั้งปวงเป็นที่เข้มแข็งไปหมด ตั้งแต่ลูงจี
เหนียวโทโสร้ายไปจนหมาแก่ที่เห่าอยู่ในลานบ้านก็เห็นน่ารัก คนที่จากบ้านเมืองไป
ช้านาน เมื่อแรกกลับมาถึง ใจคอมักเป็นเช่นนี้ ส่วนนางชัชศิรินั้น ศรีทัตแลไม่เห็น
ได้เปลี่ยนแปลงไปเป็นอันมาก แลมิได้เปลี่ยนไปในทางที่ดีขึ้นเลย จมูกนางโต
ออกไปก็ไม่เห็น หลังตากว้างออกไปแลหนาขึ้นก็ไม่เห็น กิริยากระด้างขึ้นก็ไม่เห็น
เสียงแข็งขึ้นกว่าแต่ก่อนก็ไม่ได้ยิน ไม่ได้สังเกตว่านางช้านาญการดิแลชมเครื่อง
แต่งตัวชาย ไม่สังเกตว่านางชอบคนช้านาญเพลงดาบ แลชอบคนรบเก่งบนหลังม้าแล
ช้าง ข้อความเหล่านี้ศรีทัตไม่เห็น จึงไปกล่าวแก่บิดาของตน ในเรื่องที่จะใคร่ได้นาง
ชัชศิริเป็นภรรยา

(หน้า 137)

กวีบรรยายลักษณะของศรีทัตให้ผู้อ่านรับรู้ได้ว่าศรีทัตคือผู้ที่กำลังมีความรัก
ธรรมดาเรามาก ได้ยินกวีและคนทั่วไปสรุปว่า ความรักทำให้คนตาบอด ศรีทัตเองก็เป็นอีกคน
ตัวละครที่กวีตั้งใจถ่ายทอดออกมาตามนั้น วิภาวะคือความรักในนางชัชศิริ ซึ่งเป็นความรักที่
เกิดขึ้นตั้งแต่เด็กๆ โดยไม่ได้สนใจว่าโตขึ้นนางจะเปลี่ยนไปเช่นไร อนุภาวะที่แสดงออกมา
จึงเป็นลักษณะเหมือนคนตาบอด มองไม่เห็นความเปลี่ยนแปลงไปในตัวนาง รู้สึกเพียงเมื่ออยู่ใกล้
ก็สดชื่นเบิกบาน เข้มแข็ง มีความสุข

ศฤงคารรสในลำดับต่อมาคือความต่อเนื่องจากข้างต้นกล่าวคือเมื่อศรีทัตรักมั่นใน
นางชัชศิริจนนางแต่งงาน แต่ปรากฏว่านางชัชศิริไม่ตอบตกลง ศรีทัตจึงเดือดร้อนใจมาก
ดังอาการ

ฝ่ายศรีทัตเมื่อได้ทราบว่านางชัชศิริไม่ยอมเป็นภริยาก็เดือดร้อนในใจเป็นกำลัง
กำหนดใจจะกระโดดน้ำตาย จะกระโดดจากยอดเขาแลทำอะไรต่างๆ ที่แปลกแลโง่

รวมทั้งการออกป่าเป็นโยคีด้วย ครั้นตรีกตรองอยู่ช้านานว่าจะทำอย่างไรจึงจะดีที่สุดก็เห็นว่าจะทำสิ่งโง่ๆเหล่านั้นก็ล้วนแต่ไม่ดีทั้งนั้น เพราะการกระโดดน้ำตายก็ดี การกระโดดจากยอดเขาก็ดี การออกป่าเป็นฤๅษีก็ดี ไม่เป็นวิธีที่จะได้นางชัชศิริมาเป็นภริยาทั้งนั้น ครั้นมีเวลาตรีกตรองมากๆ เข้าก็ได้ความคิดซึ่งใครๆ เขารู้กันมาช้านานแล้วว่า ชันดิเป็นธรรมชาติประเสริฐ จึงบังคับตัวเองให้ตั้งอยู่ในชันดิ ไม่ช้านานก็สำเร็จประสงค์ แต่ความสำเร็จประสงค์นั้นเป็นโทษแก่ศรัทธาเป็นอันมาก ดังจะเห็นได้ภายหลัง

(หน้า 140)

วิภาวะของความตอนนี้ กล่าวถึงศรัทธาผู้ไม่ประสบผลสำเร็จแห่งรัก แสดงอาการต่างๆ ที่ออกมาที่เรียกว่า อนุภาวะคือ อาการเดือดร้อนในใจเป็นกำลัง จนกำหนดใจจะกระโดดน้ำตาย จะกระโดดจากยอดเขาแล้วทำอะไรต่างๆ ที่แปลกๆ และโง่ ทั้งยังคิดไปถึงการบวชเป็นโยคีด้วย สาตตวิภาวะของความตอนนี้ คือ ลักษณะใจสั้น ตัวสั้น หัววิๆ คล้ายจะเป็นลม ซึ่งเป็นอาการที่ควบคุมตัวเองไม่ได้ของคนที่ไม่สมหวังในรัก

และเมื่อสมหวังในความรักศรัทธาก็จะมีอาการกล่าวคือ

ฝ่ายนางชัชศิริเมื่อตกลงใจแน่นอนแล้วว่า จะไม่รับศรัทธาเป็นสามี ก็ยังยืนในใจอยู่พักหนึ่งไม่สู้ซำก็เปลี่ยนใจใหม่ตามเคย ศรัทธาได้ทราบว่าคุณยินยอมก็ดีใจโลดโผน เรียกตัวเองว่าบุรุษผู้มีความสุขที่สุดในโลก แลทั้งกระทำบูชาแก่สินบนเทวดาที่โปรดบันดาลให้นางเปลี่ยนใจมายอมเป็นภริยาตน แลทั้งทำอะไรที่แปลกอีกหลายอย่าง ซึ่งคนที่ไม่บ้าหรือไม่ดีใจเหลือเกินคงไม่ทำเป็นอันขาด ต่อมาไม่ช้าศรัทธาแลนางชัชศิริก็แต่งงานกันตามธรรมเนียม

(หน้า 141)

เมื่ออ่านความตอนนี้ทำให้เห็นถึงอุปนิสัยของความรักของคนที่ไม่สมหวังในรักได้เป็นอย่างดี เมื่อไม่สมหวังในความรักก็เศร้าสร้อย หมองหม่น เมื่อสมหวังก็ดีใจ มีความสุข ดอกไม้เบ่งบานทั้งโลก ความตอนนี้เป็นเรื่องของความรักของผู้ที่ได้อยู่ด้วยกัน (สัมภोगะ) ซึ่งความรักแบบสัมภोगะนั้นมีเหตุของภาวะ (วิภาวะ) คือ การอยู่กับผู้ที่ถูกตาต้องใจ มีการแสดงผลของภาวะ (อนุภาวะ) ได้แก่ ตื่นเต้นดีใจ ยิ้มแย้มแจ่มใส ส่วนสาตตวิภาวะของความตอนนี้ คือ การควบคุมตนเองไม่ได้ และทำอะไรที่แปลกๆ อย่างที่กวีบรรยายไว้

รสรักต่อมา คือรสรักที่นางชัชศิริ มีต่อชายชู้ ซึ่งปรากฏข้อความดังนี้

เมื่อเห็นชายเสเพลซึ่งเป็นที่ไฝฝืนเดินมาตามถนน นางก็เรียกหญิงสหายให้ไปเชื้อ
เชิญขึ้นมาบนเรือน ครั้นหญิงสหายไม่ทำตามด้วยความกลัวภัยจากศรีทนต์ผู้สามี นาง
ก็โกรธแค้นมีอาการกระสับกระส่าย บอกตัวเองว่าไม่รู้จะพูดว่าอะไร ไม่รู้จะทำอะไร
ไม่รู้จะไปไหนจึงจะถูกใจตัว จะกินก็ไม่ได้ จะนอนก็ไม่หลับ จะร้อนก็ไม่สบาย จะ
หนาวก็ไม่สบาย อะไรๆ ก็ไม่ถูกใจทั้งนั้น นางชัชศิริกระสับกระส่ายอยู่เช่นนี้หลาย
วันจึงตกลงในใจว่าถ้าขึ้นอยู่ห่างชายเสเพลซึ่งเป็นที่รัก ก็ไม่มีความสุขได้เป็นอันขาด

(หน้า 142)

เหตุของอาการที่เรียกว่าวิภาวะ คือการไม่ได้อยู่กับชายผู้เป็นที่รัก ซึ่งก็คือชายชู้ ทำ
ให้เกิดผลของภาวะคือ มีอาการกระสับกระส่าย ไม่รู้จะพูดว่าอะไร ไม่รู้จะทำอะไร ไม่รู้จะไป
ไหน กินก็ไม่ได้ นอนก็ไม่หลับ จะร้อน จะหนาวก็ไม่สบาย อะไรๆ ก็ไม่ถูกใจทั้งนั้น
ทบทวนตัวเองจนพบว่าหากไม่ได้อยู่กับชายเสเพลซึ่งเป็นที่รัก ก็ไม่มีความสุขได้เลย ซึ่งเป็น
เรื่องปกติของผู้ที่ไม่ได้อยู่ร่วมกับคนรักนั่นเอง

ศฤงคารรศตอนต่อมาอยู่ในเรื่องที่ 4 เป็นเรื่องนางมัทนเสนาผู้ที่กำลังจะแต่งงานอยู่
ในอีกไม่กี่วัน กรรมบันดาลให้เจอกับชายอื่นมีชื่อว่าโสมทนต์ ซึ่งเมื่อกามเทพแผลงศรรัก
อาการของโสมทนต์ก็ถูกกวีบรรยายไว้ดังนี้

นางมัทนเสนาออกไปเดินชมดอกไม้อยู่ในสวน เผอิญเมื่อนางออกไปนั้นมีชายคน
หนึ่งชื่อโสมทนต์ เป็นบุตรของธรรมทัตต์ไปเที่ยวเดินเล่นในป่าจะกลับบ้าน ก็ผ่าน
สวนที่นางมัทนเสนาเดินลงไปเดินเที่ยวอยู่ โสมทนต์เห็นนางก็วางงงหลงไหลในรูป
นาง จึงกล่าวแก่เพื่อนว่า “เพื่อนเอ๋ย ถ้าเข้าได้นางคนนี้ ข้าจะมีความจำเริญในชีวิตนี้
ถ้าไม่ได้ ความเกิดมาแลอยู่ในโลกก็จะเปลืองเวลาเปล่า” เมื่อพูดดังนี้แล้ว โสมทนต์
เกรงนางจะพันไปเสีย จึงเดินเข้าไปใกล้นางโดยมิได้ตั้งใจจะละลาบละลั้ง แต่เมื่อเข้า
ไปใกล้ตัวนางแล้วไซ้ โสมทนต์กุมสติไว้ไม่มั่นเหลือที่จะออกถื่นได้ ก็ตรงเข้าไปจับ
มือนางแล้วกล่าวว่า “ข้ามีความรักนางเหลือที่จะทรงสติไว้ได้ ถ้านางไม่รักข้า ข้า
จะต้องทอดทิ้งชีวิตเสียในบัดนี้”

(หน้า 185)

อาการดังกล่าวเป็นอาการของผู้ที่กำลังตกหลุมรัก มีวิภาวะคือ การไม่ได้เซซซิด สมหวังไม่ได้อยู่ร่วมกับผู้เป็นที่รัก มีผลของภาวะที่เรียกว่าอนุภาวะคือ พร่ำเพื่อรำพัน จะขาดใจตายเสียให้ได้ มีสาเหตุวิภาวะคือ อาการตะลึงงัน เดินเข้าไปหาโดยไม่รู้ตัว และ บังคับตนเองไม่ได้

ต่อจากนั้น โสมทตต์ผู้มาทีหลังเมื่อได้ทราบว่าคุณมัทนเสนากำลังจะแต่งงานก็ได้พร่ำ เพื่อต่อไปอีกว่า

โสมทตต์ตอบว่า “คำกล่าวอ่อนหวานของนางแทงหัวใจข้าทะเลือเสียแล้ว แลความรู้สึกว่าจะต้องพ้นไปจากนางเผาทุกข่าให้ไหม้เป็นจุณไป ความทรงจำแลปัญญาเครื่องรู้ก็สลายไปด้วยทุกข่าอันนี้ แลความรักเกินประมาณทำให้ข้าไม่รู้สึคิดแลชอบ แต่ถ้านางจะให้สัญญาแก่ข้าสักข้อหนึ่ง ข้าคงจะมีชีวิตต่อไปได้”

(หน้า 186)

คนเราเมื่อเกิดความรักขึ้นมาแล้วมักจะมีความรู้สึกว่าอยากจับจองเป็นเจ้าของ และเพียรพยายามที่จะทำอะไรสักอย่างให้ได้มาซึ่งการครอบครอง วิภาวะของความตอนนี้ คือความรักที่ยังไม่สมหวัง มีอนุภาวะคือ การพูดพร่ำเพื่อ พูดพร่ำรำพันจะเป็นจะตาย มีสาเหตุวิภาวะคือ อาการตะลึงงัน เหงื่อออก ไม่มีสติรู้จักยับยั้งชั่งใจ แลพูดขอสัญญาให้นางที่กำลังจะแต่งงานกับชายอื่นรับคำมารักตนเอง

เมื่อนางมัทนเสนตอบตกลงรับคำของโสมทตต์แล้ว เมื่อวันแต่งงานของนางมาถึงนางได้บอกเรื่องนี้แก่สามีของนาง และขออนุญาตสามีไปหาโสมทตต์ตามที่ได้ดกปากรับคำระหว่างทางนางได้เจอกับโจรและอธิบายความรักของนางว่า

นางตอบว่า “ผู้ปกครองของข้าคือกามเทพ คือเด็กหนุ่มงามซึ่งแผลงศรเพลิง ทำให้เกิดแผลคือความรักขึ้นในใจแห่งชนทั้งหลายในสามโลก คือรติบดี ผู้มีนกกาเหว่าแลแมลงภู์แลลมโश्यไปเป็นเพื่อน” นางกล่าวเช่นนั้นแล้วก็เล่าเรื่องตามจริงตลอด แล้วกล่าวสัญญาแก่โจรว่า “ท่านอย่าทำลายเพชรพลอยเครื่องประดับของข้าเลย ข้าให้สัญญาแก่ท่านว่า เมื่อข้ากลับมา ข้าจะให้สิ่งของเหล่านี้แก่ท่านหมด”

(หน้า 190)

วิภาวะของความตอนนี่คือ หญิงที่กำลังตกหลุมรักและยังไม่สมหวังในรัก จัดเป็นความรักของผู้ที่อยู่ห่างจากกัน (วิประลัมภะ) การแสดงผลของภาวะ (อนุภาวะ) ของความตอนนี่ได้แก่ พร่ำรำพันถึงความรักของตน เป็นการพร่ำเพ้อบรรยายถึงความรักที่มีอยู่ในใจ

ศฤงคารรสต่อมาเป็นเรื่องราวความรักของหญิงสาวที่เพียงแรกเห็นก็หลงรัก โจรหนุ่มที่กำลังจะโดนประหาร จนมีอาการจะเป็นจะตายทำให้บิดาของนางซึ่งรักลูกมาก ต้องทำตามความต้องการของลูก ดังความว่า

นางโสภณีแสดงอาการทุกข์ ซึ่งอุปสรรคหนึ่งจะทำให้คลั่งไคล้ ตอบบิดาว่า “ถ้าบิดาจะทูลขอโทษให้พระราชปาล่อยโจรนั้น ได้ด้วยยอมถวายสมบัติทั้งหลาย ของเรา บิดาจงสละทรัพย์ทั้งหมดถวายเสียเถิด ถ้าข้าพเจ้าไม่ได้นายโจรนั้นมา ข้าพเจ้าจำต้องสละชีวิต” นางกล่าวแก่บิดาขณะนี้แล้ว ก็ชักผ้าคลุมศีรษะร้องไห้ลั่น ไปทั้งตัวราวกับหัวใจจะแตกลงไปกับที่ฝ่ายเศรษฐีผู้บิดาเมื่อได้เห็นลูกสาวมีอาการดังนั้น แลรู้ใจว่าถ้าไม่สมประสงค์ นางก็จะสละชีวิตลงไปจริงดังกล่าวแต่ทั้งทราบที่ตัวเศรษฐีเอง เมื่อสิ้นบุตรแล้วก็จะทนรักษาชีวิตต่อไปไม่ได้เพราะเหตุความ โศกเดือดร้อน ด้วยประการฉะนี้ เศรษฐีจึงรีบเข้าเฝ้าพระราชาทูลด้วยสำเนียงอันสิ้นเพราะเศร้า

(หน้า 225)

ความรักที่นางโสภณีเป็นอยู่นี้มีวิภาวะคือ ความรักของผู้ที่อยู่ห่างจากกัน เป็นความรักของผู้ที่ยังไม่สมหวัง และมีความปรารถนาที่จะสมหวังให้ได้ แสดงผลของภาวะคือ การร้องไห้คร่ำครวญอย่างบ้าคลั่งที่ไม่สมหวัง ไม่ได้อยู่ร่วมเรียงเคียงหมอน อยู่จิตใจลั่นกัน เมื่ออนุภาวะเป็นเช่นนี้ จึงทำให้เกิดสาดตวิภาวะที่ควบคุมไม่ได้คือ การชักผ้าคลุมศีรษะร้องไห้ลั่นไปทั้งตัวราวกับหัวใจจะแตกลงไป ซึ่งเป็นอาการของผู้ที่ขาดสติ ทำให้ควบคุมตนเองไม่ได้

และเมื่อพระราชานายไม่ยินยอมให้โจรพ้นโทษตามคำขอร้องของเศรษฐี นางโสภณีก็นึกเอาเองว่านางได้วิวาหะหรือแต่งงานกับโจรหนุ่มนั้นแล้ว ความตอนนี่บรรยายไว้ว่า

ฝ่ายนางโสภณีผู้ได้มีคู่แล้วโดยเจ้านิก ครั้นนายโจรผู้สามีโดยวิวาหะอันมิได้กระทำนั้นสิ้นชีวิตไปแล้ว นางก็กล่าวแก่ตัวเองตามคติโบราณ ซึ่งกวีแต่งไว้ดังนี้

ผมขนคนในกาย
สามสิบห้าล้านเส้น

มีประมาณหมายประมวลเป็น
อาจจะนับถ้วนจำนวนมี

หญิงใดได้เผาตัว	เมื่อ ณ เฝ้าผัวจะได้ดี
สามสิบห้าล้านปี	นับจนนำซึ่งจะถึงฟ้า
ฉันใดคนคลั่งงู	คิงประจากรูกี่ขึ้นมา
ฉันนั้นนางเหนี่ยวสา	มีมิให้ตกนรกแรง
แม่นเขาเนาขุมทุกข์	เพลิงก็ร้อนรูกแลลูกแดง
ถูกมัดครีกร้างแทง	พิษจะเปรียบเหลนก็แสนอัน
เดือร้อนเหลือพ่อแพก	โทษจะหนักนักสำนักทัณฑ์
เหตุหยาบบาปในบรรพ์	ทุกจะเหลือร้อนก็อ่อนเปลี้ย
ผัวเป็นเช่นนี้ไซ้	อาจจะคืนได้เพราะคุณเมีย
เผาตัวเพลิงผัวเลีย	ตายจะเป็นบุญชะงุมผัว
หน้าที่แห่งหญิงหม้าย	กาละผัวตายก็เผาตัว
ในใจไปคิดกลัว	ธรรมะจารีบมีเยง
ตราบใดหญิงยังขาด	ใจป้ออาจคำนึงเกรง
กริ่งกลัวเผาตัวเอง	พร้อมกะศพผัวเพราะมัวมน
ตราบนั่นแม่นเกิดใหม่	คงจะไม่ใช้มนุษย์ชน
จักมีสี่ดินตน	ย่อมจะต่ำด้อยมีน้อยเลยฯ

นางโสภณีกว่าแก่ตัวเองดังนี้แล้ว ก็กำหนดใจจะเผาตนในกองเพลิงเผาศพสามีผู้มีใช้ ผัว เพื่อจะให้นายโจรได้ความสุขในโลกหน้า นางกำหนดใจดังนั้นแล้วก็แสดงความ กล้าด้วยวิธีเผาตัวด้วยคบเพลิง จนวันนี้ใหม่เป็นถ่านไปทันที แล้วนางก็ลงล้างกายชำระมลทินในแม่น้ำ การเตรียมทำพิธีเผาตัวนั้น นางจัดให้มีผู้ชูดหลุมฯ หนึ่ง แล้วเอากิ่งไม้สดเรียงเป็นตาราง บนตารางวางพินแลเชื้อเพลิง คือ ปอ ชันแลขี้เป็นต้น เมื่อจัดตารางเผาศพแล้ว ก็เอาศพนายโจรมาขโลมน้ำมันให้สะอาด แต่งเครื่องเสื้อผ้าใหม่ เอาวางบนกองเชื้อเพลิง นางโสภณีกว่าวิงวอนเทพเจ้า ขอให้นางกับสามีได้อยู่เป็นสุขด้วยกันในสวรรค์ มีนางระบำเป็นผู้ปฏิบัติด้วยดี โดยจำนวนปีเท่ากับรัชกาลแห่งพระอินทร์ ๑๔ องค์ หรือเท่ากับจำนวนผมในเศียรแห่งนาง ครั้นเสร็จวิงวอนแล้วนางก็ให้เครื่องประดับกาย แลข้าวปลากระยาหารแจกจ่ายในหมู่มิตร แล้วเอาด้ายพันข้อมือทั้งสองข้าง เอาหวีใหม่ปักในผม แลทาหน้าผากด้วยแป้งสี แล้วเอาข้าวสารแลเบ็ญจกัถ์ที่ปลายผ้าอันเป็นเครื่องปกคลุมกาย ครั้นเสร็จแล้วนางเดินประทักษิณศพเจ็ดรอบ แลยื่นข้าวสารแลเบ็ญจกัถ์ให้แก่ผู้ที่ยืนอยู่ในที่ใกล้ในเวลาประทักษิณนั้น ครั้นเสร็จประทักษิณแล้ว นางก็ขึ้นนั่งบนกองพินที่พร้อมด้วยเชื้อไฟ เอาศิระษะแห่งนายโจรวางหนุนตักนาง

แล้วสั่งให้จุดไฟขึ้น คนที่อยู่ใกล้ๆ ก็ช่วยกันจุดไฟขึ้นหลายแห่ง แล้วตีกลองไล่เป่าสังข์ เสียงสนั่นไป มีผู้เอาฟางโยนเติมเข้าไปในกองเพลิงทั้งเทศน์และน้ำมันเนยลงไป ในกองไฟอีกเป็นอันมาก แต่ความตายของนางโสภณีนั้นเป็นสภมรณะย่อมจะตายเป็นสุข เสมอแลเมื่อได้จุดไฟขึ้นแล้วผู้ใดจะได้เห็นกายนางเขื่อนก็ไม่มีแท้จริง ดูเหมือนจะตายไปก่อนที่เปลวไฟจะถึงตัว

(หน้า 230)

ความตอนนี้นี้ที่ยกมามากมายเพราะต้องการชี้ให้เห็นว่า ความรักที่รุนแรงและไม่สมหวัง ซึ่งมีวิภาวะจัดเป็นความรักของผู้ที่อยู่ห่างจากกัน (วิประลัมภะ) ซึ่งความรักแบบวิประลัมภะนั้นมีเหตุของภาวะ คือ การพลัดพรากจากกัน การแสดงผลของภาวะ ได้แก่ ทำทางหมคอาลัยตายอยาก พร่ำรำพัน และสามารถทำให้ผู้ที่อยู่ในภาวะนี้ยอมตายตามคนรักได้เช่นกัน

ความรักเป็นเรื่องยากที่จะเข้าใจและในนิทานเวตาลก็มีรสรักที่แปลกๆ กล่าวคือเนื้อเรื่องที่น่าสนใจไปเกี่ยวกับความรักจะสนุกสนานน่าติดตามและสงสัยว่าจะเกิดเหตุการณ์อย่างนี้ได้จริงๆหรือไม่ อย่างตอนต่อไปนี้

เมื่อพระราชธิดาแลมนัสวีพรหมณ์หนุ่มได้สบตากันเป็นครั้งแรก ดั่งนั้นก็มิผลแปลกที่สุด คือ มนัสวีทนความรักรุ่มรังในใจที่เกิดในทันทีไม่ได้ ก็ล้มลงสลบไปกับที่ ฝ่ายพระราชธิดาตรงเห็นดังนั้น พระขงฆ์ก็อ่อนแอพระกายก็สั่น ทรงล้มสลบไปเหมือนกัน มีข้าพวงสาวใช้ตามไปพบพระราชบุตรเป็นดังนั้น ก็ตกใจช่วยกันเชิญพระองค์ไปทรงวอกกลับคืนเข้าพระราชวัง

(หน้า 266)

ส่วนใหญ่รสรักจะเริ่มจากการตกหลุมรักซึ่งก็คือวิภาวะที่ยังไม่สมหวัง เป็นความรักของคนที่ยังพลัดพรากจากกัน และมีผลของภาวะคือ กระสับกระส่าย สลบไป และความตอนนี้มีสาเหตุวิภาวะคือ ใจสั่น กายสั่น เป็นลม การล้มลงสลบไปไม่ทันรู้ตัว

พอได้สติจากที่สลบไป มนัสวีก็มีอาการดังนี้

มนัสวีกล่าวว่า “พระผู้เป็นเจ้าได้ทรงสร้างมณีขึ้นในโลกนี้เป็นอันมาก โดยพระประสงค์จะทรงอุปการะเหล่าชน แต่มุกดาคือสตรีนั้นเลิศยิ่งมณีทั้งหลาย บุรุษมี

ความใคร่ทรัพย์สินก็เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่สตรี แลชายที่สละภริยาเสียแล้วแม้จะมีสมบัติก็ใช้อะไรไม่ได้ ชายที่ไม่มีเมียสวายนั้นดีกว่าศิรัจฉานที่ตรงไหน จะดำซาไป กว่าสัตว์เลวทรามเสียอีก ทรัพย์สินนั้นเป็นผลของความอยู่ในธรรม ความสุขเป็นผลของความมีทรัพย์ แลภริยาเป็นผลของความมีสุข ชายที่ไม่มีเมียจะมีความสุขอย่างไรได้” มนัสวีพูดเพื่อพรวดไปในการทำงานนี้ช้านาน เพราะความหลงรัก เราท่านฟังดูก็น่าจะเห็นแปลก แต่อาจเป็นอาการธรรมดาของโรครักก็เป็นได้

(หน้า 269)

เป็นธรรมดาของคนที่มีความรัก และยังเป็นช่วงตกหลุมรักและยังไม่สมหวังแล้วถือเป็นวิภาวะของผู้ที่พลัดพราก ยังไม่สมปรารถนา กล่าวคือยังไม่ได้ครองรักกัน มักแสดงอาการออกมาในรูปแบบของคนทีพรวดเพื่อรำพันไปต่างๆ นานา

ฝ่ายพระราชธิดาเอง ก็ไม่ต่างกับมนัสวีพราหมณ์หนุ่มเลย ดังความที่ว่า

วันหนึ่งในฤดูวสันต์ ข้ากับบริวารพากันไปเดินเล่นในอุทยาน ข้าได้พบพราหมณ์หนุ่มคนหนึ่งรูปร่างงดงามยิ่งนัก ครั้นตาเราทั้งสองสบกันเข้าก็ลุ่มลงสลบไป แลข้าก็ลุ่มแน่งไปเหมือนกัน ฝ่ายนางทั้งหลายซึ่งเป็นบริวารของข้า เมื่อเห็นข้าเป็นดังนั้น ก็พาข้าคืนเข้าพระราชวัง ทั้งที่ข้ายังไม่รู้สึกตัว เหตุดังนั้นข้าไม่รู้ว่าพราหมณ์หนุ่มคนนั้นชื่อไร บ้านอยู่ที่ไหน แต่ความงามของเขาพิมพ์ไว้ในความทรงจำของข้า แลข้าไม่มีปรารถนาจะลืมแลกินเลย เหตุฉะนั้นผิวพรรณแห่งข้าจึงเผือดซีดแลกายชুবผอมไป

(หน้า 277)

ความรักอีกเช่นกันที่ทำให้เป็นเช่นนี้ วิภาวะของความตอนนี้ก็คือความรักที่ยังพลัดพรากจากกัน อยู่ในห้วงเวลาของคนที่ยังตกหลุมรัก ผลของภาวะที่แสดงออกมาคือ การพรวดเพื่อรำพัน กินไม่ได้ นอนไม่หลับ ทำให้ร่างกายชুবผอมไป

เมื่อความรักของพระธิดาและมนัสวีพราหมณ์หนุ่มสมหวังได้อยู่ด้วยกันเพราะกลอุบายของเพื่อนพราหมณ์แล้วนั้น มนัสวีต้องอมลูกอมเพื่อปลอมตัวเป็นหญิงสะใภ้พราหมณ์ซึ่งไปฝากให้อยู่กับพระราชธิดาและพระธิดา เมื่อเวลาอยู่กับคนมากๆ มนัสวีต้องอมลูกอมเป็นผู้หญิงทุกครั้ง จนทำให้เกิดเรื่องคือ

ฝ่ายชายหนุ่มผู้เป็นบุตรโกษาธิบดี เมื่อได้เห็นหญิงสะใภ้พราหมณ์มีรูปร่างแลหน้าตางดงามก็หลงรักในทันใด เป็นครั้งที่สองในเรื่องนี้ ที่ชายรักหญิงในนาทิตแรก ที่เห็นหน้า ชายหนุ่มจึงกล่าวแก่เพื่อนสนิทของตนตามเคยว่า “ถ้าข้าได้นางนั้น ข้าจะมีสำราญในโลก ถ้าไม่ได้ข้าจะต้องสละชีวิตเสีย”

(หน้า 284)

ความรักเช่นนี้เป็นอาการของผู้ที่ตกหลุมรักเหมือนที่ผ่านมา จัดเป็นวิภาวะของผู้ที่มีความรักที่พลัดพรากจากกัน และมีผลที่แสดงออกมาคือ การพรั้มเพื่อ มีความรู้สึก็จะตายให้ได้หากไม่ได้ช่วยกัน

หลังจากนั้นอาการก็ยังไม่หาย ดังความที่ยกมาว่า

ส่วนบุตรโกษาธิบดีนั้น ครั้นนางสะใภ้พราหมณ์ตามเสด็จกลับเข้าพระราชวังแล้วก็เดือดร้อนกระวนกระวายเป็นกำลัง ตั้งแต่นั้นมาก็มีอาการชুবชืดเพราะทิ้งข้าวทิ้งน้ำ แลหลับนอนไม่เป็นปกติ เพื่อนสนิทรู้ความในใจเป็นการลับไม่บอกให้ใครทราบ แต่ไม่นิ่งอยู่ได้นาน เพราะอดไม่ได้นั้นอย่างหนึ่ง อีกอย่างหนึ่งอธิบายว่า บุตรโกษาธิบดีป่วยอาการหนัก ถ้าขึ้นนั่งเสี้ยก็คงจะถึงชีวิต

(หน้า 285)

เมื่อรักยังไม่สมหวัง สาวที่ตนตกหลุมรักก็ไม่ได้ช่วยให้เห็นหน้าแล้ว วิภาวะที่เกิดขึ้นกับบุตรโกษาธิบดี คือ ความรักของผู้ที่อยู่ห่างจากกัน (วิประลัมภะ) ซึ่งความรักที่ยังไม่สมหวังแบบนี้จะแสดงผลของภาวะออกมาเป็นอาการกระวนกระวาย กระสับกระส่าย วุ่นวายใจ พรั้มเพื่อรำพัน มีอาการจะตายให้ได้

ความรักมักเกิดขึ้นได้ในหลายลักษณะและมีลักษณะที่แปลกๆ เยอะมากในนิทานเวตาล เรื่องที่ยกมาต่อจากนี้ก็ใช้อีกรูปแบบหนึ่ง ดังนี้

ฝ่ายพระราชฯ ครั้นได้ทรงยินทรชะทรสินมุขมนตรีเล่าถึงนางทิพย์ก็มีพระเหตุทัยใคร่ทราบยิ่งขึ้น จึงตรัสไล่เลียงลักษณะความงามแห่งนาง แล้วบังเกิดความรักกรุมรังในพระเหตุทัย ทรงพระดำริว่าชีวิตแลราชอาณาจักรปราศจากนางเป็นสิ่งไม่มีค่าเสียแล้วความสุขประการต่าง ๆ จะมีไม่ได้ เว้นแต่นางจะเป็นผู้ยังให้เกิด

(หน้า 322)

เพียงแต่พระราชชาติยีนคำเล่าลือก็หลงรักนางทิพย์เข้าอย่างจัง ความรักที่เพียงได้ยีน แต่ยังไม่พบตัวตนที่แท้จริงเกิดให้เห็นในวรรณคดีหลายเรื่องเช่นกัน ไม่ว่าจะเป็นพระอภัยมณี หรืออิเหนา ความรักที่เกิดขึ้นแบบนี้จัดเป็นวิภาวะที่เป็นเหตุจากความรักของผู้ที่อยู่ห่างจากกัน ไม่ได้ครองรักสมใจ ก็จะแสดงอาการอนุภาวะคือ การพร่ำเพ้อรำพัน หมกอาลัยในชีวิต จะมีชีวิตอยู่ไม่ได้หากปราศจากนางที่ตนหลงรัก

เมื่อความรักเริ่มมาๆ ก็มีคิดว่า

ข้าจำเป็นจะต้องไปให้เห็นนางองค์นั้นเพราะถ้าจะอยู่เช่นนี้ต่อไปก็จะทรงชีวิตไว้
ไม่ได้ ข้าจะไปตามทางที่ท่านไป แลท่านอย่าคิดเลยที่จะห้ามข้าหรือคิดที่จะตามข้าไป
ด้วย ข้าจะปลอมตัวไปโดยลำพัง แลท่านต้องอยู่รักษาราชการบ้านเมืองไว้ ความ
ประสงค์ของข้าดังกล่าวนี้ ท่านจะขัดขืนทัดทานนั้นไม่ได้เป็นอันขาด

(หน้า 323)

ความรักมักผลักดันความปรารถนาให้เกิดความพยายามเพื่อให้ได้มาในสิ่งที่ตน
ต้องการ พระราชาก็หนีไม่พ้นความรักเช่นนี้ไปได้ วิภาวะคือ ความรักที่ยังไม่สมปรารถนา
คือยังไม่ได้อยู่ร่วมกันก็พยายามค้นหา ไขว่คว้าเพื่อให้ได้มาซึ่งหญิงที่ตนหลงรัก ทำให้เกิด
อนุภาวะคือ ความกระสับกระส่าย ทูรันทุรายหากต้องอยู่โดยที่ไม่ได้ทำอะไรเลย จำเป็นต้อง
ตามหานาง และหาทางให้สมหวังในความรักให้ได้

เมื่อเดินทางไปจนพบนางก็เกิดอาการดังนี้

พระราชชาติยีนนางจับกล่าวคดีแห่งกรรมดังนี้ ก็เกิดความรักคลั่งคลุ้มในพระหฤทัย
ยิ่งขึ้น ทรงยืนตะลึงพิศดูนางอยู่ครู่หนึ่งจึงตรัสบูชาทะเลว่า “ข้าแต่พระสมุทรผู้เป็น
คลังแห่งมณีทั้งหลาย ผู้มีน้ำใจอันลึกลับบุคคลไม่อาจหยั่งได้ เพราะเมื่อพระองค์ซ่อน
นางนี้ไว้ในทะเลก็คือซ่อนนางลัทธิมิไว้มิให้พระวิษณุเห็น ข้าพเจ้าขอเอาพระองค์เป็น
ที่พึ่งเพื่อสำเร็จประสงค์ของข้าพเจ้า” พระราชาตรัสยังไม่ทันขาดคำ ดันกลับพฤกษ์แล
นางทิพย์ก็จมลงไปในทะเล พระราชาก็ทรงโจนตามลงไปประหนึ่งจะดับไฟราคะ
ด้วยน้ำในมหาสมุทร

(หน้า 327)

วิภาวะของความตอนนี่คือ คนที่มีลักษณะอาการของคนที่ยังพลัดพรากจากกันอยู่ห่างกันอีก แต่ก็ห่างกันแค่เอื้อมเท่านั้น จึงแสดงอนุภาวะออกมาเป็น การพรั้าเพื่อรำพันถึงความงามของนาง และกระโจนตามนางผู้เป็นที่รักลงทะเลไปและเกิดสาตตวิภาวะที่บังคับตนเองไม่ได้ คือ อาการตะลึงงัน

เมื่อกระโดดลงทะเลไป พระราชาก็พบกับเหตุการณ์ดังนี้

พระยศเกตุจึงเสด็จเปิดประตูเข้าไปเที่ยวทอดพระเนตรข้างในพบคนๆ หนึ่ง นอนอยู่บนเตียงมีผ้าคลุมอยู่ตลอดตัว พระองค์ทรงเปิดผ้าขึ้นดูก็เห็นนางผู้เป็นที่รัก พักตร์แห่งนางซึ่งเหมือนเพ็ญจันทร์นั้นมีเค้าเหมือนยิ้มในขณะที่ผ้าคลุมหลุดพ้นไปเหมือนความมืดหลบแสงพระจันทร์ พระราชาได้ทอดพระเนตรดังนั้น ก็มีพระหฤทัยเหมือนหนึ่งคนที่ได้เดินผ่านทะเลทรายในฤดูร้อนไปพบแม่น้ำซึ่งเป็นที่ชุ่มชื้น ฝ่ายนางนั้นเมื่อลืมเนตรขึ้นเห็นบุรุษงาม ประกอบ ด้วยลักษณะดีเข้าไปยืนอยู่ข้างที่บรรทมดังนั้น ก็ลุกขึ้นด้วยอาการฉับไว แลแสดงเคารพเชื่อเชิญเป็นอันดี พระพักตร์นางก็มดูพื้นเหมือนหนึ่งให้เกียรติแก่พระบาทพระราชด้วยเอาบัวคือพระเนตรลงปกคลุม

(หน้า 328)

เมื่อความพยายามถึงที่สุด ความรักชักนำจนเกิดวิภาวะที่จัดเป็นวิภาวะของผู้ที่ได้อยู่ด้วยกัน (สัมภोगะ) ซึ่งความรักแบบสัมภोगะนั้นมีเหตุของภาวะ (วิภาวะ) คือ การอยู่กับผู้ที่ถูกตาต้องใจและคั่นหามานาน การแสดงผลของภาวะ (อนุภาวะ) ได้แก่ พุดจาอ่อนหวาน จริตกริยาแหล่มซ้อย ชม้ายชายตา ยิ้มแย้มแจ่มใส พุดจาติด่อ อาการลุกขึ้นฉับไว ทำอะไรไปแบบไม่ทันคิดเพราะเกิดเหตุกะทันหันนั่นเอง

รสรักถัดมาที่เกิดในนิทานเวตาลเป็นความรักแบบหลงรักอีกเช่นกัน ความมีดังนี้

มหาเสนีสาบานว่า แม้นางมุกดาวลีจะได้หมั้นแล้วก็ตาม ถ้าเขาไม่ได้นางเป็นภริยา เขาก็จะฆ่าตัวตายแล้วเป็นผีมาควนแลทำร้ายคนในบ้านนั้นทั้งบ้าน

(หน้า 356)

ความรักของมหาเสนีมีวิภาวะคือความรักของคนที่อยู่ห่างกัน ไม่สมหวัง เป็นประเภทหลงรักเขาข้างเดียว อนุภาวะที่แสดงออกมาคือ หมดอาลัยตายอยาก พรั้าเพื่อรำพันจะเป็นจะตาย ถึงขั้นขู่ว่าจะฆ่าตัวตาย ซึ่งจัดเป็นรักแบบขาดสติ

ศตงการรสนในนิทานเวตาลมีครบทั้ง 2 ประเภท คือ ความรักของผู้ที่อยู่ด้วยกัน (สัมภोगะ) ซึ่งปรากฏอยู่ในต้นเรื่อง รวมทั้งเรื่องที่ 1 , 2 , 4 , 7 , 8 , 9 และได้แสดงวิภาวะตลอดถึงอนุภาวะในลักษณะดังนี้ การอยู่กับผู้ที่ถูกตาต้องใจ การอยู่ในบ้านเรือนหรือสถานที่ที่สวยงามเอื้อต่อการแสดงความรัก การแต่งตัวงดงาม การลูบทาด้วยของหอม การเที่ยวชมสวนหรือเล่นสนุกสนาน การดูหรือฟังสิ่งที่เจริญหูเจริญตา ส่วนการแสดงผลของภาวะ (อนุภาวะ) ได้แก่ พุดจาอ่อนหวาน จริตกริยาเข้มซ้อย ชม้ายชายตา เข้มชื่นมีความสุข ยิ้มแย้มแจ่มใส และความรักของผู้ที่อยู่ห่างกัน (วิประลัมภะ) ซึ่งปรากฏในเรื่องที่ 1 , 2 , 4 , 5 , 7 , 8 , 9 และได้แสดงวิภาวะตลอดถึงอนุภาวะในลักษณะดังนี้ เหตุของภาวะ (วิภาวะ) คือ การตกหลุมรัก การไม่สมหวังในรัก การพลัดพรากจากกัน มีการแสดงผลของภาวะ (อนุภาวะ) ได้แก่ ทำทางหมดอาลัยตายอยาก ซึมเซา สงสัย วิดกกังวล กระสับกระส่าย พร่ำเพ้อรำพัน ขาดสติ ส่วนสาเหตุวิภาวะ คือ ภาวะตะลึงงัน จากการตกหลุมรักซึ่งกันและกัน ความน่าพิศวงของผู้เป็นที่รัก ภาวะตัวสั้น เสียงสั้น จากความตื่นตระหนกกลัวไม่สมหวังในรัก ความทุกข์โศก ภาวะเป็นลม ความเสียใจที่ต้องสูญเสียคนรัก มีความทุกข์โศก และภาวะน้ำตาไหลจากการสูญเสียคนรัก ซึ่งศตงการรสนี้ นับว่าเป็นรสนวรรณคดีที่ปรากฏอยู่มากที่สุด

หยาสรรลและองค้ประกอบของรล

หยาสรรล คือ ความสนุกสนาน เป็นรลที่เกิดจากการได้รับรู้ความขบขัน นานุศาสตร์ แบ่งความขบขันออกเป็น 2 ลักษณะ คือ ความขบขันที่เกิดแก่ผู้อื่น หมายถึง การพูดหรือทำให้ ผู้อื่นขบขันซึ่งส่วนมากมักจะจะเป็นไปโดยตนเองไม่รู้ตัว และความขบขันที่เกิดแก่ตนเอง รู้สึกขบขันตนเองหรือขันผู้อื่น วิภาวะของความขบขันได้แก่ การแต่งตัวแปลก ๆ เช่น ชายแต่งตัวอย่างหญิงสวมเสื้อผ้าร่มรุ่มรุงรัง แต่งตัวผิดกาลเทศะ หรือแต่งตัวมากเกินไป ฯลฯ การทำท่าแปลก ๆ เช่น เดินงก ๆ เงิน ๆ ล้มลุกคลุกคลาน หรือทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งซ้ำ ๆ ซาก ๆ ฯลฯ การพูดแปลก ๆ เช่น พูดผิด ๆ ถูก ๆ พูดรวจวนฟังไม่ได้ศัพท์ พูดด้วยสำเนียงต่างไปจากคนส่วนใหญ่หรือพูดซ้ำซาก ฯลฯ อนุภาวะได้แก่การยิ้มหรือหัวเราะ ซึ่ง นานุศาสตร์กล่าวไว้ 6 ลักษณะ คือ ยิ้มน้อย ๆ ไม่เห็นไรฟัน และยิ้มปากพอเห็นไรฟัน เป็นลักษณะของคนชั้นสูง หัวเราะเบา ๆ และหัวเราะเฮฮาเป็นลักษณะของคนชั้นกลาง หัวเราะอหายนะและหัวเราะท้องคัดท้องแข็งเป็นลักษณะของสามัญชนทั่วไป วยกิจาริภาวะ ซึ่งเป็นภาวะเสริมของความขบขัน ได้แก่ ความเสแสร้ง ความเกียจคร้าน หรือความ

ง่วงงุน ความริษยา เป็นต้น บางภาวะเช่นความรุนแรง อาจเป็นตัวแปรได้ รัสที่ควรจะเกิด จากภาวะขบขันจึงไม่ใช่ หาสยรส แต่กลายเป็นกรณารสเพราะความสงสารผู้ถูกระทำ

หาสยรสแรกนั้นปรากฏอยู่ในตอนต้นเรื่อง เป็นเรื่องพราหมณ์สองผิวเมีย ซึ่ง กล่าวถึงที่มาของผลอำมฤตที่ได้จากเทวทูต แต่เมื่อได้ผลอำมฤตแล้วพราหมณ์ผิวที่แก่มาก แล้วยังไม่มีปัญญากินผลอำมฤตนั้นได้ กวีบรรยายความตอนนี้อย่างน่าขันดังนี้

ครั้นเทวทูตอันตรธานไปแล้ว พราหมณ์ก็อ้าปากซึ่งฟันหมดไปแล้ว เพื่อจะกัดแล กินผลอำมฤต

(หน้า 5)

ความขบขันนี้มีวิภาวะหรือเหตุแห่งความขบขัน คือ ความขบขันที่เกิดแก่ผู้อื่น กล่าวคือ กวีบรรยายความขบขันออกมาแล้วทำให้ผู้อื่น ซึ่งในที่นี้ก็คือ ผู้อ่าน รู้สึกขบขัน โดยไม่รู้ตัว ทั้งนี้การแสดงกิริยาอ้าปากกัดผลอำมฤต ทั้งๆ ที่ฟันไม่มีในปากนั้น ทำให้เกิด อนุภาวะคือ การยิ้มน้อยๆ เพราะรู้สึกขำจนคนที่ไม่มีฟันแต่ก็ยังอุตส่าห์จะกัดผลไม้วិเศษกิน

เมื่อพราหมณ์ถูกนางพราหมณ์ผู้เป็นเมียเนะให้นำผลอำมฤตไปให้พระภรรตฤราช กวีก็บรรยายไว้ดังนี้

พระภรรตฤราชได้ฟังดังนั้นก็ทรงยินดี รับผลไม้มากจากพราหมณ์แล้ว ตรัสให้ พราหมณ์ตามเสด็จเข้าไปในคลังทอง อันเป็นที่ซึ่งทองทรายกองอยู่หลายพร้อม แล้วตรัสให้พราหมณ์ขนเอาไปเต็มแรงที่จะขนได้ พราหมณ์ก็เปลื้องผ้าออกห่อทอง ทราย แลบรรจุในที่ต่างๆ ซึ่งจะบรรจุได้ รวมทั้งในปากอันพุดคล่องแลไม่มีฟันนั้น ด้วย

(หน้า 8)

หาสยรสตอนนี้มีวิภาวะคือ มีลักษณะเป็นความขบขันที่เกิดแก่ผู้อื่น กล่าวคือ รู้สึก ขันในกิริยาอาการที่แสดงออกมาของพราหมณ์เฒ่า เกิดอนุภาวะคือ การหัวเราะออกมา เพราะนึกขำพฤติกรรมของตัวละคร จึงเป็นเรื่องขวนหัวที่ผู้อ่านไม่สามารถซ่อนไว้ได้

ตอนต่อมาเป็นหาสยรสในเรื่องที่หนึ่ง ที่นำขวนหัวคือ พระวัชรมุฑฑูที่นึกไม่ออกว่า จะใช้คำศัพท์ใดเรียกนางปีทมาวดีผู้เป็นที่สนิทเสนาหาของพระองค์ว่ากระไรดี จึงนำปัญหานี้ ไปถามพุทธชิระว่า

ปัญหายังมีแต่เพียงว่าจะเขียนหนังสืออย่างไรจึงจะดี จะผูกประโยคแลใช้ศัพท์ชั้นไหนจึงจะถูกพระหฤทัยนาง จะใช้ศัพท์เรียกนางว่า “แก้วตาแห่งตู” จะเบาไป แลศัพท์ “โลหิตในคืบแห่งข้า” จะหนักไปดอกกระมัง

(หน้า 59)

หาสรสตอนนี้มีที่มาจากความรัก ซึ่งความรักนี้อาจทำให้คนมีอาการผิขึ้นไปจนกลายเป็นความน่าขัน ภาวะของความขบขันนี้มีลักษณะเกิดจากตัวละครเอง เพราะพุทธิศริระเมื่อเห็นอาการของเพราะวัชรมุกฏเป็นขนาดนี้ก็อดยิ้มไม่ได้ ทำให้ผู้อ่านเองก็ขำขันในคำพูดนี้ อนุภาวะตอนนี่จึงเป็นการยิ้ม เพราะขันในอาการ และคำพูดของพระวัชรมุกฏนั่นเอง

รสแห่งความสนุกสนานเรื่องต่อมาคือเรื่องที่ 5 ซึ่งเป็นเรื่องของพระราชชาติปลอมตัวไปจับโจรขโมยของในเมือง บทสนทนาระหว่างขโมยปลอมกับขโมยจริงมีดังนี้

ชายผู้นั้นตอบว่า “ข้าก็เป็นขโมยเหมือนกัน มาเรางไปด้วยกันเถิด แต่เจ้าเป็นอะไร เป็นขโมยผู้ดีหรือขโมยไพร่”

(หน้า 206)

ความตอนนี้เป็นภาวะความขบขันที่เกิดแก่ผู้อื่น คือการพูดที่ทำให้ผู้อื่นขบขัน ภาวะคือ กิริยาจากที่แปลกๆ และตลก เพราะขโมยก็คือขโมย จะเป็นขโมยไพร่หรือขโมยผู้ดีนั้นคงไม่ต่างกัน หรือถ้าต่างกันจะเอาอะไรมาวัดได้ว่าอย่างไรเรียกว่าขโมยไพร่ อย่างไรเรียกว่าขโมยผู้ดี อนุภาวะของความตอนนี่จึงเป็นลักษณะการหัวเราะเบาๆ แบบนี้ขันในคำพูดของโจร

หาสรสเรื่องถัดมาคือ เรื่องที่ 7 ซึ่งเป็นเรื่องของพราหมณ์วิเศษที่มีลูกอมที่สามารถอมแล้วเปลี่ยนจากชายเป็นหญิง หรือเปลี่ยนจากหนุ่มเป็นแก่ได้ ความตอนที่ยกมามีดังนี้

นางสะใภ้พราหมณ์ได้ยินรับสั่งดังนั้น ก็คายลูกอมออกจากปากกลายเป็นมนัสวีพราหมณ์หนุ่มเข้าโลมพระราชธิดา นางจันทร์ประภาที่ทรงละอายหฤทัยยิ่งนัก ข้าพเจ้าจะเล่าถวายพิสดารว่า... พระวิกรมมหาราชตอบว่า “เอ็งไม่ต้องเล่าเรื่องตรงนั้นพิสดาร ข้าไม่อยากจะฟังของเอ็ง”

(หน้า 279)

คำว่าพิศดารในความตอนนี้นำหมายถึงเล่าโดยละเอียด ซึ่งเวตาลเป็นคนเล่าถวายพระ
 วิกรมมัทยกับพระราชบุตรฟัง ความน่าขันในตอนนี้นำทำให้รู้สึกสนุกสนานนั้นอยู่ที่
 พระราชบุตรยังเยาว์วัยอยู่ เมื่อเวตาลจะเล่าถึงการเล่าโลมระหว่างหญิงชายโดยละเอียดนั้น
 ไม่เหมาะ แต่เวตาลแกล้งยั่วพระวิกรมมัทยเล่น เป็นภาวะความขบขันที่เกิดแก่ผู้อื่น ตัว
 ละครเองไม่ได้รับรู้ความขบขันนี้ ภาวะของความตอนนี้นำคือ คำพูดที่เวตาลพูดออกมาเพื่อจะ
 ยั่วพระวิกรมมัทย ซึ่งสามารถทำให้เกิดอนุภาวะคือ เสียงหัวเราะจากผู้อ่านนั่นเอง

เรื่องต่อมา เป็นความสนุกสนานที่เกิดขึ้นในเรื่องที่ 9 ซึ่งมีความสนุกตรงที่การต่อ
 หัวกับร่างของคนสองคนผัดไปไม่ตรงร่างและหัวเดิม กล่าวคือสลับหัวกัน ซึ่งมีความขบขัน
 จากภาวะที่เกิดจากตัวละครเอง ดังนี้

ตรงนี้ พระธรรมธวัชพระราชบุตรทรงนึกขันข้อที่หัวต่อผัดตัวแลเปลอพระองค์ไม่
 ทันทึถึงพระราชบิดาก็ทรงพระสรวลขึ้นด้วยสำเนียงอันดัง

(หน้า 366)

เมื่อเกิดภาวะขบขันที่เกิดจากตัวละครเอง ภาวะคือ อาการหัวเราะต่างๆ ของตัว
 ละครที่เป็นเด็กเมื่อได้ฟังเรื่องน่าขันก็ไม่สามารถสกัดกั้นอารมณ์ขันไว้ได้จึงหัวเราะออกมาดัง
 อนุภาวะตอนนี้นำการหัวเราะที่เกิดทั้งตัวละครเองและผู้อ่านด้วย

หาสยรสตอนต่อไป มีดังนี้

เวตาลตอบว่า “วิญญานจะมีสำนักอยู่ที่อุทรคนก็ตาม หรือที่มันสมองก็ตาม สำนัก
 ของข้าพเจ้าอยู่ที่ดินอโศกเป็นแน่”

พูดเท่านั้นแล้วเวตาลก็ออกจากยามหัวเราะก้องฟ้าลอบไป

(หน้า 369)

ความตอนนี้นำเกิดจากลักษณะความขบขันที่เกิดจากตนเองคือตัวละครนั่นเอง ซึ่ง
 เวตาลคงรู้สึกสนุกที่ทำให้พระวิกรมมัทยตอบคำถามและต้องกลับไปเอาตัวเวตาลเองที่ต้น
 อโศกหลายเที่ยวภาวะของความขบขัน คือการพูดของเวตาล และอนุภาวะคือเสียงหัวเราะ
 ก้องฟ้า ซึ่งไม่เพียงแต่เวตาลเท่านั้นที่หัวเราะ แต่ผู้อ่านก็อดยิ้มไม่ได้แต่ไม่ได้ยิ้มที่ตัวพระ
 วิกรมมัทยแต่ยิ้มในอาการหัวเราะก้องฟ้าของตัวละครคือเวตาลต่างหาก

หาสยรตที่เกิดจากการรับรู้ความขบขันในนิทานเวตาลมีครบทั้ง 2 ลักษณะ ลักษณะแรกคือ ความขบขันที่เกิดจากผู้อื่น กล่าวคือการพูดหรือทำให้ผู้อื่นขบขัน ซึ่งปรากฏอยู่ในต้นเรื่อง กับเรื่องที่ 5 และ 7 ซึ่งแสดงวิภาวะ ได้แก่ การพูด และการทำกิริยาที่แปลกๆ ตลกๆ อีกลักษณะหนึ่งคือ ภาวะความขบขันที่เกิดแก่ตัวละครเอง ตัวละครรู้สึกขำขึ้นมาเอง ซึ่งปรากฏอยู่ในเรื่องที่ 1 และ 9 มีวิภาวะ คือ การหัวเราะในตัวละครจากการสนทนากัน ซึ่งทั้ง 2 ลักษณะมีอนุภาวะเหมือนกัน ได้แก่ การยิ้มหรือการหัวเราะ

กรณารสและองค์ประกอบของรส

กรณารส คือ ความสงสาร เป็นรสที่เกิดจากการได้รับความทุกข์โศก ซึ่งมี 3 อย่าง คือ ความทุกข์โศกที่เกิดจากความอยู่ดิฐธรรม เกิดจากความเสื่อมทรัพย์ และเกิดจากเหตุวิบัติ โดยอาจมีภาวะเสริมคือความไม่แยแส ความเหนียวอ่อน ความวิตก ความโหยหา ความตื่นตระหนก ความหลง ความอ่อนเพลีย ความสิ้นหวัง ความอับจน ความป่วยไข้ ความเฉซา ความบ้ำคั่ง ความสิ้นสติ ความพรั่นพรั้ง ความเกียจคร้าน ความตาย ฯลฯ วิภาวะของความทุกข์โศก คือ การพลัดพรากพรากจากคนรักโดยไม่มีโอกาสกลับมาพบกัน ทรัพย์สมบัติเสียหาย ถูกแข่งค่า ถูกฆ่า ถูกลงโทษ กักขังจองจำ ถูกจองเวร ประสบเคราะห์กรรม ตกทุกข์ได้ยาก เป็นต้น อนุภาวะของความทุกข์โศกพึงแสดงออกด้วย การร้องไห้ คร่ำครวญ แต่การร้องไห้นั้นเป็นลักษณะของคนชั้นต่ำและสตรีเท่านั้น สำหรับคนชั้นสูง และชั้นกลางเมื่อประสบทุกข์โศกจะต้องกลั้นไว้ใจไม่ร้องไห้คร่ำครวญ นอกจากนั้นอาจมีอนุภาวะอื่น เช่น การทอดถอนใจ ทุ่มทอดตัว ตีอกชกหัว ฯลฯ หรือมีปฏิกิริยา (สาตตวิภาวะ) เช่น นิ่งตะลึงงัน ตัวสั่น สีหน้าเปลี่ยน น้ำตาไหล เสียงเปลี่ยน เป็นต้น

กรณารสที่ปรากฏอยู่ในนิทานเวตาลตอนต้นเรื่อง เป็นความทุกข์โศกที่เกิดจากเหตุวิบัติ ดังนี้

ครั้นวันรุ่งเสด็จออกป่าล่าเนื้ออีกครั้งหนึ่ง ไม่ช้าตรัสให้มหาดเล็กเชิญเครื่องทรง ซึ่งขาดแลเปื้อนเประกลับไปทูลพระชายาว่าเกิดเหตุวิบัติในป่า พระภรรตฤราช ลินพระชนม์เสียแล้ว พระชายาได้อินดังนั้นก็ล้มลงสิ้นชีวิตด้วยเพลิงแห่งความทุกข์ พระภรรตฤราชกลับจากป่าก็เสียพระหฤทัยหนักหนา มีอาการซึมเซากระเดียดไปข้างจะออกเป็นถ้ำอยู่รำไป

ความทุกข์โศกที่เกิดจากเหตุวิบัตินี้มีภาวะเสริมคือ ความตาย ทำให้วิภาวะของความทุกข์โศก คือการพลัดพรากจากคนรักโดยไม่มีโอกาสกลับมาพบกันอีก ซึ่งมีอนุภาวะที่แสดงออกมาคือ มีอาการซึมเศร้า จัดเป็นลักษณะการแสดงออกของคนชั้นสูง ซึ่งจะไม่ร้องไห้ฟูมฟาย ตีอกชกตัว อนุภาวะเช่นนี้มักทำให้เกิดสาเหตุวิภาวะ คือ อาการนั่งตะลึงงันและคงตามสีหน้าที่เปลี่ยนไป

กรณีรศต่อมา เป็นความทุกข์โศกที่เกิดในเรื่องที่ 2 ซึ่งมีที่มาคือการได้รับรู้ความทุกข์โศกที่เกิดจากเหตุวิบัติ ความว่า

เมื่อก่อนที่ข้าพเจ้ามาเป็นข้าพระองค์นั้น ข้าพเจ้าเคยอยู่กับ นางรัตนาวดี ธิดาพ่อค้าผู้มั่งคั่งด้วยทรัพย์สมบัติ นางรัตนาวดีเป็นหญิงน่ารักน่าชมทุกประการ (นกขุนทองกล่าวเท่านั้นก็ร้องไห้ พระราชินีทรงสงสารก็รับสั่งปล่อยโยนเป็นอันดี นกก็เล่าต่อไปว่า)

(หน้า 110)

การร้องไห้ของนกขุนทองนั้นมีวิภาวะของความทุกข์โศกคือการพลัดพรากจากสิ่งที่รัก และไม่ได้พบกันอีกเลย อนุภาวะที่แสดงออกคือการร้องไห้คร่ำครวญ ซึ่งลักษณะการร้องไห้ของนกขุนทองเป็นลักษณะการร้องไห้ของคนชั้นต่ำและสตรีเท่านั้นที่จะแสดงออก โดยการร้องไห้แบบนี้ ปฏิภาณที่เห็นคือ น้ำตาไหลและเสียงก็จะเปลี่ยนไปด้วย

กรณีรศในเรื่องที่ 2 ตอนถัดมาคือ เมื่อชายหลังอุฐสามีของนางรัตนาวดี ซึ่งเมื่อหลวงภรรยาไปมา แล้วนำทรัพย์สินของภรรยาไปใช้จนหมด คิดกลับคืนสู่บ้านนางรัตนาวดี โดยตั้งใจจะโกหกพ่อตาว่า นางรัตนาวดีถูกโจรฆ่าตายระหว่างทางแต่เมื่อกลับถึงบ้านปรากฏว่านางยังไม่ตาย และให้การต้อนรับชายหลังอุฐเป็นอันดี ทำให้ชายหลังอุฐเกิดอาการดังนี้

ชายหลังอุฐได้ฟังภริยากล่าวดังนั้น แม้วัวจะเป็นผู้มีใจบีบบิ้น ก็บังเกิดใจอ่อนแทบจะร้องไห้ จึงตามภริยาขึ้นไปบนเรือน ครั้นถึงห้องนางก็ล้างเท้าให้ แลจัดให้อาบน้ำชำระกาย แต่งเครื่องนุ่งห่มอย่างดีมีค่าแล้วนำเอาอาหารมาให้กิน

(หน้า 127)

ความทุกข์โศกในใจของชายหลังอุธคือ ความทุกข์โศกที่เกิดจากความเสื่อมทรัพย์ และเกิดเหตุวิบัติต่อตนเอง ก่อให้เกิดความอัปจน มีวิภาวะคือทรัพย์สมบัติเสียหายและตกทุกข์ได้ยาก อนุภาวะของความทุกข์โศกจึงแสดงออกด้วยอาการใจอ่อนจนเกือบจะร้องไห้ แต่กลับตรงกันข้ามกับผู้อ่าน เพราะความสงสารที่เกิดขึ้นในใจของผู้อ่านคือการได้รับรู้ความทุกข์โศกที่เกิดจากเหตุวิบัติของนางรัตนาวดีที่ต้องประสบเคราะห์กรรม โคนสามีกระทำถึงขนาดผลัดตกเหวตั้งใจให้ตาย แต่นางก็ยังปรนนิบัติสามีอย่างดี พฤติกรรมเช่นนี้ก่อให้เกิดความสงสารขึ้นในใจของผู้อ่านเอง

เมื่อนกขุนทองเล่านิทานจบ ต่อมาก็เป็นนิทานของนกแก้ว ซึ่งเป็นเรื่องราวของ ศรีทัตกับนางชัชศรีผู้ที่ไม่มีความจงรักต่อสามีแอบหนีไปหาชูและโคนปีศาจกัจจุมกมา แต่กลับใส่ร้ายศรีทัตว่าเป็นคนทำร้ายนาง ความทุกข์โศกของศรีทัตกล่าวไว้ดังนี้

ฝ่ายศรีทัตเมื่อได้ยินดังนั้น ก็รู้สึกว่าคุณกมลภริยาจึงกล่าวแก่ตนเองว่า บุรุษไม่ควรวางความเชื่อในคนซึ่งเปลี่ยนใจหนึ่ง งูคำหนึ่ง ศัตรูซึ่งถืออาวุธหนึ่ง แลควรระวังภัยอันเกิดแต่ความประพฤติแห่งหญิง ในโลกนี้ไม่มีอะไรซึ่งกวีบรรยายไม่ได้ ไม่มีอะไรซึ่งโยคีไม่รู้ ไม่มีคำพาลคำใดซึ่งคนเมาไม่พูด ไม่มีเขตตรงไหนซึ่งเป็นที่สุดแห่งมารยาหญิง เทวดานั้นมีความรู้มากก็จริงอยู่ แต่ไม่รู้ลักษณะชั่วแห่งม้า ไม่รู้ลักษณะแห่งอัสนีในหมุ่มเมฆ ไม่รู้ความประพฤติแห่งหญิง ไม่รู้โทษของชายในภายหน้า ก็เมื่อเทวดายังไม่รู้เช่นนี้ เราผู้เป็นคนจะรู้ได้อย่างไรเล่า ศรีทัตกล่าวเช่นนี้แล้วก็ร้องไห้แลสาบานต่อหน้าต้นแมงลัก(ตุลสี) แลสิ่งซึ่งเป็นที่นับถือทั้งปวง ว่ามิได้ทำผิดเช่นที่ถูกกล่าวหานั้นเลย ถ้าพูดไม่จริงขอให้เสียโค แลข้าวสาลีแลทองจนสิ้นไปเถิด คำที่ศรีทัตกล่าวเช่นนี้หาใครเชื่อไม่

(หน้า 145)

ความทุกข์ที่น่าสงสารของศรีทัตนี้เกิดจากเหตุวิบัติที่ภรรยานำมาสู่ มีภาวะเสริมหลายอย่างปนกัน ทั้งความตื่นตระหนกที่ถูกใส่ร้าย ความวิตกและพรั่นพรึงต่อโทษที่ตัวเองไม่ได้กระทำ วิภาวะของความทุกข์โศกนี้ คือ การประสบเคราะห์กรรม โคนคิดจะทำร้ายเมีย และจะถูกกลโกงพูดความจริงก็ไม่มีใครเชื่อ อนุภาวะที่แสดงออกคือ การร้องไห้ถึงกับสาบาน และมีปฏิกิริยาหรือสาดตวิภาวะคือ อาการตัวสั่น น้ำตาไหล สีหน้าและเสียงคงเปลี่ยนไปเพราะตกใจในชะตากรรมของตนเอง

กฤณารสตอนต่อมาอยู่ในเรื่องที่ 3 เป็นรสที่ได้รับรู้ความทุกข์โศกที่เกิดจากเหตุวิบัติ ซึ่งมีเหตุการณ์ดังนี้

วีรพลกล่าวดังนั้นแล้ว ก็บอกให้ลูกชายคุกเข่าลงตรงหน้าเทวรูปแล้วพินด้วยดาบถูกคอขาด หัวกระเด็นไปกลิ้งอยู่บนพื้นศาลาแล้วโยนดาบขว้างไปไกลตัว ฝ่ายลูกหญิงเมื่อเห็นพี่ชายคอขาดกระเด็นไปดังนั้น ก็วิ่งเข้าไปฉวยเอาดาบเชือดคอตนเองสิ้นไปชีวิตลงไปอีกคนหนึ่ง นางผู้เป็นมารดาเห็นลูกชายแลลูกหญิงสิ้นชีวิตลงไปดังนั้น เหลือที่จะสะกดใจไว้ได้ ก็วิ่งไปหยิบดาบพินคอตนเองตายลงไปอีกเป็น 3 ศพด้วยกัน ฝ่ายวีรพลเมื่อเห็นดังนั้น จึงกล่าวแก่ตนว่า “ลูกเราก็ตายหมดแล้ว คุณจะอยู่รับใช้พระราชินีไปทำไมเล่า เมื่อได้ทองคำเป็นรางวัลจากพระราชินีไม่มีลูกจะรับช่วงต่อไปอีกแล้ว” คิดดังนี้ วีรพลก็เอาดาบพินคอตนเองล้มลงขาดใจตาย

(หน้า 175)

ความทุกข์โศกนี้เกิดจากการสูญเสียคนรัก กล่าวคือวีรพลผู้มีหน้าที่รับใช้เบื้องอัครักษ์ของพระราชินี ทราบว่าพระราชินีสิ้นพระชนม์และมีทางแก้ไขคือ ต้องตัดศีรษะลูกของวีรพลบูชาพระเทวี วิภาวะของความทุกข์โศกคือ การฆ่าลูก การฆ่าตัวตายตามความตายนี้เป็นการปลัดพรากจากกันโดยไม่ได้พบกันอีกต่อไป มีอนุภาวะคือ การทอดถอนใจหมดอาลัยตายอยาก กระทั่งฆ่าตัวตายตาม

กฤณารสเรื่องต่อมาคือเรื่องที่ 5 ซึ่งนำเสนอสารเศรษฐีที่รักลูกมาก แม้ลูกหลงรักโจรที่กำลังจะถูกประหาร ก็พยายามไปอ้อนวอนขอพระราชทานงดลงโทษโจรแต่ก็ไม่เป็นผลดังนี้

เศรษฐีได้ฟังรับสั่งดังนั้น ควรจะเห็น ได้แล้วว่าจะทูลขอต่อไปก็ไม่เป็นประโยชน์แต่ยังไม่หยุดรำพันวิงวอนทั้งน้ำตา ด้วยทรัพย์สินบนด้วยเรื่องลูกสาวจะสละชีวิต แลด้วยข้อที่ตัวเองจะต้องตายไปตามกันแต่ก็ไม่เป็นประโยชน์ทั้งนั้น ครั้นเห็นได้แน่ว่าถึงจะอย่างไร พระราชินีไม่โปรด เศรษฐีจึงออกจากที่เฟ้ารำไห้ไปสู่เรือนของตน เล่าความให้บุตรว่า “ลูกเอ๋ย พ่อได้พยายามทุกวิถีทางแล้ว พระราชินีไม่โปรดตามที่เราประสงค์ มาเราจึงตายไปด้วยกันเถิด”

(หน้า 227)

ความสงสารที่รับรู้ว่ายศฐิได้รับความทุกข์โศกที่เกิดจากเหตุวิบัติ คือต้องการให้ลูกสาวสมหวังในรัก แต่พระราชาก็ต้องลงโทษโจรตามกฎไม่สามารถปล่อยไปได้ วิกฤตของความทุกข์โศกนี้ถือได้จากเคราะห์กรรมที่ทำให้ลูกสาวไปตกหลุมรักโจรในครั้งแรกที่เห็นขณะที่กำลังแห่ประจาน มีอนุภาวะคือการรำไห้ของยศฐิ สาตตวิภาวะหรือปฏิกิริยาตอนนี้ คือ น้ำตาไหล

ความต่อจากนี้คือ

ฝ่ายเจ้าพนักงานผู้คุมเมื่อได้พานายโจรตระเวนรอบกรุงแล้ว ก็พาไปนอกประตูพระนคร แล้วจัดการลงโทษตามพระราชกำหนด นายโจรทนเจ็บปวดด้วยความมั่นคงในใจปราศจากอาการแสดงทุกข์ แต่เมื่อมีผู้เล้าให้ฟังถึงนางโสภณี นายโจรอดใจไว้ไม่ได้ก็ร้องไห้ขึ้นด้วยเสียงอันดัง แสดงความเศร้าสสารประหนึ่งหัวใจจะแตกออกไป อีกครู่หนึ่งก็หยุดร้องไห้กลับหัวเราะด้วยสำเนียงอันดังประหนึ่งอยู่ในที่รื่นเริงด้วยการเลี้ยงคนทั้งหลายที่ประชุมดูการประหารชีวิตอยู่นั้นพากันแปลกใจที่นายโจรหัวเราะเหมือนหนึ่งเห็นอะไรสนุก แต่เมื่อหัวเราะในเวลาที่เหล็กแหลมกำลังแทงเข้าไปในเนื้อจนคนดูพากันเสียวไส้เช่นนั้น ใครเลยจะเห็นเหตุที่ควรรันทรม

(หน้า 228)

ความทุกข์โศกของนายโจรนี้ ทำให้เกิดความสงสารเพราะได้รับรู้ความทุกข์ที่เกิดจากเหตุวิบัติ เหตุวิบัตินี้มีวิภาวะที่เกิดจากการถูกลงโทษ และชะตากรรมที่ถือเป็นเคราะห์กรรมของนางโสภณีที่มาหลงรักคนตอนถูกลงโทษและใกล้ตาย อนุภาวะที่แสดงออกคือการร้องไห้เหมือนคนขาดสติ ส่งผลถึงปฏิกิริยา คือ อาการสีหน้าและเสียงเปลี่ยนไป พร้อมทั้งน้ำตาไหล โดยกลั้นไว้ไม่ได้

ความสงสารที่เกิดขึ้นในเรื่องที่ 5 นั้นยังไม่หมด มีต่อดังนี้

ฝ่ายยศฐิผู้เป็นบิดานั้น เมื่อบุตรถึงแก่ความตายแล้ว ก็จัดให้ช่างเหล็กทำเหล็กคมขึ้นอันหนึ่งรูปเหมือนพระจันทร์ครึ่งซีก คมเหมือนมีดโกนแลพอดีกับคอกของตน ปลายสองข้างมีโซ่ร้อยยาวพอทำยันได้ ตัวยศฐินั่งลงหลับตา แล้วให้มีผู้เอาดินจากแม่น้ำไวตรณิมาถูตัวให้บริสุทธิ์แล้วรามนตร์อันควรแก่พิธีแล้ว ก็เอาทำยันปลายโซ่หยายคอกกระแทกไปด้วยกำลังแรงศีรษะก็ขาดตกกลงอยู่กับพื้น

(หน้า 232)

เป็นความสงสารเศรษฐกิจที่เมื่อบุตริตายตนก็ตายตาม เป็นความทุกข์โศกที่เกิดจากเหตุวิบัติเหมือนที่กล่าวมาข้างต้น มีวิภาวะของความทุกข์โศกคือ การพลัดพรากจากบุตรอันเป็นที่รักเพราะความตายมาพรากจึงไม่มีทางได้พบกันอีก อนุภาวะคือ การเสียใจหมดอาลัยตายอยากจนฆ่าตัวตายตาม

รสแห่งความสงสารที่รับรู้ความทุกข์โศกตอนต่อมาอยู่ในเรื่องที่ 7 กล่าวถึงความทุกข์ของมนัสวีไว้ดังนี้

มนัสวีกล่าวว่า “บุรุษพึงเล่าความทุกข์ให้ฟังแต่เฉพาะผู้ที่จะช่วยแก้ทุกข์ได้ การกล่าวทุกข์ให้ฟังซึ่งเมื่อได้ฟังแล้วช่วยระงับทุกข์ไม่ได้นั้นหาประโยชน์มิได้ ผู้มีทุกข์ไม่ได้คืออะไรจากคำกล่าวที่สงสาร หรือวาจาเช่นกัน”

(หน้า 268)

ความทุกข์ที่มนัสวีได้รับนั้นมาจากความสิ้นหวังในรัก มีวิภาวะของความทุกข์คือการไม่สมหวังในรัก และแสดงออกมาโดยการทอดถอนใจคร่ำครวญรำพัน ทำให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกสงสารตัวละคร เกิดเป็นความสงสารในใจของผู้อ่าน

ความทุกข์ของบุพการีที่เพียรพยายามจะให้ลูกสมหวังนั้น เป็นความทุกข์ที่น่าสงสารมากกรณารสที่เกิดตอนนี้เกิดจากเหตุวิบัติ ในที่นี้คือ ความต้องการที่จะให้ผู้อื่นพ้นทุกข์ บิดาย่อมไม่ต้องการให้ลูกมีความทุกข์ เหมือนท่านโกษาธิบติตอนนี้

แต่เขาก็มีสิ่ง ไม่พูดจาอะไรเลย จนในที่สุดกราบถวายบังคมลาออกจากที่เฝ้า เดินน้ำตาคลอออกไปจนถึงประตูวัง จึงกล่าวแก่ตนเอง แต่มีผู้อื่นได้ยินว่า “ตัวกู่นี้อดข้าวเสียสัก ๑๐ วัน ก็คงได้ไปโลกหน้าสมหวัง” ครั้นเมื่อโกษาธิบติกลับไปถึงบ้านแล้ว ก็เรียกบ่าวไพร่มาพร้อมกันเข้าไปเยี่ยมลูกชายในห้อง พบลูกชายนอนอยู่บนเตียงหน้าตาซูบซีดเพราะอดอาหาร บิดาจึงจับมือบุตรไว้แล้วกระซิบดังพอให้ได้ยินกัน ทว่า “ลูกเอ๋ย พ่อจะแก้ไขอะไรก็ไม่ได้แล้ว จำเป็นจะต้องตายไปตามกัน”

(หน้า 287)

วิภาวะของความตอนนี้ คือ การตกอยู่ในความทุกข์เพราะลูกที่ตนรักมีความทุกข์ แสดงอนุภาวะ คือ น้ำตาคลอตา เพราะท่านโกษาธิบตินั้นถือว่าเป็นชนชั้นสูง เมื่อประสบทุกข์โศกจะต้องกลั้นไว้ไม่ร้องไห้คร่ำครวญ

กฤณารสถิตมา เป็นความสงสารที่เกิดจากเหตุวิบัติ มีภาวะเสริมคือ ความตื่นตระหนก เป็นความวิตก ดังนี้

นางจันทร์ประภา หญิงสะใภ้พราหมณ์ เมื่อได้ฟังท้าวสุพิจารตรัสตั้งนั้นก็หน้าซีดแลก้นแสงวิงวอนพระราชาคด้วยถ้อยคำต่างๆ ให้ทรงถอนคำสั่ง แต่พระราชายอมตามไม่
(หน้า 295)

เนื่องจากหญิงสะใภ้พราหมณ์ก็คือมนัสวีที่ปลอมตัวมา และเป็นพระสวามีของพระธิดาจันทร์ประภา ความทุกข์ใจของทั้งสองจึงเกิดขึ้นเพราะท้าวสุพิจารตัดสินใจหญิงสะใภ้พราหมณ์ให้แก่บุตรโกษาธิบดี ภาวะของความทุกข์โศกนี้ถือเป็นเคราะห์กรรมจากการที่ทั้งคู่กลบได้เสียกัน ทำให้ตกอยู่ในห้วงแห่งความทุกข์ อนุภาวะของความทุกข์โศกแสดงออกด้วยการร้องไห้คร่ำครวญ และมีสาดตวิกภาวะคือ ปฏิกริยาหน้าซีด และคงจะนั่งตะลึงงันไปพักหนึ่ง พร้อมทั้งน้ำเสียงคงจะเปลี่ยนไปด้วย

กฤณารสในเรื่องที่ 8 เป็นเรื่องของพระราชาก็ตื่นตื่นไปหานางทิพย์ และเมื่อสมหวังได้อยู่ด้วยกันก็ปรากฏว่านางได้ต้องคำสาป จะต้องถูกอสูรกินนางเข้าไปทุกๆ วันขึ้น 14 ค่ำ เมื่อพระราชามาไปเห็นเหตุการณ์ก็เข้าไปฆ่าอสูรนั้นเสีย แต่เมื่ออสูรตายแล้วนั้น ความทุกข์ของพระราชาก็ยังไม่หมดไป ดังนี้

เลือดไหลนองไป เพลิงแห่งความโกรธของพระราชาก็ดับด้วยเลือดแห่งอสูร แต่เพลิงแห่งความทุกข์ที่ไม่ได้นางคืนนั้นหาดับไม่ พระราชาเสียพระหฤทัยสิ้นสติมีรัฐจะหาประการใด

(หน้า 331)

ความทุกข์นี้เกิดจากเหตุวิบัติที่นางทิพย์ผู้เป็นที่รักของพระราชาย ถูกอสูรกินเข้าไปทำให้พระราชารู้ว่านางนั้นจะไม่ฟื้นขึ้นมาอีกแล้ว ภาวะของความทุกข์นี้เกิดจากการสูญเสียคนรัก แสดงอนุภาวะออกมาเป็นความเสียใจจนสิ้นสติทำอะไรไม่ถูก

และบรรยายต่อไปว่า

เมื่อพระราชาทรงฟังดังนี้ ก็เดือดร้อนในพระหฤทัยเป็นกำลัง เพราะทุกข์วิโยคหญิงที่รักนั้นเป็นทุกข์หนักเหลือหนัก นับประสาแต่ใคร แม้พระมเหศวรเมื่อพราจาก

พระอุมายังทรงกระวนกระวายยวดยิ่ง ไหนเลยมนุษย์เดินดินจะหักห้ามความโศก
เสียได้ พระยศเกตุทรงรับทุกข์ใหญ่หลวงเพราะนางจะต้องพรากไป

(หน้า 334)

วิภาวะของความทุกข์โศกของพระราชานั้น คือ การพลัดพรากจากคนรัก โดย
พระองค์คิดว่าจะไม่มีโอกาสได้พบกันอีก อนุภาวะของความทุกข์โศกที่แสดงออกมากการ
คร่ำครวญ ทอดถอนใจกับความทุกข์ที่พระองค์เห็นว่าใหญ่หลวงมาก

แต่ความทุกข์ของพระราชานี้ข้างต้นหมดไปเมื่อนางทิพย์ฟื้นขึ้นมาปกติและเล่า
ความตามคำสาปของบิดานางให้พระยศเกตุฟัง จากนั้นทั้งคู่ก็ครองรักกันพร้อมกันนั้น
พระยศเกตุก็พานางทิพย์กลับบ้านเมือง แต่ความทุกข์ก็มาเยือนนางทิพย์ดังนี้

ฝ่ายนางวิทยากรครั้นมาถึงนครของพระราชาสามีแลพ้นกำหนด 7 วันแล้ว ก็
คำนึงจะกลับคืนสู่พวก แต่ครั้นจะเหาะก็เหาะไม่ขึ้น เพราะลี้มนั้นเสียแล้ว เมื่อนางรู้สึก
ว่านางเลื่อมความรู้สึกก็เดือดร้อนทุกข์ แสดงอาการเศร้าโศก

(หน้า 338)

ความทุกข์โศกของนางทิพย์นี้เกิดจากความวิบัติ วิภาวะของความทุกข์คือการ
ประสบเคราะห์กรรมที่ตนมาอยู่ในเมืองมนุษย์นานเกินไป ต้องตกอยู่ในห้วงแห่งความทุกข์
การแสดงออกของอนุภาวะคืออาการเศร้าโศกเดือดเนื้อร้อนใจ ซึ่งน่าสงสารยิ่งนัก

ความทุกข์นี้บางทีก็ไม่ได้เกิดจากการพลัดพรากจากคนรัก หรือความสงสารของ
บุพการีที่มีต่อบุตรเท่านั้น อาจเป็นความรู้สึกระหว่างเจ้านายกับลูกน้องด้วย ดังพระยศเกตุ
กับทิวะทรสิน มีความดังนี้

ฝ่ายทิวะทรสินเมื่อได้ทราบดังนั้น ก็ตริตรองต่อไปตามแนวความคิดที่เริ่มแต่
วันที่ไปรับเสด็จพระราชที่พระราชอุทยาน ครั้นกลับไปบ้านก็นอนคำนึงต่อไปอีกจนดับชีวิต
ไปด้วยความเสียใจ รุ่งเช้ามีผู้นำความเข้าไปทูล พระราชาก็ทรงเศร้าโศก

(หน้า 338)

ความทุกข์โศกของทั้งสองคนนี้เกิดจากความวิบัติ ทิวะทรสินนั้นมีวิภาวะของ
ความทุกข์โศกคือ การต้องตกอยู่ในความทุกข์ ซึ่งมีภาวะเสริมคือ ความเหนียวอ่อนอันมี
ที่มาจากกรณีที่พระราชานี้ไม่ค่อยออกว่าราชการมักอยู่กับความรัก ความทุกข์นี้ทำให้

ที่ระหกระสันคิดมากจนแสดงอนุภาวะ คือ ต่อมใจตาย ในขณะที่พระราชกัมีวิภาวะของ ความทุกข์คือการสูญเสียมาตย์ผู้เป็นที่รักและไว้ใจ แสดงอนุภาวะออกมาเป็นความเศร้าโศก เสียใจ

กรณารสในเรื่องที่ 9 ตอนที่ยกมาเป็นตอนที่มหาเสนีที่ออกหักจากนางมุกดาวลีเศร้า โศกเสียใจจนประกาศจะฆ่าตัวตาย ดังเหตุการณ์ดังนี้

ฝ่ายคุณากรเป็นชาตินักรบมีใจกล้า ครั้นได้ยินมหาเสนีพูดดังนั้นก็นำพาให้รับฆ่า ตัวตายเสียเถิด และเมื่อเป็นผีแล้วจะทำอะไรก็ได้แต่สมักร แต่พรหมณ์หรือทาสห้าม คุณากรไม่ให้พูดแสดงน้ำใจร้ายกาจ มหาเสนียิ่งโกรธใหญ่ เกิดความกล้าเพราะเกลียด เพราะรัก แลเพราะโกรธ ก็ชักเชือกบ่วงออกจากอกร่วงออกไปจากเรือนแล้วผูกคอ แขนงตัวตายอยู่กับต้นไม้ข้างเรือนนั้น

(หน้า 356)

ความตายจัดเป็นความทุกข์โศกที่น่าสงสารนัก เมื่อมหาเสนีฆ่าตัวตายนั้น มีวิภาวะ ของความทุกข์โศกคือ การไม่สมหวังในรัก ถือเป็นความทุกข์ที่มหาเสนีทำใจไม่ได้ จึง แสดงอนุภาวะออกมาด้วยการตีกอกชกตัว หักห้ามใจไม่ได้ก็ฆ่าตัวตายไป

ความสงสารอันดับต่อไป เป็นความทุกข์โศกที่เกิดจากความวิบัติ ซึ่งเกิดเหตุการณ์ ดังนี้

ในขณะที่นางรู้สึกขึ้นมาว่าได้ต่อหัวผิดตัวเสียแล้ว ไม่รู้ว่าจะทำอะไร ก็นั่งลง ร้องไห้ราวกับอกจะแตกไปกับที่

(หน้า 364)

เมื่อสามีและเพื่อนตายไป และนางมุกดาวลีมีวิชาชุบชีวิตต่อหัวต่อตัวให้ฟื้นได้ แต่ เมื่อต่อผิดหัวผิดตัว วิภาวะของความทุกข์คือเคราะห์กรรมที่ทำให้ต่อผิด แสดงออกเป็น อนุภาวะคือ การร้องไห้ แบบตีกอกชกตัว ควบคุมสติไม่ได้

กรณารสในนิทานเวตาลนั้นมีความสงสารที่เกิดจากความทุกข์โศกเพียง 2 อย่างจาก 3 อย่าง คือ ความทุกข์ที่เกิดจากการเสื่อมทรัพย์ ซึ่งปรากฏในเรื่องที่ 2 และความทุกข์โศกที่ เกิดจากเหตุวิบัติในต้นเรื่อง และเรื่องที่ 2, 3, 5, 7, 8, 9 มีการแสดงวิภาวะและอนุภาวะ ในลักษณะดังนี้ วิภาวะคือ การพลัดพรากพรากจากคนรักโดยไม่มีโอกาสกลับมาพบกัน

ทรัพย์สินสมบัติเสียหาย ถูกฆ่า ถูกลงโทษ กักขังจองจำ ประสบเคราะห์กรรม ตกทุกข์ได้ยาก ส่วนอนุภาวะของความทุกข์โศกแสดงออกโดย การร้องไห้คร่ำครวญ มีทั้งลักษณะของคน ชั้นต่ำหรือสตรีที่ตีโพยตีพาย แบบคนชั้นสูงและชั้นกลางเมื่อประสบทุกข์โศกจะต้องกลั้นไว้ในใจไม่ร้องไห้คร่ำครวญ การทอดถอนใจ พุ่มทอดตัว ตีอกชกหัว การตรอมใจตายหรือ การฆ่าตัวตาย ส่วนสาเหตุวิกภาวะที่แสดงออกคือ ภาวะตะลึงงัน ภาวะสีหน้าและเสียง เปลี่ยน ภาวะน้ำตาไหล จากการพลัดพรากจากคนรัก ประสบเคราะห์กรรม พบกับความทุกข์โศก

เราทรสและองค์ประกอบของรส

เราทรส คือ ความแค้นเคือง เป็นรสที่เกิดจากการรับรู้ความโกรธ ตัวละครผู้มีความโกรธเป็นเจ้าเรือน มักได้แก่ รากษส ทานพ คนฉุนเฉียว เป็นต้น อาจมีภาวะเสริมคือ ความตื่นตระหนก ความแค้น ความหวั่นไหว ฯลฯ วิกภาวะของความโกรธ ได้แก่ การพูดใส่ความ พูดให้เจ็บใจ คูหมิ่น กล่าวเท็จ อาฆาตจองเวร กล่าวคำหยาบ ข่มขู่ อิจฉาริษยา ทะเลาะพุ่มเถียง ต่อสู้ ฯลฯ อนุภาวะของความโกรธ ได้แก่ การเหมียน ตัด ตี ฉีก บีบ ขว้างทำให้เลือดตก ฯลฯ และอาจมีปฏิกิริยา คือ เหนือออก ขนลุก ตัวสั่น เสียงเปลี่ยน เป็นต้น เนื่องจากความโกรธนั้นมีหลายอย่าง ได้แก่ ความโกรธที่เกิดจากศัตรู เกิดจากผู้ใหญ่ เกิดจากเพื่อนรัก เกิดจากคนรับใช้ และเกิดขึ้นเอง การแสดงความโกรธจึงมีต่างกันไปด้วย เช่น เมื่อผู้ใหญ่ทำให้โกรธ ผู้แสดงพังก้มหน้าเล็กน้อย มีน้ำตาคลอเบ้า อัดอั้นตันใจ ฯลฯ แต่เมื่อคนรับใช้ทำให้โกรธ อาจขึ้นิ้ว ตวาด ถลึงตา ฯลฯ

เราทรสต่อไปนี้เป็นตอนต้นเรื่อง กล่าวถึงพราหมณ์แก่ 2 คู่เมีย ซึ่งบำเพ็ญเพียรจนได้ผลอามฤตมา แต่นางพราหมณ์มีความคิดว่า นางได้อยู่เป็นสามีภริยากับพราหมณ์มาทั้งช้านาน จนถึงความชรามากแล้ว ถ้าสามีนางกินผลอามฤตและอยู่ยืนยง ในขณะที่นางเองต้องตายจากไป ถือว่าไม่มีความเที่ยงธรรมเลย เมื่อออกอุบายจนพราหมณ์ไม่กินผลอามฤต นางก็มีพฤติกรรมดังนี้

ครั้นสามีทิ้งผลอามฤตลงบนพื้นดินฉะนั้นแล้ว นางก็กล่าวติเตียนความมีอายุยืนซ้ำเติมอีกจนสามีเห็นจริง กลับโกรธเทวดานำผลอามฤตมาให้ด้วยความปองร้าย หยิบผลไม้นั้นจะโยนเข้ากองไฟ

วิภาวะของความโกรธในตอนนี้ได้แก่ การได้ยินคำพูดใส่ความของนางพราหมณ์ ทำให้เกิดความหวั่นไหว จนเมื่อเกิดความโกรธ กล่าวคือ โกรธเทวดาหาว่าอยากให้แก่نانๆ ซึ่งเท่ากับต้องทุกข์ยากลำบากนานขึ้นไปอีก มีอนุภาวะที่แสดงออกมา คือ ตั้งใจจะโยนผล อามฤตลงกองไฟไป

รสของความโกรธตอนต่อมา เป็นตอนที่พระวิกรมมัททีย์และพระราชบุตรกลับกรุง อุชเชณี เจอกับปถพีบาลอสูรเฝ้าประตูที่ไม่ยอมให้พระองค์เข้าเมืองของพระองค์เอง พระวิกรมมัททีย์โกรธมากที่โดนห้ามไม่ให้เข้าเมืองของตัวเอง ดังนี้

พระวิกรมมัททีย์ทรง โกรธเป็นกำลังตรัสว่า “เราคือพระราชวิกรมมัททีย์จะกลับเข้าสู่ นครของเรา เจ้าคือใครจึงกำเริบมาห้ามฉะนี้”

(หน้า 15)

ความโกรธของพระวิกรมมัททีย์ในตอนนี้ มีวิภาวะของความโกรธคือ การได้รับการ ดูหมิ่นจากปถพีบาลที่มาเฝ้าประตูเมืองที่มาห้ามกษัตริย์ผู้ปกครองเมืองเข้าเมืองของตัวเอง อนุภาวะของความโกรธที่แสดงออกมาก็คือ การควาดปถพีบาลที่ทำให้โกรธ ถัดมาเป็นเราพรรณสต่อไปนี้

ฝ่ายโยคีเมื่อได้ยินพระราชดำรัสแล้วได้ยินคนอื่นๆ พูดแลหัวเราะเกรี้ยวกราดดั่งนั้น ก็คิดว่าพวกนี้เจียวแตงนางไปล้อเราให้เสียผลแห่งตบะที่ได้บำเพ็ญมา ครั้นรู้สึก เช่นนั้นแล้วก็แบกลูกขึ้นบ่า ส่ายคนทั้งหลายที่อยู่ในที่นั้น แล้วออกจากห้อง พระโรงไป คำที่โยคีส่ายนั้นไม่เป็นผลสำเร็จ เพราะเสียตบะเสียแล้ว ครั้นโยคี กลับไปถึงป่าก็ฆ่าบุตรของตนเสีย แล้วเริ่มทำตบะใหม่ มาคหมายจะแก้แค้น พระราชบิดาแห่งพระองค์ บัดนี้พระราชบิดาก็สิ้นพระชนม์ไปแล้ว โยคีตั้งหน้าจะ ทำร้ายพระองค์ต่อไป หวังจะเอาเลือดพระราชแลพระราชบุตรเป็นเครื่องบูชา นาง ทูรคา เพื่อได้รับความเป็นใหญ่ในโลกเป็นรางวัล

(หน้า 23)

ความข้างต้นเป็นเรื่องราวของโยคีที่มีความโกรธแค้นที่ถูกบิดาของพระวิกรมมัททีย์ และนางวสันตเสนาเมียของโยคีลอบให้ตนเสียตบะ วิภาวะของความโกรธคือ ความเจ็บใจ จนเกิดการอาฆาตจองเวร มีอนุภาวะของความโกรธคือ การกล่าวสาปคนในที่นั้น และ

กลับมาว่าบุตรของตนเอง ความโกรธนี้มีสาเหตุวิภวาคือ ตัวสั้น หน้าและเสียงเปลี่ยน ในเวลาที่กล่าวคำสาปอาจมีการขี้นิ้ว ถลึงตาด้วยก็ได้

เมื่อพระวิกรมมทิตย์ไปนำตัวเวตาลมาให้โยคีสานติสึล มีเหตุการณ์ที่ทำให้เกิดความโกรธดังนี้

ฝ่ายพระราชามือเวตาลหลุดไปได้ถึงสองครั้งเช่นนี้ ก็ทรงพิโรธตรัสสั่งพระราชบุตรว่า เมื่อเวตาลตกมาถึงพื้นดินให้ฟันหัวให้ขาดออกไป แล้วทรงปีนขึ้นต้นไม้จับผมเวตาลกระชากจนหลุดจากกิ่งไม้ที่เกาะแล้วทิ้งลงมาถึงพื้นดิน

(หน้า 39)

วิภวาคของความโกรธคือ ความไม่ได้ตั้งใจ เพราะปีนต้นไม้ไปจับตัวเวตาลถึงสองครั้งแต่เวตาลกลับหลุดไปได้ทั้งสองครั้ง ทำให้โกรธมาก มีอนุภวาคือ สั่งให้พระราชบุตรฟันหัวให้ขาดเมื่อทิ้งเวตาลลงมาจากต้นไม้ อาจมีสาเหตุวิภวาคือ อาการตัวสั้นในขณะที่โกรธอยู่

ตอนต่อมาเป็นตอนที่เวตาลทำพระวิกรมมทิตย์ว่าจะเล่าเรื่องให้พระวิกรมมทิตย์ตอบคำถาม หากตอบไม่ได้คงเป็นเพราะโง่ ทำให้เกิดเรื่องราวดังนี้

พระวิกรมมทิตย์ได้ทรงฟังดังนั้น ก็คิดขัดเคืองในพระหฤทัย เพราะพระราชามิเคยฟังใครดูหมิ่นว่าโง่

(หน้า 42)

วิภวาคของความโกรธซึ่งในที่นี้เป็นแค่ความขัดเคืองใจ คือ การถูกดูหมิ่นว่าตนโง่ มีอนุภวาคือ ความเจ็บ บางครั้งเมื่อคนเรามีความโกรธมากๆ ก็จะแสดงออกด้วยความเจ็บแทนที่จะโวยวายหรือแสดงอาการรุนแรงต่างๆ

เราตรัสตอนต่อมาอยู่ในนิทานเรื่องที่ 1 เป็นอุบายที่นางปัทมาวดีแสดงออกมาเพื่อทดลองความฉลาดของพระวัชรมุฑฑุดังนี้

พระราชธิดาทรงอ่านหนังสือตลอดแล้ว ก็สำแดงอาการพิโรธ ตรัสแก่นางนมด้วยสำเนียงอันขุ่นแค้นว่า “นี่แกเป็นอะไรไปจึงบังอาจนำหนังสือนี้มาให้ คนโง่ที่เขียนหนังสือนี้แต่งฉันทที่ไม่เป็น ก็แค้นจะแต่งกับเขาด้วย คนแต่งฉันทเลวๆ เช่นนี้ยังอาจมาแต่งถวายพระราชธิดา อยากรู้ว่าเรียนหนังสือมาแต่สำนักไหน จึงเลวถึงเท่านี้”

นางศรีพลางทรงนึกหนังสือตอนที่ว่า “ศศิไชยรับไยดี” ส่งให้นางนมแล้วตรัสว่า “ແຈງນຳເອາຄຳຕອບນີ້ໄປໃຫ້ຊາຍທີ່ແຕ່ງຈັດທີ່ຜູ້ແມ່ນ ແລະຕົວແຕ່ງແຈງຈອຍຳທຳເອີ້ມອາ ຄືອຳນາດເຂົ້າມາເຊັ່ນນີ້ອີກເປັນອຳນາດ”

(หน้า 62)

วิภาะของความโกรธนี้มาจากความตื่นตระหนกและแสวงหาที่ว่าตนได้รับการดูหมิ่นที่มีชายโง่แต่งฉันท์เลวๆ มาถวาย แสดงอนุภาวะคือ การดูค้ำว่ากล่าว พุดจาเกรี้ยวกราด และมีปฏิกริยา (สาดตวิภาวะ) คือ อาการตัวสั่น เสียขยับเปลี่ยน

เมื่อนางนมกลับไปพุทธิศรีระก็แก้อุบายของนางปีทมาวดี และนางก็มีอาการโกรธดังนี้

นางปีทมาวดีได้ทรงฟังดังนั้นก็สำแดงความโกรธยิ่งกว่าครั้งก่อน นางเสด็จลุดไปเอากระแจะจันทร์ละเลงบนพระหัตถ์ทั้งสองพระหัตถ์ แล้วตบเข้าที่แก้มนางนมทั้งสองแก้ม ตรัสว่า “ແຈງຮີບໄປຈາກວິງນີ້ໂດຍຣີວ ມີຈນັ້ນຈະຕ້ອງຮີບໂທຍິ່ງກວ່ານີ້ ແກຈຳໄມ້ໄດ້ຮືວ່າຊຳຳຳມື່ນຳໄມ້ເອາເຣື່ອງນີ້ມາພຸດຕ່ອໄປເປັນອຳນາດ”

(หน้า 65)

วิภาะของความโกรธคือ การถูกดูหมิ่นต่างๆ ที่นางนั้นเป็นถึงพระราชธิดา แต่นางนมกลับมามาติดต่อผู้ชายให้ จึงแสดงอาการโกรธหรืออนุภาวะออกไปคือ การเอากระแจะจันทร์ตบแก้มนางนมจนมีรอยนิ้วทั้ง 10 นิ้ว ซึ่งจริงๆ แล้วเป็นการเสแสสร้างเกล้งทำเพื่อเป็นอุบายอีกเช่นเดิม

เมื่อนางนมกลับมาถึงเรือน พุทธิศรีระก็แก้อุบายนี้ได้อีก และให้นางนมเข้าไปอีกครั้ง พระธิดาก็มีอาการดังนี้

คราวนี้พระราชธิดากรีวมาก ทรงจูดตัวนางนมไปที่ประตูด้านตะวันตก ทรงผลักให้ออกประตูนั้น แลตรัสว่าถ้ากลับเข้าไปอีกจะตีด้วยเส้

(หน้า 66)

วิภาะของความโกรธตอนนี้จะเหมือนที่ผ่านมา คือ อาการโกรธที่เกิดจากการถูกดูหมิ่น เพราะตนเป็นพระธิดาแต่ถูกนางนมมาติดต่อความรักให้กับผู้ชาย จริงๆ แล้ว เพราะ

นางต้องการลองปัญญาของพระวัชรมุกฎมากกว่า จึงแกล้งแสดงอาการโกรธเกรี้ยว อนุภาวะของความโกรธตอนนี้ คือ การหลุดกระชากและผลักออกไป พร้อมขู่ว่าจะตีด้วยแส้

หลังจากที่พระวัชรมุกฎเข้าไปอยู่กับนางปัทมาวดีสักครู่หนึ่ง ก็มีอาการซึมเศร้าเพราะคิดถึงสหายรักอย่างพุทธิศรระ นางปัทมาวดีสังเกตเห็นจึงซักถาม เมื่อรู้ความจริงก็ไม่พอใจและรู้สึกแค้นเคืองพุทธิศรระ จึงแกล้งทำอุบายยอมให้พระวัชรมุกฎไปเยี่ยมพุทธิศรระ พร้อมของฝาก ซึ่งความตอนนี้บรรยายไว้ดังนี้

พระวัชรมุกฎทรงยินดีตรงเข้าสวมกอดนาง กลับทำให้นางโกรธในใจ เพราะเห็นถนัดว่าทรงยินดีที่จะทิ้งนางไปหาสหาย นางเกรงจะซ่อนความโกรธไว้ไม่ได้ก็รีบหนีไปจัดของที่จะฝากไปประทานพุทธิศรระ สักครู่หนึ่งนางเสด็จออกมาในห้องถือถุงบรรจุของกินมาส่งถวายทูลว่า ขอให้ประทานแก่พุทธิศรระว่าเป็นของขวัญนางทำด้วยพระหัตถ์ ถึงแม้จะมีปัญญาก็คงจะชมรสซึ่งมีในขนมนี้

(หน้า 74)

วิภาวะของความตอนนี้คือ ความเจ็บใจและอิจฉาริษยาของผู้เป็นที่รัก เพราะโกรธที่คนรักเห็นเพื่อนสำคัญกว่า พอใจและดีใจจะไปหาเพื่อนมากกว่าอยู่กับตัวเอง อนุภาวะที่แสดงออกนั้นไม่ได้แสดงให้เห็นโดยกิริยาแต่ใช้วิธีฝากขนมที่ใส่ยาพิษหวังฆ่าให้ตาย ซึ่งในตอนนีพุทธิศรระสรุปไว้ว่า ผู้หญิงยอมจะเกลียดเพื่อนของชายที่รัก ทำให้นางปัทมาวดีจึงกล้าวางยาพิษได้ลงคอ

เราสรรเสริญถนอมอยู่ในเรื่องที่ 2 ซึ่งเวตาลกำลังกล่าวถึงเรื่องความรักของบุตรที่มีต่อบิดามารดา และกล่าวกระทบพระวิกรมมัททย์ว่าพ่อแม่บางคนซึ่งถือตัวว่ามีคุณธรรมอันดี แต่ใช้ลูกวิ่งตามหลังประหนึ่ง...

เวตาลพูดไม่ทันขาดคำ พระวิกรมมัททย์ทรงพิโรธเป็นกำลังก็เอื้อมพระหัตถ์ไปข้างหลัง จับแขนเวตาลเต็มกำกระชากด้วยกำลังแรง เวตาลร้องโอยๆ เหมือนหนึ่งเจ็บปวดมาก แต่ถ้าจะสังเกตก็เหมือนแกล้งร้องเป็นเชิงเยาะเย้ย ไม่ใช่ร้องด้วยเจ็บ เพราะเมื่อพระราชหฤศกระชาก เวตาลก็กล่าวต่อไปด้วยสำเนียงแจ่มใส

(หน้า 95)

วิภาวะของความโกรธคือ ไม่ชอบใจที่เวตาลพูดจาห่มันให้เจ็บใจ แสดงอนุภาวะของความโกรธคือ เอื้อมมือไปกระชากเวตาลอย่างแรง จนเวตาลร้องออกมา

เมื่อเวตาลเล่าเรื่องที่ 2 ซึ่งเป็นเรื่องราวที่เล่าจากนกแก้วของพระรามเสนและนกขุนทองของนางจันทราวดี เพราะเมื่อคนทั้งสองวิวาทกัน ก็อยากจะให้นกของตนทั้งคู่รักกันด้วย แต่ทั้งสองนกไม่ยอมมีคู่ ทำให้เทียบกับเรื่องความร้ายกาจของหญิงและชาย เมื่อเถียงกันรุนแรงขึ้น นกขุนทองก็โกรธนกแก้วจนมีอาการดังนี้

นกขุนทองโกรธจนแทบจะลีมไวยากรณ์สันสกฤต

(หน้า 108)

วิภาวะของความโกรธนี้คือ การพูดให้เจ็บใจ ทะเลาะทุ่มเถียงกัน จนทำให้เกิดความแค้นเคืองหรือความโกรธ มีอนุภาวะคือ ลืมในสิ่งที่ตัวเองถนัดและใช้อยู่ทุกวัน ซึ่งนับว่าโกรธมากทีเดียว อาจมีสาเหตุวิภาวะคือ ตัวสั้น เสียงเปลี่ยนร่วมด้วยก็ได้

เราสรรเสริญถดถอยมาเกิดขึ้นในเรื่องที่ 3 ซึ่งเกิดจากการที่เวตาลชอบพูดจากระทบกระทั่งพระวิกรมมิตยอยู่เสมอเวลาเล่านิทาน ตอนนี้อีกเช่นกัน เวตาลพูดจาเสียดสีถึงเรื่องฉลาด ความสงบเสงี่ยม ความโอ้อวด ความเห็นแก่ตัว ทุ่มเถียงกันในเรื่องดังกล่าว จนเกิดเหตุการณ์ดังนี้

พระราชาทรงพิโรธรับสั่งว่า “เองอยากจะให้ข้าเอาตัวเอ็งฟาดลงกับพื้นดินหรือ” เวตาลบ่นอุบอิบ เป็นทำนองว่าการแสดงปัญญาให้คนโง่ฟังไม่มีประโยชน์แล้วเล่านิทานต่อไป

(หน้า 161)

วิภาวะของความโกรธคือ การทุ่มเถียงกัน พูดจาห่มันทำให้เจ็บใจ อาการที่แสดงออกหรืออนุภาวะของความตอนนี้คือ การขู่ที่จะทำร้ายอย่างที่เคยมทำ ซึ่งอาจมีการตวาดร่วมอยู่ด้วย

รสแห่งความแค้นเคือง การรับรู้ความโกรธต่อมาปรากฏอยู่ในเรื่องที่ 7 เป็นเรื่องของลูกอมวิเศษที่อมแล้วเปลี่ยนจากชายเป็นหญิงจนเกิดเรื่องคือ เมื่อพราหมณ์ปลอมตัวโดยการอมลูกอมอีกเม็ดหนึ่งเมื่ออมแล้วจะกลายเป็นพราหมณ์แก่ได้นำลูกสะใภ้ไปฝากไว้กับท้าวสุพิจาร เพราะหญิงสะใภ้ผู้นั้นคือชายที่หมายปองพระธิดาของท้าวสุพิจาร เมื่อเข้าไปอยู่ในวังกระทั่งได้เสียดกับพระธิดา เวลาไปไหนกับพระธิดาและท้าวสุพิจารก็จะอมลูกอมให้

กลายเป็นหญิงจนบุตรชายของโกษาธิบดีเห็นเข้าก็เกิดหลงรัก และให้บิดาซึ่งก็คือโกษาธิบดี ไปสู่ขอหญิงสะใภ้พราหมณ์จากท้าวสุพิจาร พระองค์จึงแสดงออกดังนี้

ท้าวสุพิจาร ได้ทรงฟังดังนั้น ก็ทรงแสดงกิริยาพิโรธตรัสว่า “เจ้าเป็นบ้าไปเสียแล้วหรือ จึงมากล่าวเช่นนี้ ข้าเป็นพระราชาก็จะทำอุบายธรรมเช่นนั้นด้วยประการใด เจ้าเป็นผู้ใหญ่ย่อมจะทราบว่ามีผู้พาผู้อยู่ในความปกครองมาฝากให้อยู่ในอารักขาแห่งผู้มี อาจให้อารักขาได้ ผู้รับฝากจะยกผู้อยู่ในความฝากนั้น ไปให้ผู้อื่นไม่ได้เป็นอันขาด เจ้า ก็เป็นอำมาตย์ผู้ใหญ่มีสติปัญญา เหตุไหนจึงมาขอเช่นนี้

(หน้า 286)

วิภาวะของความโกรธคือ ท้าวสุพิจารถือว่าถูกดูหมิ่นจากโกษาธิบดี เพราะการมาสู่ขอหญิงสะใภ้พราหมณ์นั้นไม่ถูกต้อง ด้วยว่าท้าวสุพิจารได้รับปากกับฝากหญิงสะใภ้พราหมณ์จากพราหมณ์เฒ่า ซึ่งพระองค์ต้องดูแลให้ดีตามที่รับปากและไม่มีสิทธิจะมอบหญิงสะใภ้พราหมณ์นี้ให้แก่ใคร อนุภาวะของความโกรธที่แสดงออกคือ การตวาดด้วยความโกรธ มีสาเหตุวิภาวะคือ ตัวสั้น เสียงเปลี่ยน

เวลาที่เวตาลเล่าเรื่องก็มักจะวิพากษ์วิจารณ์ลักษณะต่างๆ ของมนุษย์ ซึ่งบางเรื่องก็ทำให้พระวิกรมมทิตย์ไม่พอใจ ดังตอนนี้ เวตาลกล่าวถึงความโหดไม่ยั้งยั้งของใจมนุษย์ ทำให้พระวิกรมมทิตย์ไม่พอใจ

ตรงนี้พระวิกรมมทิตย์ทรงแค้นเคืองในพระหฤทัย เพราะเหตุเวตาลกล่าวติเตียนธรรมดาแห่งมนุษย์ ทรงแสดงพิโรธให้เวตาลรู้สึกแต่มั่นทำเป็นไม่รู้สึกล

(หน้า 288)

วิภาวะของความโกรธ ได้แก่ การพูดติเตียนธรรมดาของมนุษย์ แสดงอนุภาวะโดยการแสดงกิริยาอาจเป็นการบีบตัวเวตาลหรือหนีบข้อมที่ใส่เวตาลให้เวตาลเจ็บหรืออึดอัดหรืออาจถึงตาใส่เวตาลก็ได้

เมื่อท้าวสุพิจารตัดสินใจยกหญิงสะใภ้พราหมณ์ให้แก่บุตรชายของโกษาธิบดีแล้วพราหมณ์เฒ่าที่ฝากหญิงสะใภ้ของตนก็กลับมารับลูกสะใภ้ เมื่อทราบข่าวท้าวสุพิจารยกลูกสะใภ้ให้คนอื่นไปก็โกรธมาก ดังนี้

พราหมณ์เฒ่าแสดงอาการโกรธกล่าวว่า “พระองค์ทำอะไรอย่างนี้ พระองค์ไม่อยู่ในคำสัตย์สัญญาเอกริยาแห่งบุตรของข้าพเจ้า ไปยกให้วิวาห์กับชายอื่น พระองค์กระทำแล้วตามพระหฤทัยประสงค์ แลบัดนี้จึงฟังคำสาปของข้าพเจ้าเถิด”

(หน้า 303)

วิภาวะของความโกรธนี้ได้แก่ การกระทำที่ถูกต้อง ซึ่งพราหมณ์เฒ่าถือว่าทำวสุพิจารณาถูกคนและไม่รักษาคำสัญญาที่ให้ไว้ จึงแสดงอนุภาวะออกมาคือ การกล่าวคำสาปทำวสุพิจารณา ซึ่งถือว่ากรกล่าวคำสาปนั้นผู้กล่าวต้องโกรธมากทีเดียว และคงแสดงปฏิกิริยา (สาดตวิภาวะ) คือ อาการตัวสั่น เสียงเปลี่ยน ร่วมด้วย

เมื่อพราหมณ์เฒ่ามาทวงลูกสะใภ้คืน ท้าวสุพิจารณามอบนางให้คนอื่นไปแล้ว ท้าวสุพิจารณาจึงจำเป็นต้องยกพระธิดาให้วิวาห์กับพราหมณ์ศศิบุตรชายของพราหมณ์เฒ่าซึ่งขณะนั้นนางจันทร์ประภาพระธิดาซึ่งลักลอบได้เสียดกับมณีสวีชายผู้มลุกอมจนกลายเป็นหญิงและปลอมตัวเป็นหญิงสะใภ้พราหมณ์นั้นได้ทรงตั้งครรรค์แล้ว กระทั่งมณีสวีกลับมาอ้างสิทธิ แต่นางไม่ยอมรับดังนี้

มณีสวีจึงอ้างนางจันทร์ประภาเอง แต่นางกลับกล่าวโดยอาการแค้นเคืองว่าตั้งแต่เกิดมายังไม่เคยเห็นมณีสวีเลย

(หน้า 306)

วิภาวะของความโกรธนี้ เป็นความโกรธที่เกิดอยู่ในใจของนางจันทร์ประภาที่ถูกทอดทิ้งไปนาน เพราะเมื่อสะใภ้พราหมณ์หรือมณีสวีไปอยู่บ้านโกษาธิบดีนั้น ปรากฏว่ากลับไปได้เสียดกับเมียน้อยของโกษาธิบดีจนลืมนางจันทร์ประภา และที่กลับมาทวงสิทธิคืนนั้นเพราะตกใจจนพลัดตกมาจากห้องเมียน้อยของโกษาธิบดีจนลื่นลูกอมเข้าไม่สามารถกลับไปเป็นหญิงได้อีก อนุภาวะที่แสดงออกมาคือ การปฏิเสธไม่ยอมรับมณีสวีเป็นสามี เพื่อให้มณีสวีเจ็บใจและลำบากต่อไป

เราทราบสดัดมา ปรากฏอยู่ในเรื่องที่ 8 เป็นเรื่องของพระยศเกตุที่อยู่กินกับนางวิพยาธและนางจะหายไปทุกวันขึ้น 14 ค่ำ เมื่อพระยศเกตุตามไปก็พบว่าสุรกลืนนางเข้าไป ก็เกิดเหตุการณ์ดังนี้

ครั้นเห็นนางก็ร้องด้วยเสียงอันดังแล้วตรงเข้าจับนางใส่ปากกลืนเข้าไป พระราชาเห็นดังนั้นก็พระองค์สั่งด้วยเพลิงแห่งความโกรธ ชักพระแสงดาบตรงเข้าฟันรากษสออก

ขาดศีรษะตกจากตัว เลือดไหลนองไป เพลิงแห่งความโกรธของพระราชาก็ดับด้วย
เลือดแห่งอสุร

(หน้า 331)

วิภาวะ คือ ความตื่นตระหนกตกใจเพราะหญิงที่ตนรักโดนทำร้ายด้วยการถูกกลืน
กินเข้าไป แสดงอนุภาวะคือ ชักดาบออกมาฟันคออสุรจนขาดกระเด็น และมีสาเหตุวิภาวะ
คือ ตัวสั่นเพราะความโกรธนั่นเอง

เมื่ออสุรตายไปแล้ว สักพักนางวิยาธรก็ออกมาจากร่างอสุรโดยไม่เป็นอะไรเลย
และเล่าเรื่องราวที่นางต้องโดนอสุรกลืนทุกวันขึ้น 8 คำ และ 14 คำดังนี้

พระบิดาของข้าพเจ้าไม่ได้เสวยอาหาร ตั้งพระหฤทัยคอยข้าพเจ้าจนหิวโหย เกิดพิโรธ
เป็นกำลัง แม้ความรักข้าพเจ้าก็ไม่อาจป้องกันไม่ให้เกิดการเป็นไปตามคติแห่งกรรมใน
ปางก่อน ครั้นข้าพเจ้ากลับมาเฝ้าในเวลาค่ำก็ทรงสาปว่า "เพราะเจ้าทำให้ข้าออดอาหาร
ตลอดวัน ต่อไปข้างหน้าเมื่อเจ้าออกไปนอกกรุงเพื่อจะบูชาพระศิวะในวัน 8 คำ แล
14 คำ จงมีรাকษสมาจับตัวเจ้ากลืนเข้าไปในห้อง แต่ให้เจ้ากลับออกมาได้ทางหัวใจ
รাকษส หนึ่งไม่ให้เจ้าจำเรื่องเล่าคำสาปนี้ได้ ไม่ให้ความจำเจ็บปวดที่ได้ถูกกลืนเข้าไป
ในห้องรাকษสนั้นได้ แลให้เจ้าอยู่ในกรุงนี้ต่อไปคนเดียว

(หน้า 333)

เรื่องราวที่นางวิยาธรเล่า นั้น วิภาวะที่เกิดขึ้นเป็นการรับรู้ความโกรธของบิดานาง
วิยาธรที่โกรธนางที่นางมีแต่บูชาพระศิวะจนกลับมาตั้งสำรับให้บิดาฆ่า ทำให้บิดานางหิว
มากและโกรธมาก อนุภาวะที่แสดงออกมาคือ การสาปให้นางต้องโดนกลืนทุกวันขึ้น 8 คำ
และ 14 คำ

รสแห่งความแค้นเคืองต่อไปอยู่ในเรื่องที่ 9 เป็นเรื่องพราหมณ์หริทาสที่ต้องการหา
คู่ให้นางมุกดาวิบุตรสาว เมื่อต้องตัดสินใจเลือกระหว่างรัตนทัตต์และคุณากร ก็เรียก
บุตรสาวให้ออกมาเลือกเอง ซึ่งนางมุกดาวิได้เลือกรัตนทัตต์ คุณากรจึงมีความรู้สึกดังนี้

ฝ่ายคุณากรชาตินักรบเห็นดังนั้นก็แค้นใจ มือจับหนวดบิดขึ้นไปจนถึงตาซึ่งแดงด้วย
ความโกรธ มือก็เวียนไปจับดาบรำไป

(หน้า 354)

วิภาวะคือ ความแค้นใจ ความโกรธที่ไม่สมหวัง ที่นางมุกดาวลีไม่เลือกเป็นสามี ซึ่งอาจรู้สึกเสียหน้าด้วยก็เป็นได้ อนุภาวะที่แสดงออกมาคือ การจับหนวดบิด ตาแดงด้วยความโกรธและมีมือจับดาบพร้อมที่จะชักดาบออกมาฟาดฟันตลอดเวลาในตอนนั้น

คุณากรนั้นมีอาการอย่างนั้นได้ไม่นานก็หายโกรธ เพราะความที่เป็นชายชาตินักรบ ผิดกับมหาเสนีที่ถูกคัดตั้งแต่วันแรก จึงมางานวิวาห์และเกิดเหตุการณ์ดังนี้

มหาเสนีได้ทราบก็กระทำการอุกอาจเข้าไปในที่ประชุม พุดจาแสดงความโกรธ แลกล่าวภายิตกพยักลอนที่ไม่เข้าเรื่องด้วยเสียงดังกลบไปในเรื่อง ยกคุณชั่วแห่งหญิงทั้งหลายขึ้นกล่าวว่า ในโลกนี้หญิงเป็นบ่อเกิดแห่งความทุกข์ เป็นยาพิษอย่างแรง เป็นที่อยู่แห่งความกระวนกระวาย เป็นผู้สั่งการความกำหนดแนใจคน เป็นผู้กระทำให้เกิดความมีนเมารัก แลเป็นโจรปล้นคุณความดีทั้งหลายในโลก

(หน้า 355)

วิภาวะคือ ความผิดหวัง จนเกิดการอาฆาตจองเวร จนกล้าที่จะแสดงพฤติกรรม หรืออนุภาวะคือ การพุดจาว่าร้าย เพราะขาดสติ มหาเสนีคงโกรธแค้นมากและอาจมีสาเหตุ วิภาวะคือปฏิกิริยา ตัวสั้น เสียงเปลี่ยน เหงื่อออก และอาจมีน้ำตาไหลเพราะโกรธแค้น ผิดหวังร่วมอยู่ด้วย

เมื่อเกิดเหตุการณ์อย่างนี้ หลายคนก็เกิดความเห็นใจมหาเสนี จึงช่วยกันห้ามปราม แต่ปรากฏว่า

ครั้งคนที่อยู่ในที่ประชุมนั้นช่วยกันห้ามปราม มหาเสนีก็ยังแสดงความโกรธมากขึ้น จนพราหมณ์หรือทาสตกใจกลัวสำเนียง

(หน้า 356)

วิภาวะคือ ความแค้นเคืองที่ถูกห้ามปราม เพราะตัวเองผิดหวังและเจ็บใจมากที่ไม่ถูกเลือกให้แต่งงานกับนางมุกดาวลี อนุภาวะคือ ตวาดและส่งเสียงดัง ซึ่งมีสาเหตุวิภาวะคือ เสียงเปลี่ยน ตัวและเสียงสั้นร่วมด้วยก็เป็นได้

เมื่อเล่าจนจบเรื่องที่ 9 เวตาลก็แกล้งแหย่พระวิกรมาทิพย์เพราะต้องการให้พระองค์ตอบคำถาม ซึ่งพระวิกรมาทิพย์ก็หลงกลตอบออกไปดังนี้

พระวิกรมมัททีย์รับสั่งด้วยสำเนียงพิโรธว่า “เอ็ง ไม่นึกหรือว่า วิญญาณนั้นเมื่อเข้าไปในตัวมนุษย์แล้วก็มีสำนักอยู่ในมันสมอง แลพิจารณากายภายนอกเห็นได้จากสำนักนั้น”

(หน้า 368)

วิภาวะ คือ โกรธที่เวตาลวิจารณ์หรือแสดงความคิดเห็นที่พระองค์เห็นว่าไม่ถูกต้อง หรือไม่ต้องกับความคิดของพระองค์ มีอนุภาวะคือ ตวาดด้วยเสียงอันดังด้วยความโกรธ

เราทรรสที่ปรากฏในนิทานเวตาลนั้น เป็นการรับรู้ความโกรธที่มักเกิดจากการที่ผู้อื่นทำให้แค้นเคืองหรือโกรธ ดังที่อธิบายไปแล้วข้างต้นว่าความโกรธนั้นมีหลายอย่าง ได้แก่ ความโกรธที่เกิดจากศัตรู เกิดจากผู้ใหญ่ เกิดจากเพื่อนรัก เกิดจากคนรับใช้ และเกิดขึ้นเอง เราทรรสหรือรส แห่งความโกรธแค้นที่ปรากฏในนิทานเวตาลมากที่สุดคือ ความโกรธที่เกิดจากคนใช้ ถัดมาคือความโกรธที่เกิดจากศัตรู และความโกรธที่เกิดขึ้นเอง ทั้งหมดนี้มีวิภาวะของความโกรธสรุปได้คือ การพุดจาที่ทำให้เจ็บใจ การพุดดูหมิ่น การทะเลาะทุ่มเถียงกัน ความอิจฉาริษยา และอาฆาตจองเวร และอนุภาวะที่แสดงออกมาคือ การตวาด การสาปแช่ง การใช้กำลังลุกกระชาก หรือการข่มขู่ให้สำนึก ซึ่งมักมีสาเหตุวิภาวะหรือปฏิภพคือ ภาวะตัวสั้น ภาวะสีหน้าและเสียงเปลี่ยน ภาวะเหงื่อออกและน้ำตาไหล ซึ่งเกิดจากความโกรธแค้น การดูหมิ่น และความกลัว รสแห่งความโกรธแค้นหรือเราทรรสนี้ปรากฏอยู่ในนิทานเวตาลตอนต้นเรื่อง นิทานเรื่องที่ 1 , 2 , 7 , 8 และ 9

วีรรสและองค์ประกอบของรส

วีรรส คือ ความชื่นชม เป็นรสที่เกิดจากการรับรู้ความมุ่งมั่นในการแสดงความกล้าหาญอันเป็นคุณลักษณะของคนชั้นสูง ความกล้าหาญมี 3 อย่าง คือ กล้าให้ (ทานวีระ) กล้าประพฤติธรรมหรือหน้าที่ (ธรรมวีระ) และกล้ารบ (รณวีระ) อาจมีภาวะเสริม คือ ความมั่นคง ความพินิจพิเคราะห์ ความจองหอง ความตื่นตระหนก ความรุนแรง ความแค้น ความระลึกได้ ฯลฯ วิภาวะของความมุ่งมั่น ได้แก่ การเอาชนะศัตรู การบังคับอินทรีย์ของตนได้ การแสดงพลังกำลัง ฯลฯ อนุภาวะของความมุ่งมั่น ได้แก่ ทำที่มั่นคง เฉลียวฉลาด ในการงาน เข้มแข็ง ขะมักเขม้น พุดจาแข็งขัน เป็นต้น

วีรรส หรือรสแห่งความกล้าหาญ เหตุการณ์ที่แสดงถึงความกล้าหาญปรากฏอยู่ในตอนต้นเรื่อง เป็นเหตุการณ์ตอนที่พระวิกรมมัททีย์สู้รบกับอสูรปัดพิบาล ซึ่งจัดเป็นรณวีระ (กล้ารบ) มีเหตุการณ์ดังนี้

พระราชดำริว่า “ตกลง” เพราะไม่โปรดจะทำอะไรยิ่งกว่ารบ ครั้นทรงเห็นผ้า ทรงมันคงแล้ว ก็ตรงเข้าต่อสู้กับอสูร อสูรนั้นกำหมัดเท้าผลแดงโม ลำแขนแข็ง ราวตะบองเหล็ก ฟาดลงมาแต่ครั้งตั้งต้นไม้ใหญ่ซึ่งพายุพัดล้มฟาดลงมา ส่วน พระราชานั้นสูงเพียงสะคือยักษ์ ยักษ์ก็มลงฟาดกำหมัดคราวไรก็ควาดด้วยเสียงอัน ดัง คนที่ไม่กล้าหาญมันคงอาจแพ้เพราะเสียงนั้นอย่างเดียว

(หน้า 16)

วิภาวะของความมุ่งมั่นในการแสดงความกล้า คือ ความต้องการเอาชนะศัตรูที่น่า กลัวและมากไปด้วยกำลัง มีอนุภาวะคือ ทำที่ที่มันคงและเข้มแข็ง แม้ว่าอสูรจะมีรูปร่าง ใหญ่ แข็งแรง และมีเสียงดังก็ไม่เกิดความกลัวหรือไม่กล้าสู้

เมื่อจัดการกับอสูรปิดพิบาลเรียบร้อย และอสูรปิดพิบาลทูลเตือนเรื่องต่างๆ เรียบร้อย พระวิกรมมทิตย์ก็เสด็จเข้าเมือง ปกครองบ้านเมืองจนโยคีสานตีสลซึ่งมีความแค้น ในบิดาของพระวิกรมมทิตย์ ได้วางแผนการแก้แค้น ปลอมตัวมาทำแผนการจนพระวิกรมม ทิตย์จำเป็นต้องรับปากจะช่วยทำพิธีอย่างหนึ่ง และต้องไปยังป่าช้าอันเป็นที่อยู่ของเวตาล เพื่อไปพาเวตาลมาให้โยคีสานตีสลตามที่รับปากไว้ กวีบรรยายเหตุการณ์ดังนี้

พระวิกรมมทิตย์ทรงความกล้าอย่างที่สุด ดังจะเห็นได้ในเวลาที่รบยักษ์นั้นแล้ว แต่ ความกล้านั้นประกอบด้วยระมัดระวังพระองค์ ครั้นเห็นมนุษย์แวดล้อมด้วยผีดังนั้นก็ ซ้ำคิดถึงยักษ์ เห็นเป็นช่องอันดีที่จะทำลายศัตรูซึ่งมุ่งร้ายต่อพระองค์ ทรงคิดว่าใน ขณะนั้นถ้าตรงเข้าไปฟันด้วยพระแสงดาบอันคมกล้า ให้หัวโยคีขาดไปก็จะทำได้ สำเร็จประสงค์โดยง่าย แต่ทรงรำลึกว่าได้ทรงสัญญาเสียแล้วว่า จะมารับใช้โยคีใน คินวันนั้นจำเป็นต้องปฏิบัติตามข้อสัญญา แลระวังพระองค์คอยหาโอกาสในเวลา ข้างหน้าต่อไป

(หน้า 34)

วิภาวะคือ ความระลึกได้ในสัญญาที่ให้ไว้ ความรับผิดชอบในสิ่งที่ตัวเองรับปาก มี ความกล้าหาญไม่เกรงกลัวศัตรู หรือภูตผีปีศาจต่างๆ อนุภาวะคือ การสะกดความรู้สึก มุ่งมั่นที่จะรักษาสัญญา มีทำที่ที่คงมั่นไม่หวั่นไหว

และเมื่อดำเนินไปก็เกิดเหตุการณ์ต่อไปนี้ คือ

ทรงพระดำริเช่นนี้พลางดำเนินไป ได้ยินเสียงดนตรีของโยคีและเสียงภูติผีปีศาจ ต่างๆ เต็มรำทำเพลงอื้ออึงไปในป่าช้า ทางที่เดินนั้นมีคด ถึงแก่จะเดินให้ตรงมิได้ ทั้งมีภูตตามลือหลอกให้ตกใจ บ้างก็แก่งขวางจะให้สะดุดล้ม บ้างก็เป็นงูมาพัน พระชงฆ์ บ้างก็ทำแสงวูบวาบข้างๆ ทางเดิน บ้างก็ทำเสียงดังลั่นไกลๆ พระองค์ แม้คนที่กล้าก็น่าหวาดเสียวไม่อาจดำเนินต่อไปได้ แต่พระราชากับพระราชบุตรก็ มิได้ถอย พวกกันทรงดำเนินไปจนถึงป่าช้า ซึ่งโยคีภูตนั้น สักครู่หนึ่งเห็นต้นอโศก ต้นใหญ่ลุกเป็นไฟแดงไปทั้งต้น พระราชาไม่ทรงย่อท้อก็เดินตรงเข้าไป ประเดี้ยว ได้ยินเสียงผีร้องบอกว่า “ฆ่าเสีย ฆ่าเสียทั้งสองคน จับตัวให้ได้ ช่วยกันจับตัวเผา ในไฟบนต้นไม้ให้ไหม้เป็นจุลไป ทำให้รู้สึกลึกลับไฟแห่งบาดาล” พระราชาไม่ทรง ครั่นคร้าม ก็ตรงเข้าไปถึงต้นไม้ แต่เปลวไฟบนต้นอโศกนั้นมิได้ร้อน เพราะเป็น ไฟที่ปีศาจสาแดงหลอกเท่านั้น เมื่อเข้าไปถึงโคนต้นไม้ พระราชาก็หยุดพิศดูศพซึ่ง แขนงอยู่บนกิ่งอโศก

(หน้า 36)

วิภาวะของความกล้าหาญนี้คือ ความกล้าในการบังคับใจของตน ซึ่งถือเป็นความ มุ่งมั่นกล้าหาญที่ไม่ได้เกิดขึ้นง่ายๆ หากไม่เป็นผู้ที่มีจิตใจเข้มแข็ง หรือเป็นชนชั้นสูงก็จะ ระวังใจตนเองไม่ได้ มีอนุภาวะคือ ท่าที่มั่นคง ไม่หวั่นไหวและกลัวในสิ่งที่พบเห็น

วีรรสตอนต่อมาปรากฏอยู่ในเรื่องที่ 3 ซึ่งบรรยายถึงความกล้าหาญของสุรเสน แม่ทัพของพระราชารูปเสน ซึ่งเป็นธรรมวีระ คือเป็นความกล้าประพฤติธรรมหรือหน้าที่ ผู้ประพันธ์บรรยายความเก่งกล้าไว้ดังนี้

กล่าวการปฏิบัติหน้าที่ สุรเสนเป็นผู้กล้าใช้ความเห็นของตนแลแบบฉบับการ สงครามซึ่งบัณฑิตแลพราหมณ์ผู้มีได้เป็นนักรบ บังอาจแต่งจันไว้เป็นตำราใช้สืบกัน มาแต่โบราณ นั้น สุรเสนแม่ทัพนำมาใช้เป็นหลักแต่ที่เห็นใช้ได้ แลใช้ความคิดแล ความชำนาญของตนเป็นบรรทัดทางเดิน รู้จักเลือกที่รบ รู้จักใช้ทหาร รู้จักรักษา คำเลี้ยงของตนในขณะที่ตัดคำเลี้ยงข้าศึก เมื่อเห็นธนูที่ทหารใช้อยู่ไม่น่าใช้ได้ไม่ ว่องไวก็คิดเปลี่ยนเสียใหม่ก่อนที่จะต้องเปลี่ยนเพราะแพ้ เมื่อเห็นด้ามดาบจับไม่ ถนัด แมื่อด้ามจะได้เคยใช้กันมาแล้วตั้งพันปี แลคนทั้งหลายคิดว่าเป็นด้ามดีที่สุด เพราะอายุ สุรเสนแม่ทัพก็กล้าเปลี่ยนเสียไม่เกรงพวกไม่ใช่ นักรบคือบัณฑิตแล พราหมณ์ดีเถียนว่าไม่ถูกต้องตามคัมภีร์ศาสตร์ อนึ่ง สุรเสนได้จัดทหารถือศรไฟขึ้น

หมูหนึ่งซึ่งเมื่อใช้ต่อสู้ทัพช้างของข้าศึกก็มีชัยรอบข้าง แม่พระอังคารผู้เป็นเจ้าของ
การรบก็ต้องชมว่าดี

(หน้า 155)

วิภาวะของความมุ่งมั่น ได้แก่ ความรับผิดชอบในหน้าที่ มีความกล้าหาญในการรบ
อย่างที่ชายชาติกรบซึ่งมีภาระเป็นถึงแม่ทัพจึงจะมี อนุภาวะที่แสดงออกคือ ความกล้าหาญ
เฉลียวลดาตในการทำงาน มีความเข้มแข็งไม่เกรงกลัวใคร

ในเรื่องที่ 3 นี้ นอกจากแม่ทัพสุรเสนที่มีความกล้าหาญแล้ว ยังวีรพลอีกคนหนึ่งซึ่งมี
ความมุ่งมั่นกล้าหาญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากัน และยังจัดเป็นความกล้าในการประพุดิหน้าที่
(ธรรมวีระ) ดังบรรยาย

ฝ่ายวีรพลได้ยั้งดั่งนั้นก็นึกอยู่ในใจแม่ทัพ แต่มิได้หวาดหวั่น เอามือขวาชักดาบออก
แกว่งเหนือศีรษะเหมือนจักรยนต์ซึ่งหมุน 1,200 รอบต่อนาที มือซ้ายยื่นเหยียด
ออกไป มือขวาหวดด้วยดาบเต็มกำลัง ตัดเล็บนิ้วก้อยแห่งมือซ้ายขาดตกอยู่กับพื้น
การตัดเล็บให้ขาดไปด้วยดาบซึ่งฟาดเต็มแรงนั้น ถ้านิ้วพลอยติดไปด้วยก็นับว่าง่าย
แลนับว่าตัดเล็บสำเร็จเหมือนกัน ถ้าตัดไปทั้งมือยิ่งง่ายหนักเข้า แลการตัดเล็บก็เป็น
อันได้ตัด แต่วีรพลตัดเล็บครั้งนั้น มิได้ถูกนิ้วแลเนื้อเป็นเหตุให้เลือดตกแม่แต่หยด
หนึ่งเลย

(หน้า 156)

วิภาวะของความมุ่งมั่นนี้ คือ การแสดงผลกำลังให้เห็นถึงความกล้าแก่ง เข้มแข็ง
ไม่ขลาดกลัว มีอนุภาวะที่แสดงออกมาคือ ท่าที่มั่นคง เข้มแข็ง ไม่หวาดหวั่นในการ
ประลองความสามารถให้ปรากฏ

ความกล้าหาญของวีรพลไม่ได้มีแค่นี้ เมื่อเกิดเหตุการณ์ร้ายอันจะทำให้พระราช
ประสพภัย ก็หาทางป้องกัน และเมื่อทางป้องกันนั้นคือการสละชีวิตลูกของตนเป็นเครื่อง
บูชาที่ยอม นับเป็นธรรมวีระ (ความกล้าในหน้าที่) และทานวีระ (กล้าให้) รวมกัน และ
ไม่เพียงแต่วีรพลเท่านั้นที่กล้าหาญ บุตรและภรรยาที่ยังกล้าหาญ มุ่งมั่นสละตัวเองเพื่อ
ป้องกันภัยที่จะเกิดแก่พระราชบิดาได้อย่างไม่กลัวตาย ดังบรรยาย

ลูกชายกล่าวว่า “ข้าแต่นางผู้เป็นมารดา ข้าพเจ้าเห็นว่าเราจะรีบเร่งให้การอันนี้เป็นไปโดยเร็ว เพราะเหตุว่า ประการที่ 1 ข้าพเจ้าผู้บุตรจำต้องเชื่อฟังคำสั่งของมารดา ประการที่ 2 ข้าพเจ้าจำต้องยังความเจริญให้มิแก่พระราชผู้เป็นเจ้าของข้าพเจ้า ประการที่ 3 ถ้าชีวิตแลร่างกายของข้าพเจ้าเป็นประโยชน์แก่พระเทวี ก็ไม่มีทางใดที่ข้าพเจ้าจะใช้ชีวิตแลร่างกายของข้าพเจ้าให้ลี้ภัยไปได้”

(หน้า 172)

วิภาวะของความมุ่งมั่นคือ การยอมตายเพื่อตอบแทนคุณบิดา และพระเจ้าแผ่นดิน แสดงอนุภาวะคือ ความเข้มแข็ง ไม่กลัวที่จะสละชีวิตของตน เพราะมีความระลึกได้บุญคุณของบิดามารดา และแผ่นดินที่อาศัย

เหตุการณ์ที่แสดงความมุ่งมั่นต่อจากนั้นคือ

ฝ่ายวีรพลเมื่อไปถึงศาล ก็พนมมือนมัสการแลกล่าวคำวิงวอนพระเทวีว่า “ข้าแต่พระเทวีเป็นเจ้า ข้าพเจ้าจะประหารชีวิตลูกชายถวายเป็นเครื่องบูชาพระองค์ ขอพระองค์จงอำนาจให้พระราชาทรงชนมายุยืนยาวไปจวบพันปีเถิด โอ้พระมารดา พระองค์จงทำลายศัตรูของพระราชชาติเสียเถิด จงทรงฆ่าเหล่าทำให้ศัตรูเหล่านั้นเป็นเถาถ่านไปให้สิ้น หรือไล่มันไปเสียให้สิ้น พระองค์จงตัดมันทั้งหลายให้เป็นท่อนแลเสวยเลือดมัน พระองค์จงล้างแลทำลายมันเสียด้วยวัชระ ด้วยโตมร ด้วยขรรค์ ด้วยจักร ด้วยบาศ อันเป็นอาวุธของพระองค์

(หน้า 174)

วิภาวะคือ ความมุ่งมั่นที่จะตอบแทนคุณแผ่นดิน ปกป้องรักษาองค์พระราชินีให้ปลอดภัยจากภทภัยต่างๆ มีอนุภาวะของความมุ่งมั่นคือ การยอมสละชีวิตของบุตรซึ่งถือเป็นแก้วตาดวงใจของตัวเอง

เมื่อวีรพลผู้กล้าตัดคอบุตรแล้ว น้องสาวเมื่อเห็นพี่ชายคอกขาดก็เสียใจแต่ก็กล้าหาญหิบบดาบเขียดคอดตนเอง แม่เมื่อลูกทั้งสองคอกขาดตายก็เข็ดคอดตายตาม วีรพลเมื่อเห็นลูกและเมียตายไปก็เอาดาบฟันคอตัวเองตายตามไปอีกคน พระราชารูปเสนเอบดูเหตุการณ์อยู่ตลอดก็เกิดความรู้สึกลังๆ

ฝ่ายท้าวรูปเสนพระราชาทรงแอบดู ทอดพระเนตรเห็นหัว 4 หัว ขาดจากตัว 4 ตัว กลิ้งอยู่หน้าศาลดั่งนั้น ก็ทรงสลดพระหฤทัย ทรงคำนึงว่า “พ่อแม่ลูกทั้ง 4 นี้ได้สละชีวิตไปแล้วเพื่อประโยชน์แก่เรา โลกนี้กว้างใหญ่ก็จริง แต่หาคนที่ซื้อสัตว์กล้าหาญถึงเพียงนี้หาไม่ได้ ใครบ้างจะสละชีวิตเช่นนี้เพื่อสนองคุณพระราชา แต่มิได้บอกกล่าวโอ้อวดให้ใครทราบเลย อำนาจแลความเป็นพระราชาของเรา ถ้าจะยั่งยืนอยู่ได้ด้วยต้องทำลายชีวิตคนถึงปานนี้ ก็สิ้นความสำคัญแลเป็นบาป มิได้ผิอะไรกับถูกแข่ง เราคงจะครองราชย์ไปก็หายุติธรรมมิได้” พระราชาทรงดำริเช่นนี้แล้ว ก็ทรงหิบบดาบขึ้นจะประหารชีวิตพระองค์เอง แต่เทวรูปพระเทวีทรงยึดพระหัตถ์ไว้รับสั่งห้ามมิให้พระราชาประหารพระองค์เอง

(หน้า 176)

ท้าวรูปเสนนั้นทรงเห็นเหตุการณ์โดยตลอดก็มีความเศร้าโศกเสียใจและซาบซึ้งในความจงรักภักดี ขอมสละชีวิตตนเองและครอบครัว วิภาวะของความมุ่งมั่นนี้คือ ความระลึกได้ในคุณความดีของครอบครัววีรพล แสดงอนุภาวะของความมุ่งมั่นคือ การสละชีวิตตนเองฆ่าตัวตายตามครอบครัวของวีรพลผู้มีความกล้าและเสียสละ การกระทำของท้าวรูปเสนนั้นจัดว่ามีความกล้าหาญและน่ายกย่องมาก และมีปฏิริยา (สาดตวิกภาวะ) คือ อาการตะลึงงัน ที่ได้เห็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น

ความกล้าหาญของท้าวรูปเสนนี้น่ายกย่องอย่างไร พระวิกรมมัทิตย์บรรยายไว้ดังนี้

พระวิกรมมัทิตย์ตรัสว่า “เองเป็นผีปัญญาตัน ไม่อาจเข้าใจได้ วีรพลนั้นมีหน้าที่จะสละชีวิตของตนให้แก่เจ้า ซึ่งมีกรุณาให้ลากถึงเพียงนั้น บุตรชายของวีรพลจะขึ้นถำบิดานั้น ไม่ได้เป็นอันขาด แลส่วนหญิงเมื่อใครฆ่ากันที่ไหนให้เห็นเป็นตัวอย่างก็ต้องฆ่าตัวเองเป็นธรรมดาตามนิสัยผู้หญิง แต่ท้าวรูปเสนนั้นทรงสละราชย์ของพระองค์เพื่อประโยชน์แก่วีรพลผู้เป็นข้า แลไม่ตีราคาชีวิตของพระองค์ แลราชสมบัติซึ่งเป็นของชนในให้อยากมีชีวิต ยิ่งกว่าราคาทองฟางทองหนึ่งเลย เหตุดังนั้น กูจึงเห็นว่าการที่พระราชาทรงกระทำนั้น เป็นบุญแลควรสรรเสริญยิ่งกว่าผู้อื่น

(หน้า 178)

พระวิกรมมัทิตย์อธิบายเหตุผลให้เวตาลฟังถึงความน่ายกย่องที่มีในวีรพลและท้าวรูปเสนว่าแตกต่างกันอย่างไร ทำให้ผู้อ่านเข้าใจความแตกต่างของความกล้าหาญที่น่ายกย่อง

วิภาวะของความมุ่งมั่นนี้เป็นความกล้าหาญที่เกิดจากคุณธรรมประจำใจของตัวละคร แสดง
อนุภาวะคือต่างยอมสละชีวิตตนเองอย่างกล้าหาญเด็ดเดี่ยว

วีรกรรมเรื่องถัดมา ปรากฏอยู่ในเรื่องที่ 5 เป็นเรื่องของความกล้าหาญของพระรันธิระ
ที่ปลอมพระองค์เป็นโจรเพื่อไปจับโจร ดังบรรยาย

ในคืนนั้น พระราชาทรงปลอมพระองค์โดยวิธีผัดพระพักตร์ด้วยผงสีที่ทำให้พระฉวี
ผิดไป ปั่นหนวดเหนือพระโอยฐ์ตั้งขึ้น ไปเกือบถึงพระเนตร แลแสกหนวดที่กางเอา
ปลายปิดไปทางพระกรรณทั้งสองข้าง ทั้งเอาขนหางม้าผูกพระนาสิกวิ่งไปข้างหลัง
ให้แน่นจนเปลี่ยนรูปไปเหมือนจมูกคนอื่น เมื่อแต่งพระพักตร์ดังนี้แล้วก็คลุม
พระองค์ด้วยเสื้อฝ้ายเนื้อหยาบ รัดสะเอวแลขัดกระบี่ พระกรสอดโล่พร้อมแล้ว ก็
เสด็จออกจากพระราชวังพระองค์เดียว มิได้ตรัสให้ใครทราบ ทรงดำเนินไปตาม
ถนนในพระนคร

(หน้า 205)

วิภาวะคือ ความสงสารเห็นใจประชาชนที่เดือดร้อนจากโจร ซึ่งถือเป็นความ
รับผิดชอบก็ได้ อันที่จริงพระราชอาจสั่งให้ใครเป็นคนไปสืบหรือดำเนินการจับโจรก็ได้
แต่พระรันธิระเป็นผู้มีความกล้าหาญไม่เกรงกลัวต่อสิ่งใดจึงลงมือเอง มีอนุภาวะคือ ความ
มั่นคงเข้มแข็ง จะมักเขม้นที่จะสืบให้รู้ถึงแหล่งที่โจรอยู่

เมื่อเข้าไปยังรังโจรและนายโจรเกิดจับได้ จนมีการสู้รบกัน ก็เห็นถึงความมุ่งมั่น
กล้าหาญในการรบของพระรันธิระ ดังบรรยาย

พระราชาเป็นผู้ชำนาญเพลงดาบยิ่งนัก แต่นายโจรก็ชำนาญเสมอด้วยพระองค์ ต่าง
คนต่างเริ่มการต่อสู้ด้วยวิธีที่คนชำนาญเพลงดาบย่อมกระทำ คือก้มตัวลงจนเกือบจะ
เป็นก้อนกลมๆ โจนไปเป็นวงรอบๆ ต่างคนต่างจ้องดูตากัน คิ้วขมวดแลริมฝีปากทำ
อาการแสดงความดูหมิ่นปฏิบัติแก่กัน แลทั้งโจนไปมาโดยระยะที่คำนวณว่าจะได้เปรียบ
เข้าศึก กระโดดเข้าไปราวกับกบกระโดด กระโดดกลับออกราวกับลิง แลเกาะโล่ด้วย
ดาบเป็นจังหวะเร็ว แลดังประหนึ่งเสียงกลอง

(หน้า 218)

และ

พระราชานัดโจรต่อสู้ซึ่งกันและกัน ต่างรุกแลรับ ต่างก็โจมตีฟันแทงป้องปิดจนเหนื่อย
อ่อนแลแขนขาไปทั้งสองฝ่าย ฝีมืออาวุธแลกำลังกายแลความกล้าก็เสมอกัน ไม่มี
ได้เปรียบเสียเปรียบกันอยู่ช้านาน จนนายโจรเหยียบหินซึ่งกลิ้งได้พลาดล้มลง
พระราชาก็ทรงโจนเข้าจับนายโจรมัดมือไขว้หลัง ทรงผลักไสให้โจรเดินเข้าสู่พระ
นคร โดยที่ใส่ปลายพระแสงดาบเป็นเครื่องบังคับ ส่วนพลโจรนั้นครั้นนายล้มลงก็
พากันวิ่งหนีไปสิ้น

(หน้า 219)

ทั้งสองข้อความนั้น บรรยายให้เห็นถึงความกล้าหาญในการสู้รบของพระราชานัดและ
นายโจร จัดเป็นรณวีระ (กล้ารบ) คือมีความมั่นคงไม่เกรงกลัวที่จะรบ ภาวะคือ ความ
มุ่งมั่นที่จะเอาชนะศัตรู ต่างก็แสดงพลังกำลัง ไหวพริบในการสู้รบ อนุภาวะที่แสดงออกคือ
ท่าทีมั่นคงเข้มแข็ง

ความชื่นชมในความมุ่งมั่นกล้าหาญในเรื่องต่อมาอยู่ในเรื่องที่ 10 เป็นการแสดง
ความกล้าหาญของท้าวมหาพล จัดเป็นรณวีระ (กล้ารบ) ดังบรรยาย

ฝ่ายพวก กิลล์ ซึ่งอยู่ในหมู่บ้านนั้นประพาศิตัวเป็นโจรอยู่โดยปกติ ครั้นเห็นชายคน
เดียวแต่งตัวด้วยของมีค่าเดินเข้าไปเช่นนั้น ก็คุมกันออกมาจะเข้าชิงทรัพย์ใน
พระองค์พระราชานัด ท้าวมหาพลทรงเห็นดังนั้นก็ทรงพระแสงธนูยิงพวกโจรล้มตาย
เป็นอันมาก ฝ่ายนายโจรได้ทราบว่ามีทรัพย์มาฆ่าฟันพวกตนลงไปเป็นอันมาก
ดังนั้นก็กระทำสัญญาเรียกพลโจรออกมาทั้งหมดแล้วเข้าล้อมรบพระราชานัด

(หน้า 372)

ภาวะคือ การเอาชนะศัตรูที่ปองร้ายพระองค์ แม้ว่าจะมีพระองค์เดียว ก็กล้าหาญสู้
รบกับพวกโจรอย่างไม่หวั่นไหว อนุภาวะคือ ท่าทีที่มั่นคงเข้มแข็ง ไม่ถอยหนี

วีรศที่ปรากฏในนิทานเวตาล มีความกล้าหาญครบทั้ง 3 อย่าง คือ ธรรมวีระ
(กล้าประพาศิตธรรมหรือหน้าที่) ซึ่งปรากฏมากที่สุด รองลงมาคือ รณวีระ (กล้ารบ) น้อย
ที่สุดคือ ทานวีระ (กล้าให้) ธรรมวีระนี้ปรากฏอยู่ในต้นเรื่อง ในเรื่องที่ 3 , 5 , 10 รณวีระ
ปรากฏอยู่ในตอนต้นเรื่อง ในเรื่องที่ 3 และ 5 ส่วนทานวีระปรากฏอยู่ในเรื่องที่ 3 ซึ่งวีรศ
ทั้งหมดนี้แสดงภาวะคือ ความมุ่งมั่นเอาชนะศัตรู ความสามารถในการบังคับจิตใจตน ความ

มุ่งมั่นในการตอบแทนคุณแผ่นดิน ความสงสาร ระลึกได้ต่อความรับผิดชอบ รักษาสัญญา และการแสดงพละกำลัง อนุภาวะของความมุ่งมั่นในความกล้าหาญคือ ทำที่ที่มั่นคง ความเฉลียวฉลาดในการรบ ความเข้มแข็งเด็ดเดี่ยวไม่หวั่นไหว การยอมสละชีวิตตนเอง มีสาเหตุวิภาวะคือ ภาวะตะลึงงัน จากการได้เห็นความกล้าหาญเสียสละของข้าราชบริพาร

ภยานกรสและองค์ประกอบของรศ

ภยานกรส คือ ความเกรงกลัว เป็นรศที่เกิดจากการรับรู้ความน่ากลัว ซึ่งแบ่งเป็น 3 ประเภท คือ เกิดจากการหลอกลวง เกิดจากการลงโทษ และเกิดจากการข่มขู่ อาจมีภาวะเสริม คือ ความสงสัย ความหลง ความอับจน ความตื่นตระหนก ความเฉซา ความพรั่นพรึง ความสิ้นสติ ความตาย ฯลฯ วิภาวะของความน่ากลัว ได้แก่ การได้ยินเสียงผิดปกติ การเห็นภูตผีปีศาจหรือสัตว์ร้าย การอยู่คนเดียว การไปในป่าเปลี่ยวรกร้าง การทำผิด ฯลฯ อนุภาวะของความน่ากลัว ได้แก่ การวิงหนี การส่งเสียงร้อง เป็นต้น และอาจมีปฏิกิริยา เช่น อาการตะลึงงัน เหงื่อออก ขนลุก ตัวสั่น สีหน้าเปลี่ยน เสียงเปลี่ยน น้ำตาไหล หรือเป็นลม

ภยานกรสหรือรศที่เกิดจากความเกรงกลัวที่ปรากฏในตอนต้นเรื่องนี้ บรรยายถึงป่าช้าที่อยู่ของโยคีสานตีสัตว์ดังนี้

คินันน์มีดนัก พายุพัดฝนตกเยือกเย็น ผู้คนไม่มีเดินไปมาในถนน พระราชาแลพระราชบุตรตั้งพระพักตร์รับดำเนินไปจนเห็นแสงไฟอยู่กลางป่าช้า ก็เสด็จตรงเข้าไปหาแสงไฟ เมื่อถึงขอบป่าช้า พระราชาหยุดชะงัก เพราะรังเกียจเหยียบพื้นดิน โสโครกด้วยซากศพ ทรงเหลียวดูพระราชบุตรเห็นมิได้ครั้นคร้ามเลย สององค์ก็ทรงดำเนินตรงเข้าไป

(หน้า 33)

วิภาวะของความน่ากลัวคือ การไปในที่ที่น่ากลัวเต็มไปด้วยซากศพหรือป่าช้า การเห็นภูตผีปีศาจและสัตว์ร้าย การได้ยินเสียงผิดปกติ มีอนุภาวะคือ อาการหยุดชะงัก มีปฏิกิริยาคือ อาการตะลึงงัน แต่ด้วยความที่เป็นกษัตริย์ก็เก็บอาการไว้ได้ดี ไม่แสดงอาการกลัว

ภยานกรสตอนต่อมาอยู่ในเรื่องที่ 2 เป็นการรับรู้ความน่ากลัวที่เกิดจากการลงโทษ แต่เป็นการลงโทษในความเลวที่นางชัชศิริกระทำ ดังนี้

ขณะนั้น ปีศาจคนหนึ่งนั่งอยู่บนต้นไม้หน้าบันไดเรือนชายหนุ่ม ครั้นเห็นนางไปนั่ง
กอดรัดสำแดงเสน่ห์ต่อศพดังนั้น ปีศาจก็เห็นสนุก จึงโดดลงจากต้นไม้ตรงเข้าสิง
ในศพชายหนุ่ม ศพนั้นก็ตื่นขึ้นจากความตายเหมือนคนตื่นจากความหลับ แล้ว
กระหวัดรัดกายนางเหมือนหนึ่งเสนาหานางชัชชิริยินดีในความเล้าโลมของปีศาจก็
ก้มหน้าเข้าไปหาหน้าศพ ปีศาจได้ทีก็กักจุมูกนางแหงไปทั้งซัน แล้วออกจากศพ
กลับขึ้นไปนั่งหัวเราะอยู่บนต้นไม้ตามเดิม ฝ่ายนางชัชชิริเมื่อจุมูกแหงไปเช่นนั้น ก็
ตกใจเป็นกำลัง แต่ไม่สิ้นสติ

(หน้า 144)

วิภาวะคือ การเห็นญาติปีศาจ การทำความผิดที่เกิดจากการนอกใจสาม คบขู้ผู้ชาย
การเห็นปีศาจกระทำอย่างนั้นน่าพรั่นพรั้งมาก อนุภาวะคือ อาการตกใจ แต่ก็ยังมีสติอยู่ มี
ปฏิกิริยา คือ อาการตะลึงงันพักหนึ่ง ก่อนที่จะเริ่มคิดหรือทำการอันใดต่อไป

ภยานกรสตอนต่อมาปรากฏอยู่ในเรื่องที่ 7 เป็นความกลัวที่เกิดจากการข่มขู่ ซึ่งทำ
ให้เกิดความตื่นตระหนกพรั่นพรั้ง ดังนี้

ท้าวสุพิจารทรงตกประหม่าเดือดร้อน เกรงคำสาปเป็นกำลัง จึงตรัสแก่พราหมณ์ว่า
“ท่านจงกรุณาแก่ข้าพเจ้า อย่าโกรธ แลอย่าสาปเลย ท่านจะประสงค์อะไร ข้าพเจ้าจะยอมตาม
ทุกประการ”

(หน้า 303)

เป็นเพราะท้าวสุพิจารไม่รักษาสัญญาที่จะดูแลสะใภ้พราหมณ์ กลับยกให้ผู้อื่นไป
เมื่อพราหมณ์เต่ามารับสะใภ้คืนและรู้ว่าท้าวสุพิจารยกสะใภ้ให้โกษาธิบดีไปแล้วก็โกรธและ
สาปแช่ง วิภาวะคือการทำผิดสัญญา แสดงอนุภาวะคือ การตกประหม่า การส่งเสียงร้อง
ห้ามไม่ให้พราหมณ์เต่าสาปด้วยความกลัว ซึ่งอาจมีปฏิกิริยา คือ อาการตะลึงงัน ตัวสั่น
หน้าและเสียงเปลี่ยน

ความกลัวต่อไปเป็นเหตุการณ์ในเรื่องที่ 9 เป็นการรับรู้ความน่ากลัวที่เกิดจาก
หลอกหลวง แต่เป็นการหลอกของคิมหาเสณีที่ฆ่าตัวตายเพราะผิดหวังที่นางมุกดาวลีไม่
แต่งงานด้วย เมื่อตายไปจึงเกิดความอาฆาตแค้นเป็นผีมาหลอกหลอนดังนี้

ครั้งเวลาที่ขึงคั้นฝึมหาเสนีก็ทำจริงดังที่กล่าวไว้เมื่อยังมีชีวิต แสดงตัวเป็นรากษส
 มาที่เรือนพราหมณ์หริทาส ทำให้พราหมณ์แลคนทั้งหลายตกใจเป็นกำลัง ครั้น
 รากษสมาทำอาการคุกคาม จนคนกลัวหลบซ่อนไปหมดแล้ว ก็พานางมุกดาวลีหะ
 หายไปเสียจากเรือนแลบอกกล่าวไว้ว่า ถ้าจะตามให้พบให้ไปตามบนยอดสูงที่สุด
 แห่งเขาหิมาลัย

(หน้า 357)

วิภาวะคือ การได้เห็นภูตผีปีศาจ รากษส อนุภาวะคือ ความตื่นตระหนกตกใจจน
 วิ่งหนีไปหลบซ่อน อาจมีปฏิกิริยาร่วมคือ อาการขนลุก สีหน้าเปลี่ยน

เมื่อฝึมหาเสนีหอบนางมุกดาวลีมายังยอดสูงที่สุดแห่งเขาหิมาลัย รัตนทัตต์ผู้เป็น
 สามี และคุณากรออกตามนาง เกิดเหตุการณ์ดังนี้

นางแลชายหนุ่มทั้งสองก็ลาพราหมณ์หริทาสออกเดินทางไป แลทางเดินนั้นต้องข้าม
 ยอดเขาวิษณะ อันเป็นที่มากด้วยภัยประการต่างๆ เมื่อถึงหน้าผาแลดูลงไปก็ลึกลำ
 กว้าง เมื่อถึงลำธารน้ำก็เขียวไหลกระแทกหิน ยากที่จะข้ามได้ปราศจากอันตราย
 ประเดี้ยวก็เข้าป่ารกชัฏซึ่งมีดเหมือนมรณะ ยากที่จะหาทางเดินไปได้ ประเดี้ยว
 สายฟ้าก็ฟาดสาดฝนลงมา จนหนาวเย็นสะท้านทั่วสรรพางค์กาย เมื่อยามร้อนก็ร้อน
 จนนกดกตตายลงมาจากอากาศ รอบข้างก็ก้องด้วยเสียงสัตว์ร้ายต่างๆ ซึ่งมีไซมิตรแห่ง
 มนุษย์

(หน้า 359)

วิภาวะคือ การเดินทางไปในป่าเปลี่ยว มีสัตว์ร้ายและมีภัยอันตรายมาก อนุภาวะที่
 แสดงออกคือ อาการเดี้ยวร้อนเดี้ยวหนาว เพราะเดี้ยวก็ฝนตกเดี้ยวก็แดดออก แต่ก็ยังทนเดิน
 ต่อไปแม้จะกลัวก็ตาม

เมื่อเดินไปสักพักก็เกิดเหตุการณ์ดังนี้

คืนหนึ่งนางมุกดาวลีฝันว่า นางเดินลุยไปในหนองน้ำขุ่นโสโครก นางอุ้มเด็กคน
 หนึ่งซึ่งมีอาการเหมือนเจ็บ เด็กนั้นคืนแลร้องครวญคราง มีเด็กอื่นเป็นอันมากได้
 ยินร้องก็ร้องบ้าง เด็กเหล่านั้นรูปร่างพิกล บางคนก็ป่องเหมือนคางคก บางคนก็
 ผอมยี่ดอนอยู่ตามขอบหนอง บางคนก็ลอยอยู่เหนือน้ำ เด็กเหล่านั้นมีอาการ

เหมือนหนึ่งระดมกันร้องใส่อานาง ประหนึ่งว่านางเป็นเหตุให้ร้องไห้ และว่า
กล่าวพลอบโยนหรือขู่เกรี้ยวกราดประการใด ก็ไม่นิ่งทั้งนั้น

(หน้า 360)

วิภาวะคือ การฝันถึงสิ่งที่น่ากลัว ผิดปกติจากธรรมดา อนุภาวะของความน่ากลัวคือ
การส่งเสียงพลอบประโลมและขู่เกรี้ยวกราด

ความน่ากลัวต่อมาเป็นความน่ากลัวที่เกิดจากการข่มขู่ของโจร มีความตื่นตระหนก
พรันพรึง และความตายรวมอยู่ด้วย ดังบรรยาย

ครั้งคนทั้งสามไม่หยุด กิราตะก็พูดเสียงโกรธดังก้องไปเหมือนนกที่ตกใจกลัว ตาก็
เหลือกไปเหลือกมาแลแดงด้วยความโกรธ มือถืออาวุธชูขึ้นแกว่งอยู่บนศีรษะ ใน
ทันใดนั้นพวกกิราตะก็หลังกันออกจากพุ่มไม้ แลที่กำบังหลังก่อนหิน ต่างคนต่าง
ช่วยกันยิงมาดั่งห่าฝน

(หน้า 361)

วิภาวะคือ การเจอกับโจรร้ายจำนวนมาก อนุภาวะคือ การวิ่งหนีไปหลบเพื่อตั้ง
หลัก เพราะฝ่ายโจรมีจำนวนมาก และส่งเสียงดังกว้าง

ภยานกรสตอนต่อมาเป็นตอนปลายเรื่อง เมื่อพระวิกรมมัททีย์ไม่ตอบคำถามของ
เวตาล ทำให้พระวิกรมมัททีย์พาเวตาลมาให้โยคีสานตีสัต และเกิดเหตุการณ์ดังนี้

ครั้งเวตาลไปพ้นแล้ว พระวิกรมมัททีย์ก็รีบทรงดำเนินไปถึงป่าช้า พบโยคีกำลังนั่ง
เคาะกะโหลกหัวฝีกเล่าว่าไม่หยุดปากว่า “โห กาลี โห ทูรคา โห เทวี” รอบตัวโยคินั้น
มากไปด้วยรูปกายอันน่าเกลียดน่ากลัว คือผีสูรทั้งหลายสำแดงรูปต่างๆ กัน บ้างก็
เป็นนาค บ้างก็เป็นภูต บ้างก็เป็นรูปแพะใหญ่ซึ่งผีแห่งผู้ฆ่าพราหมณ์ได้เข้าสิงอยู่
บ้างก็เป็นหนอนใหญ่ซึ่งผีแห่งพราหมณ์กินเหล้าเป็นผู้สิง บ้างก็เป็นรูปคนหน้าเป็น
ม้าแลอูฐแลลิง บ้างก็เป็นรูปคนขาข้างเดียวหูข้างเดียวแลเป็นผีดูดเลือด เพราะเมื่อยัง
ไม่ตายได้ขโมยของวัด บ้างก็มีรูปเป็นแร้งแลเป็นผีเลวๆ เพราะเคยเป็นชู้กับเมีย
อุปัชฌาย์ หรือได้เมียเป็นคนต่ำชาติ หรือเป็นผีทำบาปอื่นต่างๆ บ้างก็เป็นรูปสัตว์อัน
น่าเกลียดแลน่ากลัว กัดกินท่อนแห่งศพมนุษย์ แลทำเสียงกึกก้องไปทั้งป่าช้า

(หน้า 383)

และ

แล้วโยคีก็หยิบเอาศพซึ่งเป็นศพเด็กออกมาจากย่ำ แล้วหันหน้าไปทางทิศใต้ ร่ายมนตร์อยู่ครู่หนึ่ง ศพนั้นก็มีการเหมือนเป็น แล้วโยคีก็ถวายของเป็นเครื่องบูชาพระเทวี คือ พลู ดอกไม้ ไม้จันทน์ ข้าว ลูกไม้ แลเนื้อมนุษย์ซึ่งไม่เคยถูกคมเหล็ก แล้วเอาเชื้อเพลิงใส่ลงในกะโหลกหัวผี จุดไฟเป่าจนลุกเป็นเปลวใช้แทนโคมส่องทาง นำพระราชอาแลพระราชบุตรไปยังเทวรูปนางกาลิเป็นรูปหญิงคำคอบขาดจากตัวครึ่งหนึ่ง ลีนแลบออกมาจากปากซึ่งอ้ากว้าง ตาแดงเหมือนคนเมา คิ้วแดง แลผมซึ่งเป็นเส้นหยابนั้นห้อยคลุมไปจนถึงเท้า เสื้อผ้าที่คลุมนั้นคือหนังช้างแห้ง สะเอวรัดด้วยมัลลย์ร้อยด้วยมือแห่งยักษ์ซึ่งนางฆ่าตายในขณะรบ มีศพสองศพห้อยเป็นกมลฑลที่หูสองข้าง แลสร้อยคอนั้นเป็นโซ่กะโหลกหัวคน มือทั้งสองถือดาบ บาศตรี แลคทาเท้าหนึ่งเหยียบอกพระศิวะผู้สามี อีกเท้าหนึ่งเหยียบน่อง หน้าเทวรูปอันน่ากลัวนี้มีเครื่องใช้ในการบูชาต่างๆ คือตะเกียง หม้อ แลภาชนะอื่นๆ กับสังข์แลฆ้องเป็นต้นของเหล่านี้มีกลิ่นเลือดทั้งนั้น

(หน้า 385)

วิภาวะของทั้งสองตอนนี้เป็น การได้ยินเสียงที่ผิดปกติ การเห็นภูตผีปิศาจ แต่อุภาวะของผู้เป็นพระราชาคือ ความนิ่งสงบ ไม่แสดงความกลัวออกมา แต่ผู้อ่านจะรับรู้ความรู้สึกน่ากลัวได้จากการบรรยายของผู้ประพันธ์

ภยานกรสที่ปรากฏในนิทานเวตาล เกิดจากการรับรู้ความกลัวครบทั้ง 3 ประเภท คือ ความกลัวที่เกิดจากการหลอกลวง ซึ่งปรากฏในต้นเรื่อง เรื่องที่ 9 และปลายเรื่อง ส่วนความกลัวที่เกิดจากการลงโทษนั้นปรากฏอยู่ในเรื่องที่ 2 และความกลัวที่เกิดจากการข่มขู่ซึ่งปรากฏอยู่ในเรื่องที่ 7 และ 9 ทั้งหมดนี้มีวิภาวะของความน่ากลัวคือ การเห็นภูตผีปิศาจ สัตว์ร้าย การไปป่าช้า การได้เดินทางในที่เปลี่ยวหรือป่ารก การกระทำความผิด อุภาวะของความน่ากลัว คือ การตกใจตกประหม่า การวิงหนี การส่งเสียงดัง และมีสาดตวิภาวะ คือ ภาวะตะลึงงัน เหงื่อออก ขนลุก ตัวสั่น สีหน้าเปลี่ยน และเสียงเปลี่ยน จากการได้ยินเสียงผิดปกติ ไปเห็นภูตผีปิศาจหรือสัตว์ร้าย

พิกัดสรรสและองค์ประกอบของรส

พิกัดสรรส คือ ความเบื้อ รำคาญ ขยะแขยง เป็นรสที่เกิดจากการรับรู้ความน่าเบื้อ น่ารังเกียจ ซึ่งมี 2 ประเภท คือ เกิดจากสิ่งน่ารังเกียจที่ไม่สกปรก เช่น เลือด และสิ่งน่ารังเกียจที่สกปรก เช่น อุจจาระ หนอง อาจมีภาวะเสริม คือ ความสิ้นสติ ความตื่นตระหนก ความหลง ความป่วยไข้ ความตาย เป็นต้น ภาวะของความน่าเบื้อ น่ารังเกียจ ได้แก่ สิ่งที่ไม่สบอารมณ์หรือไม่ต้องประสงค์ สิ่งชวนสลดใจ สิ่งสกปรก เป็นต้น อนุภาวะของความน่าเบื้อ น่ารังเกียจ คือ การทำท่าทางขยะแขยง นิ้วหน้า อาเจียน ถ่มน้ำลาย ตัวสั่น ฯลฯ

พิกัดสรรสแรกเกิดขึ้นในตอนต้นเรื่อง เป็นความน่าเบื้อที่เกิดขึ้นกับพระวิกรมมทิตย์ เมื่อทรงทิ้งบ้านเมืองปลอมตัวเป็นโยคีไปท่องเที่ยว กวีบรรยายดังนี้

ฝ่ายพระวิกรมมทิตย์ เมื่อเสด็จพาพระโอรสปลอมเป็นโยคีเที่ยวเตร่ตามเมืองแลป่าต่างๆ ประมาณปีหนึ่งก็บังเกิดเบื้อหน้าย เพราะเสื่อผ้าเครื่องทรงไม่สบาย ควรแก่ราชูปโภค บางคราวก็หิว บางคราวก็ต้องต่อสู้สัตว์ป่าที่นี้กว่ากษัตริย์ 2 องค์ คือ เนื้อ 2 ก้อน

(หน้า 14)

ภาวะของความน่าเบื้อนี้ คือ การใช้ชีวิตอยู่กับสิ่งที่ไม่ต้องประสงค์ คือคนที่เคยอยู่สบาย เมื่อใช้ชีวิตเป็นโยคีอยู่ตามเมืองตามป่าก็เกิดความเบื้อหน้าย อนุภาวะคือ การเดินทางกลับมาปกครองเมืองดั้งเดิม

ถัดมาเป็นเหตุการณ์ที่กวีบรรยายความน่ารังเกียจของป่าช้าดังนี้

สักครู่หนึ่งถึงกลางป่าช้า พระราชาทอดพระเนตรเห็นสิ่งซึ่งน่าเป็นที่รังเกียจต่างๆ อยู่ล้อมกองไฟซึ่งได้เผาศพใหม่ๆ ภูตผีปีศาจปรากฏแก่ตารอบข้างเสื่อคำรามอยู่ก็มี ช้างฟาดงวงอยู่ก็มี หมาในซึ่งขนเรืองๆ อยู่ในที่มีดกก็กินซากศพ ซึ่งกระจัดกระจายเป็นจันเป็นท่อน หมาจิ้งจอกก็ต่อสู้กันแย่งอาหาร คือ เนื้อแลกระดูกมนุษย์ หมากี่ยืนเคียงกันดับแห่งทารก ในที่ใกล้กองไฟเห็นรูปผืนนั่งยืนแลลอยอยู่เป็นอันมาก ทั้งมีเสียงลมแลฝน เสียงสุนัขเห่าหอน เสียงนกเค้าแมวร้อง แลเสียงกระแสน้ำไหลกลบกันไป

(หน้า 33)

วิภาวะของความน่าเบื่อ น่ารังเกียจ คือ การเห็นและสัมผัสสิ่งสกปรก สิ่งที่น่า
 สลดใจ อนุภาวะคือ การทำหน้าขะแยง และนัวหน้า แต่ความเป็นพระราชาก็จะไม่
 แสดงอาการออกมามากนัก เพราะจะต้องไม่รังเกียจและเก็บอาการไว้ แม้ว่าความรู้สึกอย่างนั้น
 ก็ตาม มีสาเหตุวิภาวะคือ อาการตะลึงงันที่ได้เห็นสิ่งที่น่าขะแยง ไม่น่ารื่นรมย์

พิภคสรสตอนต่อมาอยู่ในเรื่องที่ 7 เป็นเรื่องของนางจันทร์ประภาและมณีสวีที่
 ปลอมตัวเป็นหญิงสะใภ้พราหมณ์ เมื่อลักลอบได้เสียกันและอยู่ด้วยกันนานๆ ก็เบื่อ ซึ่งกวี
 บรรยายความเบื่อไว้ดังนี้

ครั้นเมื่อได้ชายที่รักมาสมหมาย ก็น่าจะยังไม่เบื่อ ไม่นั่งหาว แลไม่แสดงพิโรธเล็กๆ
 น้อยๆ ก่อนปีหนึ่งจากวันที่ได้ชายนั้นมาเป็นสามี แต่การหาเป็นเช่นนั้นไม่ นาง
 จันทร์ประภาพระราชธิดาทรงเบื่อมณีสวี แลเบื่อความไม่เห็นคนอื่นนอกจากมณีสวี
 เสมอกับมณีสวีเบื่อพระราชธิดา แลความไม่เห็นคนอื่นนอกจากพระราชธิดา

(หน้า 282)

วิภาวะของความน่าเบื่อคือ การได้ออยู่และเห็นคนเดิมๆ ทำกิจกรรมเดิม ไม่มีอะไร
 ใหม่ให้พบเจอ มีอนุภาวะคือ การนั่งหาว ทำอะไรให้กันก็ไม่พอใจ

พิภคสรส หรือรสที่เกิดจากการรับรู้ความน่าเบื่อ น่ารังเกียจ แบ่งได้เป็น 2
 ประเภท คือเกิดจากสิ่งน่ารังเกียจที่ไม่สกปรก ซึ่งปรากฏอยู่ในต้นเรื่อง และในเรื่องที่ 7 มี
 วิภาวะคือ การอยู่กับสิ่งที่ไม่สบอารมณ์ ไม่ถูกใจ อยู่กับใครนานๆ มีอนุภาวะ คือ การกลับบ้าน
 เมือง การนั่งหาว หรือไม่พอใจพฤติกรรมของผู้ที่อยู่ด้วย และ เกิดจากสิ่งน่ารังเกียจที่
 สกปรก ซึ่งปรากฏอยู่ในตอนต้นเรื่องตอนเดียว มีวิภาวะคือ การเห็นในสิ่งที่สกปรกขวน
 ขะแยง มีอนุภาวะคือ การทำหน้าท่าทางขะแยงหรือนัวหน้า แต่ก็ไม่มาก เพราะเป็น
 พระราชธิดาจึงต้องเก็บอาการไว้ ส่วนสาเหตุวิภาวะคือ ภาวะตะลึงงัน จากการได้เห็นในสิ่งที่
 น่าขะแยง

อัทฤตรสและองค์ประกอบของรส

อัทฤตรส คือ ความอัศจรรย์ใจ เป็นรสที่เกิดจากการรับรู้ความน่าพิศวง อันมี 2
 ประเภท คือ เกิดจากสิ่งที่เป็นทิพย์ หรืออภินิหาร และเกิดจากสิ่งที่น่ารื่นรมย์ อาจมีภาวะ
 เสริม คือ ความตื่นตระหนก ความหวั่นไหว ความยินดี ความบ้าคลั่ง ความมั่นคง เป็นต้น
 วิภาวะของความน่าพิศวง ได้แก่ การพบเห็นสิ่งที่เป็นทิพย์ การได้รับสิ่งที่ปรารถนา การไป

เที่ยวในสถานที่ที่งดงาม น่ารักรมย์ เช่น อุทยาน วิหาร การเห็นสิ่งที่เป็นมายา หรือมีเวทมนตร์ ฯลฯ อนุภาวะของความน่าพิศวง คือ การทำท่าประหลาดใจ หรืออุทานด้วยความแปลกใจ เป็นต้น อาจมีปฏิกริยา เช่น การนั่งตะลึงงัน เหงื่อออก ขนลุก น้ำตาไหล ฯลฯ

รสแห่งความอัศจรรย์ใจนี้ เกิดจากการได้รับรู้ความพิศวง ในตอนต้นเรื่องที่ยกมานี้ เป็นความพิศวงอันเกิดจากสิ่งที่เป็นทิพย์ กล่าวคือเมื่อพราหมณ์บำเพ็ญตบะจนเกิดเหตุการณ์ดังนี้

ในที่สุดเทพบุตรลงมาจากสวรรค์ ขึ้นผลไม้ให้ผลหนึ่งบอกว่าเป็นผลไม้อำมฤต ถ้ากินแล้วจะยืนชีวิตอยู่ค้ำฟ้า

(หน้า 5)

วิภาวะของความน่าพิศวง คือการได้รับในสิ่งที่เป็นทิพย์ นั่นก็คือผลไม้อำมฤต ซึ่งกินแล้วสามารถอยู่ทนค้ำฟ้า อนุภาวะคือ ความยินดีที่ได้รับผลไม้ แม้ตอนหลังเมื่อนางพราหมณีแก่งงูคเฒ่าความจนไม่กินผลไม้ แต่ก็ยังสามารถนำไปถวายพระภรรตฤราชได้รางวัลอีกมากมาย

หรือตอนที่โยคีสานตีสลปปลอมตัวมาเป็นพ่อค้า ถวายผลไม้แด่พระวิกรมาทิตย์ ดังเหตุการณ์

วันหนึ่งพระวิกรมาทิตย์ เสด็จลงไปทอดพระเนตรม้า ณ โรงม้าต้น ประสพเวลาที่พ่อค้าไปเฝ้า พ่อค้าก็ถวายผลไม้ที่โรงม้า พระราชาทรงรับแล้วก็ทรงเคาะผลไม้ที่นั่นเล่นแลทรงนั่งตรีกตรองอยู่เพื่อผลไม้นั้นตกจากพระหัตถ์ ก็ลงไปใกล้ซึ่งผูกไว้ในโรงม้าต้น สำหรับคอยรับอุปัทวันตรายต่างๆ มิให้เกิดแก่ม้า ลิงเห็นผลไม้ก็ลงไปใกล้ก็ฉวยเอาไปฉีกกิน ทับทิมเม็ดใหญ่งามช่วงโชติก็ตกจากผลไม้นั้น พระราชาแลข้าราชการที่ตามเสด็จต่างก็พิศวง เพราะไม่มีใครเคยเห็นทับทิมงามเช่นนี้เลย

(หน้า 27)

วิภาวะ คือ การได้เห็นในสิ่งที่น่ารักรมย์ เป็นสิ่งที่มีค่ามากๆ นั่นก็คือทับทิมเม็ดใหญ่ อนุภาวะคือ ความประหลาดใจที่เห็นทับทิมเม็ดใหญ่และงดงามมาก อยู่ในผลทับทิม ความอัศจรรย์ใจในนิทานเวตาลนับว่ามีมากพอประมาณ แม้แต่คำบรรยายลักษณะของเวตาลก็ทำให้น่าพิศวงดังนี้

ศพนั้นล้มตาโพลง ลูกตาสีเขียวเรืองๆ ผมสีน้ำตาล หน้าสีน้ำตาล ตัวผมเห็น
 โคร่งเป็นซี่ๆ ห้อยเอาหัวลงมาทำนองค้างคาว แต่เป็นค้างคาวตัวใหญ่ที่สุด เมื่อจับ
 ลูกตัวก็เข็นซัดเหนียวๆ เหมือนงู ปรากฏเหมือนหนึ่งว่าไม่มีชีวิต แต่หางซึ่งเหมือน
 หางแพะนั้นกระดิกได้ พระวิกรมมาทิตย์ทอดพระเนตรเห็นเช่นนี้ ก็ทรงคิดในพระ
 หฤทัยว่า ตัวที่ห้อยอยู่นั้นคือเวตาล แต่เดิมทรงคิดว่าศพนี้คือศพลูกชายของพ่อค้า
 น้ำมัน ซึ่งยักษ์ได้ทูลไว้ว่าโยคีเอาไปแขวนไว้ที่ต้นไม้ ครั้นเมื่อเห็นเป็นเวตาลเช่นนี้
 ก็ทรงพิสวง แต่ทรงดำริว่าชะรอยโยคีจะแกเล็งเปลี่ยนศพลูกชายพ่อค้าน้ำมันให้มีรูป
 เป็นเวตาล เพื่อจะลวงให้สนิทดอกกระมัง

(หน้า 37)

วิภาวะคือ การได้เห็นในสิ่งแปลกใหม่ แม้จะมีลักษณะน่ากลัว น่ารังเกียจอยู่บ้าง
 เหตุแห่งความพิสวงอีกอย่างก็คือ จากที่เคยได้ฟังอสุรปิลพิบาลเล่าแก่นั้น ศพที่ห้อยอยู่นั้นน่าจะ
 เป็นศพของเด็กผู้ชาย สภาพศพน่าจะแห้งเพราะถูกแขวนไว้กับต้นไม้ แต่เมื่อเห็นเวตาลนั้นก็มี
 ลักษณะผิดไปจากที่คิดไว้ อนุภาวะคือ การทำท่าประหลาดใจ

อัทฤตศตอนต่อมาอยู่ในเรื่องที่ 3 ซึ่งเป็นเรื่องราวแปลกๆ ของวีรพล ดังบรรยาย

ในเวลาเช้าทุกวันได้เอาทรัพย์ที่ได้ในวันก่อนมาแบ่งออกเป็นสองส่วน ส่วนหนึ่ง
 แจกจ่ายให้แก่พราหมณ์แลปุโรหิต ส่วนที่เหลือนั้นแบ่งออกอีกเป็นสองภาค ภาค
 หนึ่งแจกแก่ไววาศี คือคนขอทานซึ่งประกาศตัวว่านับถือพระวิษณุเป็นเจ้า แลสันยา
 สี (ผู้นับถือพระศิวะเป็นเจ้า) ซึ่งเป็นผู้มีกายอันขลุ่ยด้วยเถาถ่าน แลปกปิดกายด้วย
 ท่อนผ้าซึ่งจะมัดซัดก็ไม่มีมัดได้ แลพากันยื่นศิระซึ่งมุ่นเหมือนเชือกแน่นกันเข้าไป
 รับแจกที่ประตู ส่วนทรัพย์ที่ยังเหลืออยู่จากที่แจกแล้วนั้น วีรพลให้มีผู้จัดประกอบ
 อาหารอันมีรส แลเมื่อได้เลี้ยงคนขัดสนอาหารทั้งหลายจนอิ่มหน้าสำราญทั่วกันแล้ว
 วีรพลแลบุตรภริยาจึงกินแล้วแต่จะมีเหลือ การจำหน่ายทรัพย์ทุกๆ วันเช่นนี้มีคำ
 กล่าวสืบกันมาว่าเป็นวิธีดีนัก

(หน้า 162)

วิภาวะของความอัศจรรย์ใจนี้คือ การแบ่งทรัพย์ที่คนส่วนใหญ่พึงเก็บ มาแจกจ่าย
 ออกเป็นสองส่วนข้างต้น วีรพลนั้นขอค่าจ้างจากพระรูปเสนเป็นจำนวนมหาศาล แต่วีรพล
 ไม่ได้เก็บไว้ทั้งหมด กลับแจกจ่าย และจัดอาหารเลี้ยงคนที่ลำบาก ซึ่งนำพิสวงสำหรับผู้พบ
 เห็นอย่างยิ่ง อนุภาวะคือ ท่าทางประหลาดใจของผู้ที่รับรู้หรือพบเห็น

ความอัศจรรย์ใจต่อมาเป็นความน่าพิศวงซึ่งอยู่ในเรื่องที่ 5 ใคืออธิบายตำราของพวก
โจรสล่านต์น่าพิศวงดังนี้

บางพวกก็ทำตัวด้วยน้ำมันแลทาขอบตาด้วยเขม่า แล้วทอมนต์ที่จะทำให้ตาสว่าง
เห็นได้ไกลในเวลามืด บางพวกก็ฝึกซ้อมวิชาซึ่งได้เรียนรู้เนื่องมาจากเทวดาผู้ถือ
หอกทองคือ พระกรรติเกยะ (สกันทะ) ผู้เป็นเจ้าของโจรกรรม แลเป็นผู้ที่ได้แสดง
ตำราชื่อ เจริยวิทยา แก่ชายผู้หนึ่งชื่อ ยุกาจารย์ เป็นแบบฉบับสำหรับสั่งสอนศิษย์
สืบมา โจรบางพวกฝึกฝนวิชาซึ่งกล่าวในตำราทั้ง 4 อย่าง สำหรับการทำให้ทางเข้าไป
ในเรือนคือ (1) เจาะผนังเอาอิฐดินสุกออกทีละแผ่นๆ (2) เจาะผนังซึ่งก่อด้วยอิฐ
ดินดิบ เมื่อกำแพงนั้นอ่อนด้วยความชื้น หรือแห้งกระาะด้วยแสงแดด หรือด้วยใช้
น้ำเกลือ (3) เทเลสาคน้ำรดผนังดิน (4) เจาะฝาไม้ หนึ่งลูกแห่งพระสกันทะ
เหล่านั้นจะฝาเป็นรูปดอกบัว รูปพระอาทิตย์ รูปพระจันทร์ข้างขึ้น รูปทะเลสาบ
แลรูปหม้อน้ำ ตามวิธีที่บัญญัติไว้ในคัมภีร์ แลทาน้ำมันว่านยาเป็นเครื่องกำบังตัวมิ
ให้ใครเห็น แลป้องกันอาวุธมิให้ถูกกาย

(หน้า 207)

วิภาวะคือ การได้เห็นสิ่งที่เป็นมายา หรือเวทมนต์ ซึ่งนับว่าแปลกดี เพราะตำราทั้ง
4 อย่างนี้สอนวิธีการเข้าไปในเรือน ซึ่งต่างจากวรรณคดีไทยเรื่องอื่นๆ ที่อ่านมานั้นก็จะเป็
นการสะเดาะกลอนประตู หรือเป่ามนต์ให้สลบมากกว่า อนุภาวะคือ ทำทางประหลาดใจ
อาจมีปฏิกิริยาอาการนิ่งตะลึงงันขณะที่ได้เห็นก็เป็นได้

ความอัศจรรย์ตอนต่อไปอยู่ในเรื่องที่ 6 ถือเป็นสิ่งที่เป็นอภินิหารมาก ดังบรรยาย

ฝ่ายเจ้าของบ้านเมื่อได้ยินดังนั้นก็อึ้ง แล้วลุกไปหยิบสมุดเล่มหนึ่งมาจากที่ซึ่งซ่อนไว้
คือบนชื่อ สมุดนั้นคือตำรา สังขนิเวทยา คือวิชาชุกคนตายให้คืนชีวิต ครั้นหยิบ
หนังสือลงมาแล้ว ชายเจ้าของหนังสือก็ทางตำราออกทำพิธีหุบลูกให้คืนเป็น ไม่ช้า
เด็กก็กลับมาร้องไห้เสียงดังอยู่อย่างเก่า ชายผู้เป็นบิดาจึงกล่าวว่า “บรรดาของมีค่า
ทั้งหลายจะหาสิ่งใดมีค่าเกินวิชานั้นหาได้ไม่ ทรัพย์อื่นๆ อาจถูกขโมยลัก หรือลด
น้อยลงไปด้วยการจับจ่าย แต่วิชานั้นไม่มีความตายแลยิ่งจ่ายมากก็ยิ่งเพิ่มมากขึ้น
วิชานี้จะแบ่งให้แก่ใครให้เปลืองไปก็ไม่ได้ แลขโมยจะลักก็ลักไม่ได้”

(หน้า 256)

และ

เมื่อได้กล่าวสรรเสริญเลขุขานางจันท์ด้วยเลือดแลเนื้อของตนดั่งนั้นแล้ว ชายทั้งสามก็ช่วยกันรวมเข้าแลอัฐิแห่งนางซึ่งชายคนที่ ๑ แลคนที่ ๒ ได้เก็บรักษาไว้นั้นให้เป็นกองเดียวกัน ชายคนที่ ๓ ผู้เป็นเจ้าของตำราที่ร้ายมนตร์จนเกิดไอสีขาวขึ้นมาจากดิน แล้วเกิดเป็นรูปลอยอยู่ แล้วเกิดความคิด ดูเอาเข้าแลอัฐิซึ่งกองอยู่นั้นเข้าไปในรูป อีกครู่หนึ่งก็เกิดเป็นนางมธุมาลตีชีวิตคืนมาอย่างเดิม แลนางขอให้ชายทั้งสามพาไปส่งยังเรือนบิดา

(หน้า 259)

วิภาวะของความทั้งสองนี้คือ การได้เห็นการชুবชีวิตคนตายให้กลับฟื้น ซึ่งเรียกตำรานี้ว่า สังขนิเวทยา คือวิชาชুবคนตายให้คืนชีวิต ซึ่งใครที่ได้พบเห็นเหตุการณ์อย่างนี้ต้องพิศวงไปตามๆ กัน อนุภาวะของความน่าพิศวงคือ การทำท่าประหลาดใจ มีสาเหตุวิภาวะคือ ปฏิภิกิริยาอาการนิ่งตะลึงงัน เหงื่อออก และขนลุกร่วมอยู่ด้วย

ความน่าพิศวงต่อมาอยู่ในเรื่องที่ 7 เป็นความอัศจรรย์ของลูกอมที่มีสรรพคุณแปลกแตกต่างจากลูกอมอื่นดังนี้

ในเรื่องของเรานี้ มีวิชาลับซึ่งได้ส่งต่อเป็นมรดกกันมาหลายชั่วคน แลเข้าใช้วิชานี้กระทำประโยชน์ให้เกิดแก่นุญช้ แต่การใช้ความรู้ของข้านี้จะสำเร็จประโยชน์ก็ต่อเมื่อผู้ซึ่งมาขอให้ช่วยนั้นมีใจบริสุทธิ์แลตั้งใจจริงที่จะรับประโยชน์ ลูกอมลูกนี้ถ้าเจ้าอมเข้าในปาก เจ้าจะกลายเป็นหญิงอายุ 12 ปี ถ้าเอาออกจากปากจึงจะคืนรูปเดิม ถ้าข้าให้ลูกอมนี้แก่เจ้า เจ้าต้องตั้งใจแน่อนว่าจะเอาไปใช้แต่ทางที่ดี มิฉะนั้นจะเกิดเหตุเป็นทุกข์แก่เจ้าอย่างใหญ่ เหตุฉะนั้นเจ้าจงตรึกตรองในใจให้ดีเสียก่อนจึงรับลูกอมนี้ไปใช้ ถ้าไม่แน่ใจก็อย่ารับไปเลย

(หน้า 271)

และ

มูลทวะจึงส่งลูกอมลูกหนึ่งให้มันส์ว้อมไว้ในปาก แต่กำชับให้ระวังมิให้กลืนล่วงล้ำคอเข้าไปเป็นอันขาด ส่วนลูกอมอีกลูกหนึ่งนั้นมูลทวะอมเอง คนทั้งสองก็มีรูปเปลี่ยนไป

มนัสวีเป็นหญิงสาวสวย มุลทေးเป็นพราหมณ์แก่อายุไม่ต่ำกว่า 80 ปี

(หน้า 272)

วิภาวะของทั้งสองข้อความนี้คือ การพบเห็นสิ่งที่เป็นทิพย์ และเป็นสิ่งน่าปรารถนา เพราะลูกอมวิเศษนี้ถ้ามีอยู่จริง ใครๆก็คงอยากได้ แม้จะมีข้อแม้อะไรก็ตาม อนุภาวะคือ ทำทางประหลาดใจ หรือครางเบาๆ ด้วยความพิศวงก็เป็นได้

ความอัศจรรย์ใจต่อมาปรากฏอยู่ในเรื่องที่ 8 เมื่อทิวะทรรคินทูลขอพระราชพาไป อาบน้ำตามทำบุญต่างๆ และได้โดยสารเรือเดินทางในทะเลจนพบเหตุการณ์ประหลาดนี้

วันหนึ่ง ทิวะทรรคินเห็นคลื่นลูกหนึ่งเกิดขึ้นในทะเล แล้วมีต้นกัลปพฤกษ์ผุด ขึ้นมาจากน้ำ กิ่งก้านเป็นทองทั้งต้น มีแก้วประพาพประดับเป็นช่อ ๆ ลูกแกลดดอกล้วน แล้วด้วยมณีมีค่า ความงามที่เหลือจะพรรณนาได้ บนกิ่ง ๆ หนึ่งมีอาสนะประดับด้วย แก้ว บนอาสนะมีนางนั่งเอนพิงอยู่ นางนั้นงามเป็นที่พิศวง ทิวะทรรคินตกตะลึงอยู่ ครู่หนึ่ง นางก็หยิบพิณขึ้นคิดแลขับด้วยสำเนียงไพเราะจับใจ

(หน้า 318)

วิภาวะคือ การได้เห็นสิ่งทิพย์ซึ่งเป็นสิ่งที่น่ารื่นรมย์และแปลกมาก ธรรมดากลาง ทะเลคงไม่มีต้นกัลปพฤกษ์ที่มีอัญมณีประดับอยู่มากมาย และยังมีนางทิพย์ออกมาคิดพิณร้อง เพลงให้ฟังอีก อนุภาวะคือ ทำทางประหลาดใจ พร้อมทั้งอุทยานรำพึงรำพันออกมาออกมา นิ่งคิดตรึกตรองถึงสิ่งที่เห็นตลอดเวลา มีปฏิกิริยา คือ อาการยืนตะลึง

เมื่อกลับถึงบ้านเมืองทิวะทรรคินก็เล่าเรื่องที่พบเห็นข้างต้นให้พระราชชายศกศุพัง พระราชาเกิดหลงรักนางทิพย์และก็ออกเดินทางตามที่ทิวะทรรคินเล่า หวังจะได้พบเจอนาง ทิพย์ เมื่อเจอเหตุการณ์เหมือนที่ทิวะทรรคินเจอ พระราชชายศกศุไม่หยุดแค่นั้น ทรง กระโจนลงทะเลตามนางทิพย์ไปด้วย เมื่ออยู่ใต้ทะเล พระราชาก็เจอเหตุการณ์ดังนี้

ในทันใดนั้นได้ทอดพระเนตรเห็น แลเสด็จ ไปถึงเมือง ๆ หนึ่งงามนัก มีแสงระยับ จากเรือนซึ่งมีมณีเป็นเสา ทองเป็นผนัง หน้าต่างแลม่านล้วนแต่มุกดา มีสวนซึ่งมี สระอันงาม มีขันบันไดทำด้วยมณีสีต่างๆ สำหรับเดินลงสระ แลมีต้นกัลปพฤกษ์ หลายต้น พระราชาทรงเดินจากเรือนนี้สู่เรือนโน้นในเมืองนั้นจนได้เที่ยวเกือบจะทั่ว

ทุกเรือน

(หน้า 327)

วิภาวะคือ การได้เดินทางไปพบเจอสถานที่งดงาม นำรีนรมย์ อนุภาวะคือ ทำทาง
ประหลาดใจ ที่ได้ทะเลจะมีบ้านเรือนและยังสวยงามอีกด้วย

ความอัศจรรย์ใจต่อมา เกิดเมื่อนางทิพย์โดนบิดาสาปให้ถูกยักษ์กลืนเข้าไป เมื่อทำ
ยศเกตุฆ่ายักษ์ตาย แต่นางทิพย์กลับไม่เป็นอะไรเลย นำพิศวงนั่งนึก ดังบรรยาย

พอนางออกจากกายรากลสไม่มีอันตรายประการใด ปรากฏความงามตามเคย
เหมือนหนึ่งแสงพระจันทร์ซึ่งส่องสว่างไปทั่ว พระราชาทอดพระเนตรเห็นนางคืน
มาดังนั้นก็ทรงยินดีจึงเข้าสวมกอดนาง พลาตว์สถามว่าการเป็นเช่นนี้เพราะเหตุไร
เป็นความฝันหรือความเป็นจริง

(หน้า 332)

วิภาวะคือ การเห็นในสิ่งที่เป็นอภินิหาร เพราะคนที่ถูกยักษ์กลืนเข้าไป เมื่อยักษ์นั้น
ตายแต่นางกลับรอดมาได้ นั่น สร้างความพิศวงยิ่งนัก อนุภาวะคือ ความยินดีจึงเข้าสวมกอด
มีสาเหตุวิภาวะคือ อาการขนลุก น้ำตาไหลด้วยความยินดี

ได้ทะเลอันเป็นที่อยู่ของนางทิพย์นี้มีของวิเศษที่น่าพิศวงหลายอย่าง เมื่ออยู่นานๆ
เข้าพระยศเกตุก็หาทางพานางกลับบ้านเมือง วิธีที่จะกลับบ้านเมืองก็ประหลาดดังนี้

ครั้งพระองค์แลนางยืนชะงักอยู่ด้วยกันที่ปากอ่าวแล้ว พระราชาก็ทอดพระสอ
นางพาโจนลงในอ่าว ในทันใดนั้นสององค์ก็เสด็จผุดขึ้นในสระแห่งพระราชอุทยาน
ในนครของพระยศเกตุ คนเฝ้าสวนเห็นพระราชเสด็จกลับมาก็มีความยินดีรีบส่ง
ข่าวไปให้ทริชมะทรสินผู้รักษาพระนครทราบ ทริชมะทรสินกับหมู่เสนาอำมาตย์ ก็
พากันรีบไปรับเสด็จ ณ พระราชอุทยาน แล้วพากันแวดล้อมตามเสด็จเข้าพระราชวัง

(หน้า 336)

วิภาวะคือ การพบในสิ่งที่เป็นทิพย์ นั่นคือเมื่อเวลาไปยังเมืองบาดาลก็กระโจนลง
ไปธรรมดา แต่เวลาจะออกจากเมืองแทนที่จะว่ายผุดขึ้นจากน้ำ กลับมีอ่างแก้ววิเศษเป็น
ประตูเดินทางกลับ อนุภาวะคือ ทำทางประหลาดใจ มีปฏิกิริยาอาการนั่งตะลึงงันของคน
สวนที่เห็นเหตุการณ์พระราชและนางทิพย์ผุดขึ้นจากสระก็ได้

อภุคตรสตอนต่อมาอยู่ในเรื่องที่ 9 เป็นตอนที่พูดถึงรวิเศษที่หาได้ของ कुमार ซึ่งรัตนทัตต์ไปขอร้องให้ช่วยพาไปตามนางมุกดาวลีที่ถูกผีมหาเสนีหอบไปไว้ที่ยอดเขา หิมาลัย ความวิเศษของรถและความน่าพิศวงเวทมนต์ของรัตนทัตต์มีดังนี้

कुमारเป็นคนใจดี แม้จะได้ขุ่นเคืองด้วยเหตุแพ้อรัตนทัตต์ในทางรักก็จริง แต่เมื่อผู้ ชนะมาวานให้ช่วยก็ยอมช่วยจึงจัดรถซึ่งพาหาได้ แล้วสองคนก็ขึ้นนั่งบนรถ แล บอกพราหมณ์หรือทาสีหันอนใจว่า จะได้ลูกสาวคืนมาในไม่ช้า कुमारก็รำยมนต์ ให้รถลอยขึ้นในอากาศ รัตนทัตต์ก็รำยมนต์ไล่ผีมิให้มาอีกทัน ตตสวิตูรวเรนย์ ภโรค เทวสย ชีมหิ ธิโย โย นะ ปร โจทยาค รถก็พาลอยไปถึงยอดสูงสุดแห่งเขาหิมาลัย อัน เป็นที่ซึ่งผีมหาเสนีพานางไปทิ้งไว้

(หน้า 357)

วิภาวะคือ การได้เห็นสิ่งที่เป็นทิพย์ อภินิหาร และเป็นมายา นั่นก็คือรถหา และ เวทมนตร์ไล่ผี อนุภาวะคือ ความแปลกใจประหลาดใจ ซึ่งเกิดขึ้นในใจของผู้อ่าน แค่นั้นอาจยังพิศวงไม่พอ รัตนทัตต์ยังมีของและมนต์วิเศษอีกดังนี้

ครั้นรัตนทัตต์ทำนายดังนี้แล้วก็หยิบด้ายออกมาเส้นหนึ่ง ตัดออกเป็นสามท่อน แจก กันคนละท่อน แล้วอธิบายว่า ถ้าเกิดเหตุเป็นภัยแก่ร่างกาย ให้เอาเชือกนั้นผูกเข้าที่ แผลๆ ก็จะหายไปทันที ครั้นแจกเชือกแล้วรัตนทัตต์ก็สอนมนต์ให้ภริยาแลเพื่อน ท่องจำไว้ เป็นมนต์ที่ชุบคนตายให้คืนชีวิตได้

(หน้า 360)

วิภาวะคือ เวทมนตร์ที่สามารถชุบคนตายให้ฟื้นได้ แสดงผลหรืออนุภาวะคือ ความ ประหลาดใจ ซึ่งคนในสมัยก่อนคงมีวิชาชุบชีวิตมาก และก็คงมีจากหลายตำรา หลายสำนัก ด้วย

ความอัศจรรย์ใจต่อมาปรากฏในตอนปลายเรื่อง เมื่อพระวิกรมมาติศย์ฆ่าโยคีศานติศีล แล้วก็เกิดเหตุการณ์ดังนี้

ในทันใดนั้นมีเสียงกล่าวในอากาศว่า “บุรุษพึงฆ่าคนซึ่งตั้งใจจะฆ่าตนได้โดยคลอง ธรรม” แลมีเสียงคนตรีแลคำอวยชัยมาจากในฟ้า ทั้งดอกไม้ทิพย์ก็ตกกล่นเกลื่อนไป

พระอินทร์แวดล้อมด้วยเทพบริวารก็เสด็จมาเฉพาะพระพักตร์พระวิกรมมัททีย์ แล
ตรัสให้ขอพรๆ หนึ่ง

(หน้า 387)

วิภาวะคือ การได้เห็นสิ่งที่เป็นทิพย์ เสียงพูดอวยพร เสียงดนตรี หรือดอกไม้ทิพย์ที่
ตกมาจากฟ้า อนุภาวะคือ ความประหลาดใจ พิศวงในสิ่งที่เกิดขึ้น

อัทธูตรสนิทานเวตาลนี้ เกิดจากการรับรู้ความน่าพิศวง 2 ประเภทคือ เกิดจาก
สิ่งที่เป็นทิพย์หรืออภินิหาร ซึ่งปรากฏอยู่ในต้นเรื่อง เรื่องที่ 6 , 7 , 8 , 9 และปลายเรื่อง มี
วิภาวะคือ การพบเห็นสิ่งที่เป็นทิพย์ เป็นปาฏิหาริย์หรืออภินิหาร ได้ไปพบเห็นสถานที่ที่
งดงามน่ารื่นรมย์การได้เห็นเวทมนตร์มายาต่างๆ ส่วนประเภทที่ 2 เกิดจากสิ่งที่น่ารื่นรมย์
ซึ่งปรากฏอยู่ในเรื่องที่ 3 และ 8 ทั้ง 2 มีวิภาวะคือ การได้ให้และรับในสิ่งที่พึงปรารถนา
ทั้งสองประเภทนี้มีอนุภาวะเหมือนกันคือ ทำทางประหลาดใจ หรือผลออกุทาน มีปฏิกิริยา
(สาดตวิภาวะ) คือ ภาวะตะลึงงัน ภาวะเหงื่อออก ภาวะขนลุก และภาวะน้ำตาไหล จาก
การพบเห็นในสิ่งที่เป็นทิพย์ อภินิหาร ปาฏิหาริย์ และเวทมนตร์

ศานตรสและองค์ประกอบของรส

ศานตรส คือ ความสงบใจ เป็นรสที่เกิดจากการได้รับรู้ความสงบของตัวละคร
ศานตรสในนาฏยศาสตร์ก็มีแต่ในต้นฉบับบางฉบับเท่านั้น ทั้งยังมีลักษณะของการแต่งเติม
มากกว่า ศานตรส คงเป็นอิทธิพลของคติทางพุทธที่ถือว่าความสงบเป็นสิ่งประเสริฐ เป็น
ทางสู่นิพพาน กวีพุทธส่วนมากจึงถือว่าศานตรสเป็นรสที่เด่นกว่ารสอื่นทั้ง 8

ภาวะสงบนี้ ปรากฏในตอนต้นเรื่อง เมื่อพระภรรตฤราชพบเหตุการณ์ที่หลอกลวง
เกี่ยวกับความรัก พระภรรตฤราชก็รู้สึกดังนี้

ส่วนผลอำมฤตนั้นมีรับสั่งให้ล้างจนสิ้นมลทินที่ติดจากมือคนต่างๆ แล้วก็เสวยหมด
ทั้งผล แล้วทั้งราชสมบัติเข้าป่าเป็นโยคี คนบางพวกกล่าวว่าพระภรรตฤราชยังทรง
โยคะอยู่ในแถบเขาหิมาลัย อันเป็นที่กว้าง ยากที่ใครจะตามไปพบ คนบางพวก
กล่าวว่า เมื่อจำริญตบะยิ่งขึ้น ก็ได้เข้าร่วมอยู่ในภาวะแห่งพระผู้เป็นเจ้า อันเป็น
ที่ประมวลดคนดีทั่วไป

(หน้า 13)

วิภาวะคือ การเจอความหลอกลวง ไม่จริงใจในรัก อนุภาวะคือ ingsสมบัติออกบวช ซึ่งถือความสงบที่ประเสริฐเป็นหนทางสู่นิพพานนั่นเอง

หรือในเรื่องที่ 6 เมื่อหญิงที่ตนรักตายไปแล้ว ความเศร้าใจก็พาไปสู่ความสงบได้ ดังบรรยาย

ชายคนที่ 1 ก็เก็บกระดูกแห่งนางรวมเข้าเป็นห่อขึ้นห้อยบ่า แล้วประพาดตัว เป็น ไวเสยิก ถือศีลเว้นบาปใหญ่ทั้ง 8 อย่าง คือ กินกลางคืน 1 ฆ่าชีวิต 1 กินผลไม้เกิด บนดินยางหรือกินฟักทอง หรือหน่อไม้ไผ่ 1 กินน้ำผึ้งหรือเนื้อสัตว์ 1 ลักทรัพย์ของ ผู้อื่น 1 ข่มขืนหญิงมีสามี 1 กินดอกไม้หรือเนยเหลวหรือเนยแข็ง 1 บุกาเทวดาใน ศาสนาอื่น 1 ส่วนการปฏิบัติด้วยดี ชายผู้เป็น ไวเสยิกยอมตั้งใจมั่นว่าการไม่ทำร้าย คนแลสัตว์อื่นเป็นทางเว้นที่ชอบ แม้ผู้ทำความผิดก็ไม่ควรเอาชีวิต อนึ่งศีลทั้ง 5 คือ ไม่กล่าวเท็จ ไม่กินเนื้อสัตว์ ไม่ขโมย ไม่ดื่มน้ำเมา ไม่มีภริยา นั้นต้องถือมั่นเป็นนิตย ทรัพย์ทั้งหลายจะมีไม่ได้ เว้นแต่ผ้าพันกาย ผ้าเช็ดปาก ภาชนะสำหรับรับทานคือ อาหาร แลเสื่อสำหรับกวาดดิน ด้วยเกรงจะเหยียบสิ่งมีชีวิตเท่านั้น อนึ่งอาจารย์ ไวเสยิกสอนให้ศิษย์ไม่ไว้ใจในทางที่นอกหลักของตน ให้กลัวความทุกข์ในภพหน้า ให้รับทานจากผู้อื่นไม่เกินที่จะพอเป็นอาหารชั่ววันเดียว ไม่กินอาหารที่เกี่ยวกับชีวิต สัตว์แลให้ทำคุณต่อคนทั้งหลาย

(หน้า 249)

วิภาวะคือ การสูญเสียหญิงอันเป็นที่รัก ความเศร้าเสียใจนี้แสดงอนุภาวะ คือ การ รักษาศีล ทั้งศีล 5 ศีล 8 และการประพาดตนอันดี

ศานตรสซึ่งปรากฏในนิทานเวตาลนี้ เป็นภาวะสงบที่ทำให้คนออกบวช เพื่อ แสวงหาความสงบที่ทำให้สบายใจ มักมีวิภาวะมาจาก ความผิดหวัง ความเศร้าเสียใจในรัก ซึ่งแสดงอนุภาวะออกมาโดยการออกบวช การรักษาศีล 5 ศีล 8 และการประพาดตัวให้ดีมี คุณธรรม

เมื่อวิเคราะห์รสที่ปรากฏในนิทานเวตาลฉบับพระนิพนธ์กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตพบว่า มีรสวรรณคดีครบทั้ง 9 รส ซึ่งรสที่มีมากที่สุด คือ ศฤงคารรสรองลงมาคือ เราทรรส กรูณารส อัทภูตรส วีรรส ภยานกรส หาสยรส พิภัสสรส และศานตรสตามลำดับ

องค์ประกอบของรศวรรณคดีทั้ง 9 รศ ในนิทานเวตาลฉบับพระนิพนธ์กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ สามารถวิเคราะห์องค์ประกอบในแต่ละรศที่ปรากฏออกมาสรุปผลเป็นตารางได้ดังต่อไปนี้

ตารางที่ 1 องค์ประกอบของศตงการรสนิทานเวตาลฉบับพระนิพนธ์กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์

เรื่องที่	เหตุการณ์	วิภาวะ	อนุภาวะ	สาดตวิกภาวะ
ต้นเรื่อง	พระภรรตฤราชพบรักใหม่ และชมความงามของหญิงสาว	ได้อยู่กับผู้ที่ถูก ตาต้องใจ	มีความสุข กระชุ่มกระชวย	-
1	พระวัชรมฤคตกลุมรัก นางปัทมาวดี	รักยังไม่สมหวัง	กระสับกระส่าย รู้สึกจะตายเสีย ให้ได้	อาการ ตะลึงงัน
	พระวัชรมฤคติดต่อนางนม เป็นแม่สื่อ	รักยังไม่สมหวัง	รำพึงรำพัน	ตื่นตระหนก ตัวสั่น เสียงสั่น
2	พระรามเสนส่งทูตไปสู่ขอนาง จันทราวดี	ได้สมรักกับผู้ที่ ถูกตาต้องใจ	มีความสุข ยิ้มแย้มแจ่มใส	-
	นกขุนทองเล่านิทานให้ พระรามเสนและนางจันทราวดี ฟัง	ความรักที่มอบ ให้ผู้เป็นสามี	ปรนนิบัติเอาใจ	-
	นกแก้วเล่านิทานให้ พระรามเสนและนางจันทราวดี ฟัง	รู้สึกหลงรัก	เข้มแข็งเบิกบาน เมื่ออยู่ใกล้คน รัก	-
	นกแก้วเล่านิทานให้ พระรามเสนและนางจันทราวดี ฟัง	ไม่สมหวังในรัก	เดือยร้อนใจคิด อะไรโง่ ทำ อะไรแปลกๆ	ตัวสั่น ใจสั่น หวิวๆ จะเป็น ลม
	นกแก้วเล่านิทานให้ พระรามเสนและนางจันทราวดี ฟัง	ได้อยู่กับผู้ที่ถูก ตาต้องใจ	ตื่นเต้น ดีใจ ยิ้มแย้มแจ่มใส	เหงื่อออก ทำกิริยา แปลกๆ

ตารางที่ 1 (ต่อ)

เรื่องที่	เหตุการณ์	วิภาวะ	อนุภาวะ	สาเหตุวิภาวะ
	นกแก้วเล่นิทานให้ พระรามเสนและนางจันทราวดี ฟัง	ไม่ได้อยู่กับ ชายผู้เป็นที่รัก	กระสับกระส่าย ไม่ยอมทำ อะไร	-
4	โสมทัดต์พรักกับ นางมัทนเสนา	ไม่สมหวัง ไม่ได้อยู่ ร่วมกับผู้เป็นที่ รัก	พรั่าเพื่อรำพัน	อาการตะลึงงัน เดินเข้าไปจับ มือหญิงโดยไม่ รู้สึก ตัว
	โสมทัดต์ทราบว่ นางมัทนเสนากำลังจะแต่งงาน	ไม่สมหวังใน รัก	พุดพรั่ารำพัน จะเป็นจะตาย	ตะลึงงัน เหง้อออก ขาดสติ ไม่ ยับยั้ง ชั่งใจ
	นางมัทนเสนาสารภาพกับโจรว่ จะไปหาโสมทัดต์ผู้เป็นที่รัก	ไม่สมหวังใน รัก	พรั่าเพื่อรำพัน	-
5	รักแรกพบที่นางโสภณีนีมีต่อ นาย โจร	รักที่ไม่ สมหวัง	ร้องไห้ คร่ำ- ครวญ พรั่าเพื่อ อย่างบ้าคลั่ง	เสียงเปลี่ยน ตัวสั้น น้ำตาไหล
	นางโสภณีนีฆ่าตัวตายตามนายโจร	รักที่ไม่ สมหวัง	หมดอาลัยตาย อยาก ขอมฆ่า ตัวตายตามชาย คนรัก	-
7	มนัสวีตกลมุ่รักนางจันทร ประภา	ผู้ที่ยังไม่ สมหวังในรัก	กระสับกระส่าย สลบไป	ใจสั้น ตัวสั้น เป็นลม
	มนัสวีพรั่าเพื่อถึงความรักที่มีต่อ นางจันทรประภา	ผู้ที่ยังไม่ สมหวังในรัก	พรั่าเพื่อรำพัน	-
	นางจันทรประภาพรั่าเพื่อถึง มนัสวีชายที่ตนหลงรัก	ผู้ที่ยังไม่ สมหวังในรัก	พรั่าเพื่อรำพัน ไม่กิน ไม่นอน	-

ตารางที่ 1 (ต่อ)

เรื่องที่	เหตุการณ์	วิภาวะ	อนุภาวะ	สาเหตุวิภาวะ
7	ลูกชายโกษาธิบดีหลงรัก มนัสวีที่ปลอมตัวเป็นหญิงสะใภ้ พราหมณ์	ผู้ที่ยังไม่ สมหวังในรัก	พรั่เพื่อรำพัน อยากตาย	-
	ลูกชายโกษาธิบดีหลงรัก มนัสวีที่ปลอมตัวเป็นหญิงสะใภ้ พราหมณ์	ผู้ที่ยังไม่ สมหวังในรัก	พรั่เพื่อรำพัน กระวนกระวาย ใจ กระสับกระส่าย	-
8	พระราชชายศกตูลงรักนางทิพย์	รักของผู้ที่ยัง ไม่สมหวัง	หมดอาลัยตาย อยาก พรั่เพื่อรำพัน	-
	พระราชชายศกตูดอกตามหานาง ทิพย์	รักที่ยังไม่สม ปรารถนา	กระสับกระส่าย ทुरนทुरาย	-
	พระยศกตุดกระโจนลงทะเลตาม นางทิพย์ที่จมนลงในทะเล	ต้องอยู่ห่าง จากของรัก	พรั่เพื่อรำพัน กระโจนลง ทะเล	อาการ ตะลึงงัน
	พระยศกตุดพบนางทิพย์และได้ ครองรักกัน	ได้อยู่กับผู้ที่ ถูกตาต้องใจ	ยิ้มแย้มแจ่มใส ชม่ายชายตา พุดจาดี อ่อนหวาน	-
9	ความรักที่ไม่สมหวังของ มหาเสนี	อกหัก	หมดอาลัยตาย อยาก พรั่เพื่อ รำพัน ชู่จะฆ่า ตัวตาย	-

ตารางที่ 2 องค์ประกอบของหาสรสในนิทานเวตาลฉบับพระนิพนธ์กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์

เรื่องที่	เหตุการณ์	วิภาวะ	อนุภาวะ	สาดตวิภาวะ
ต้นเรื่อง	พราหมณ์เฒ่าพยายามใช้ปากที่ไม่มีฟันกัดผลอำมฤต	ความขบขันที่ตัวละครพยายาม กัดผลไม้มันที่ไม่มีฟัน	ยิ้มน้อยๆ	-
	พราหมณ์เฒ่าผู้ได้รางวัลจากพระภรรตฤราช	ขบขันที่ตัวละครพยายามขบรางวัลแม้ในปากที่ไม่มีฟันก็อมทองไว้	ยิ้มน้อยๆ	-
1	พระวัชรมุกุฎคิดคำเรียกนางปัทมาวดีไม่ออก	ขบขันในการแสดงออกของตัวละคร	ยิ้ม	-
5	พระราชอาปลมตัวและได้สนทนากับโจร	ขบขันในกิริยาวาจาที่แปลกและตลก	หัวเราะเบาๆ	-
7	เวตาลแกล้งจะเล่าบทพิสวาสาให้พระวิกรมมาติศย์ฟัง	ถ้อยคำที่เวตาลพยายามยั่วพระวิกรมมาติศย์	หัวเราะ	-
9	พระธรรมวัชพระราชนุตรของพระวิกรมมาติศย์ทรงนึกขันที่นางมุกดาวลีต่อหัวต่อตัวผิด	ตัวละครหัวเราะออกมาต่างๆ	หัวเราะ	-
	เวตาลหัวเราะที่พระวิกรมมาติศย์ตอบคำถาม	คำพูดและเสียงหัวเราะของตัวละครเวตาล	ยิ้ม	-

ตารางที่ 3 องค์ประกอบของกรณารสในนิทานเวตาลฉบับพระนิพนธ์กรมหมื่นพิทยาลงกรณ

เรื่องที่	เหตุการณ์	วิภาวะ	อนุภาวะ	สาเหตุวิภาวะ
ต้นเรื่อง	การสิ้นพระชนม์ของพระชายา พระภรรตศุราช	พลัดพรากจาก คนรักไม่มี โอกาส จะ กลับมาพบกัน อีก	อาการซึมเซา	อาการตะลึงงัน หน้าและเสียง เปลี่ยน
2	การพลัดพรากและไม่ได้พบกัน อีกระหว่างนางรัตนาวดีกับ นกขุนทอง	พลัดพรากจากผู้ เป็นที่รักและจะ ไม่ได้พบกันอีก	ร้องไห้ คร่ำครวญ	ภาชนะน้ำตาไหล เสียงเปลี่ยน
	ชายหลังอุฐเสียดใจที่ นางรัตนาวดีปรนนิบัติตนอย่าง ดีแม้ตนได้เคยลวงนางไปฆ่า แล้วก็ตาม	ทรัพย์สินสมบัติ เสียหายและตก ทุกข์ได้ยากแต่ ภรรยาที่ยัง ปรนนิบัติดีอยู่	อาการใจอ่อน จนเกือบร้องไห้	-
	นางชยศิริใส่ร้ายศรีทศผู้เป็น สามี	ประสบเคราะห์ กรรม โดนใส่ร้าย	ร้องไห้	ภาวะตัวสั่น น้ำตาไหล สีหน้าและเสียง เปลี่ยน
3	วีรพลยอมฆ่าลูกชายบูชา นางทศคาเพื่อให้พระรูปเสนไม่ มีอันตราย	ฆ่าลูกและฆ่าตัว ตายตาม	หมดอาลัยตาย อยากจนฆ่าตัว ตาย	-
5	เศรษฐีไปอ่อนนวยของคโทย ให้นายโจรเพราะบุตรสาวของ ตนหลงรัก	เคราะห์กรรมที่ ลูกสาวหลงรัก โจร	อาการร่ำไห้ ของเศรษฐี	ภาวะน้ำตาไหล
	นายโจรทรานว่าลูกสาวเศรษฐี หลงรักตน	ชะตากรรมของ นายโจรและ เคราะห์กรรม ของนางโสภณี	การร้องไห้	ภาวะน้ำตาไหล สีหน้าและเสียง เปลี่ยน

ตารางที่ 3 (ต่อ)

เรื่องที่	เหตุการณ์	วิภาวะ	อนุภาวะ	สาเหตุวิภาวะ
5	เศรษฐีฆ่าตัวตายตามบุตรที่ฆ่าตัวตายตามนายโจร	พลัดพรากจากลูกสาวอันเป็นที่รัก	เสียใจหมดอาลัยตายอยากจนฆ่าตัวตาย	-
7	ความทุกข์ของมนัสวีที่ตกหลุมรักนางจันทร์ประภา	ไม่สมหวังในรัก	คร่ำครวญรำพัน	-
	ท่านโกษาธิบดีอยากให้นุตรชายสมหวังในหญิงสะใภ้พราหมณ์	บุตรชายที่รักมีความทุกข์	น้ำตาคลอตาและกลืนไว้ไม่ให้ไหล	-
	ท้าวสุพิชารยกหญิงสะใภ้พราหมณ์ให้นุตรชายโกษาธิบดี	เคราะห์กรรมของนางจันทร์ประภาและมนัสวีที่ปลอมตัวเป็นหญิงสะใภ้พราหมณ์	ร้องไห้คร่ำครวญ	ภาวะตะลึงงันหน้าซีดเสียงเปลี่ยน
8	พระยศเกตฆ่าอสูรที่กินนางทิพย์เข้าไปและเข้าใจว่านางตายไปแล้ว	สูญเสียคนรัก	เสียใจจนสิ้นสติ	-
	พระยศเกตเข้าใจว่านางทิพย์ตายไปแล้ว	พลัดพรากจากคนรักโดยไม่มีโอกาสพบกัน อีก	ทอดถอนใจคร่ำครวญ	-
	นางทิพย์ไปอยู่กับท้าวยศเกตจนวิชาเสื่อม	ประสบเคราะห์กรรม	เศร้าโศกเสียใจเดือดร้อนใจ	-
	ทิวะทรศินตรอมใจตายและพระยศเกตเสียใจ	ทิวะทรศินเหนื่อยอ่อนใจและพระยศเกตสูญเสียอำมาตย์	ทิวะทรศินตรอมใจตายและพระยศเกตเศร้าเสียใจ	-

ตารางที่ 3 (ต่อ)

เรื่องที่	เหตุการณ์	วิภาวะ	อนุภาวะ	สาเหตุวิภาวะ
9	มหาเสนีฆ่าตัวตาย	ไม่สมหวังในรัก	ตีกษกด้วพรำ รำพันจนฆ่าตัว ตาย	-
	นางมุกดาวลีต่อหัวต่อตัวผิด	เคราะห์กรรมที่ ทำให้ต่อผิด	ร้องไห้ตีกษก ตัวควบคุมสติ ไม่ได้	-

ตารางที่ 4 องค์ประกอบของเรাত্রรสนิทานเวตาลฉบับพระนิพนธ์กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์

เรื่องที่	เหตุการณ์	วิภาวะ	อนุภาวะ	สาเหตุวิภาวะ
ต้นเรื่อง	นางพราหมณีออกอุบายให้พราหมณ์เต่าไม่กินผลอำมฤตเพราะไม่ต้องการให้พราหมณ์เต่าเป็นอมตะ	พราหมณ์เต่าได้ยื่นคำพูดใส่ความของนางพราหมณี	โกรธจนตั้งใจจะโยนผลอำมฤตลงกองไฟ	-
	อสูรปิดพิฆาตห้ามพระวิกรมมัทิตย์และพระราชบุตรเข้าเมือง	ได้รับการดูหมิ่น	ตวาดอสูรปิดพิฆาต	-
	โยคีสานตีสัตถ์โกรธที่ถูกนางวสันตเสนาหลอก	เจ็บใจจนอาฆาตจองเวร	กล่าวคำสาปและฆ่าบุตรของตน	ภาวะตัวสั้นหน้าและเสียงเปลี่ยน
	พระวิกรมมัทิตย์โกรธที่เวตาลหลุดไปได้ขณะจับ	ไม่ได้ตั้งใจ	สั่งราชบุตรฟันหัวเวตาลให้ขาด	ภาวะตัวสั้น
	เวตาลแกล้งยั่วพระวิกรมมัทิตย์ว่าตอบคำถามไม่ได้เพราะโง่	ถูกดูหมิ่นว่าโง่	เสียบ	-
1	นางปัทมาวดีแกล้งทำอุบายทดสอบปัญญาพระวัชรมุกฏ	ต้นตระหนกและแสร้งทำที่ว่าจะได้รับการดูหมิ่นจากชายโง่	ดูต่ำว่ากล่าวพูดจาเกรี้ยวกราด	ภาวะตัวสั้นเสียงเปลี่ยน
	นางปัทมาวดีแกล้งทำอุบายทดสอบปัญญาพระวัชรมุกฏ	แสร้งทำที่ว่าจะนางนมคู่มิตรคนซึ่งเป็นพระราชธิดา	เอากระแจะจันทร์คบบั๊ก	-
	นางปัทมาวดีแกล้งทำอุบายทดสอบปัญญาพระวัชรมุกฏ	แสร้งทำที่ว่าจะนางนมคู่มิตรคนซึ่งเป็นพระราชธิดา	ลูกกระซอกและผลักแม่สื่อ	-

ตารางที่ 4 (ต่อ)

เรื่องที่	เหตุการณ์	วิภาวะ	อนุภาวะ	สาเหตุวิภาวะ
1	พระวัชรมฤคติดึงพุทธรูประมาทจนนางปีทมาวดีจับได้และไม่พอใจจึงคิดฆ่าพุทธรูประมาท	เจ็บใจ อิจฉา ริษยาเพื่อนของคนรัก	ฝากขนมใส่ยาพิษไปให้พุทธรูประมาท	-
2	นกแก้วของพระรามเส่นทะเลาะกับนกขุนทองของนางจันทราวดี	ทะเลาะทุ่มเถียง พุดให้เจ็บหัวใจ	ลืมนิเวศกรรมที่ตนถนัดและใช้ทุกวัน	ภาวะตัวอ่อนเสียงเปลี่ยน
3	เวตาลพุดเสียดสีพระวิกรมมาทิตย์	ทุ่มเถียงและพุดจาคุกหมิ่นให้เจ็บใจ	ตวาดและขู่ทำร้าย	-
7	ท้าวสุพิจาร โกรธ โทษาริบัติที่มาสู้ขอหญิงสะใภ้พรหมณ์จากตน	ตื่นตระหนกและถูกคุกหมิ่น	ตวาด	ภาวะตัวอ่อนเสียงเปลี่ยน
	เวตาลวิพากษ์วิจารณ์ลักษณะต่างๆของมนุษย์ทำให้พระวิกรมมาทิตย์ไม่พอใจ	คำพุดติเตียนลักษณะธรรมดามนุษย์	หนีบเวตาลให้อยู่ในยามให้เจ็บ	-
	พรหมณ์เฒ่ามาทวงสะใภ้คืนจากท้าวสุพิจาร	ถูกคุกหมิ่น	กล่าวคำสาป	ภาวะตัวอ่อนเสียงเปลี่ยน
	มนัสวีกลับมาอ้างสิทธิในนางจันทร์ประภา แต่นางไม่ยอมรับเพราะโกรธที่ถูกมนัสวีทอดทิ้ง	เสียใจที่ถูกทอดทิ้ง	ไม่ยอมรับมนัสวีเป็นสามี	-
8	พระยศเกตุ โกรธที่อสูรกินนางทิพย์ไป	ตกใจที่หญิงคนรักโดนทำร้าย	ฆ่าอสูรตาย	ภาวะตัวอ่อน
	นางทิพย์เล่าเรื่องที่พระบิดาโกรธจนสาปให้อสูรกลืนเข้าไปทุกวันขึ้น 14 ค่ำ	ความหิว	กล่าวคำสาป	-

ตารางที่ 4 (ต่อ)

เรื่องที่	เหตุการณ์	วิภาวะ	อนุภาวะ	สาเหตุวิภาวะ
9	คุณากร โกรธที่นางมุกดาวลีไม่เลือกตนเป็นคู่หมาเสนีอาละวาดในงานวิวาห์นางมุกดาวลีกับรัตนทัตต์	ไม่สมหวังในรักผิดหวังอาฆาตจองเวร	จับหนวดบิดตาแดงพุดจาว่าร้าย ขาดสติ	เหงื่อออก น้ำตาไหล ภาวะตัวสั่น เสี่ยงเปลี่ยน
	มหาเสนีอาละวาดในงานวิวาห์นางมุกดาวลีกับรัตนทัตต์	แค้นเคืองที่ถูกห้ามปราม	ตวาดส่งเสียงดัง	ภาวะตัวสั่น เสี่ยงเปลี่ยน
	เวตาลแกล้งแหย่พระวิกรมมาติศย์ให้ตอบคำถาม	แสดงความกิดเห็นไม่ตรงกัน	ตวาด	-

ตารางที่ 5 องค์ประกอบของวีรชนในนิทานเวตาลฉบับพระนิพนธ์กรมหมื่นพิทยาลงกรณ

เรื่องที่	เหตุการณ์	วิภาวะ	อนุภาวะ	สัตตวิภาวะ
ต้นเรื่อง	พระวิกรมมัทิตย์ต่อสู้กับอสูร ปัดพิฆาต	ต้องการเอาชนะ ศัตรู	ทำที่ที่มั่นคง และเข้มแข็ง	-
	พระวิกรมมัทิตย์ไปพาเวตาลมา ให้โยคีสานตีสิตตามที่รับปาก ไว้	ระลึกได้ใน สัญญา ความ รับผิดชอบความ กล้าหาญไม่เกรง กลัวต่อศัตรูหรือ ปีศาจ	สะกด ความรู้สึกลึก ทำที่ที่คงมั่นไม่ หวั่นไหว	-
	พระวิกรมมัทิตย์เดินทางไปหา เวตาลในป่าช้า	กล้าในการ บังคับใจตน	ทำที่มั่นคงไม่ ไหวหวั่น	-
3	ความกล้าหาญของสุรเสน แม่ ทัพของพระราชาอุปเสน	รับผิดชอบต่อ หน้าที่ มีความ กล้าหาญในการ รบ	กล้าหาญ เฉลียวฉลาดใน การทำงาน มี ความเข้มแข็ง	-
	ความกล้าหาญของวีรพลในการ สู้รบ	แสดงพลังกำลัง ให้เห็นถึงความ กล้าแกร่ง เข้มแข็ง ไม่ขลาดกลัว	ทำที่มั่นคง เข้มแข็ง ไม่ หวาดหวั่น	-
	บุตรและภรรยาของวีรพลยอม สละชีวิตของตนเพื่อปกป้อง พระราชา	ยอมตายเพื่อ ตอบแทน บุญคุณ	เข้มแข็งกล้า สละชีวิตของ ตน	-
	วีรพลมีความจงรักภักดี ยอม สละชีวิตลูกเพื่อปกป้อง พระราชา	มุ่งมั่นตอบแทน คุณแผ่นดิน	ยอมสละชีวิต บุตร	-
	พระรูปเสนแอบดูเหตุการณ์ที่ วีรพลยอมสละชีวิตบุตรชาย	ระลึกในความดี ของวีรพล	สละชีวิตตน ฆ่าตัวตายตาม	อาการตะลึง งัน

ตารางที่ 5 (ต่อ)

เรื่องที่	เหตุการณ์	วิภาวะ	อนุภาวะ	สัตตวิภาวะ
3	พระวิกรมมัททัยอธิบายความกล้าหาญของพระรูปเสน่หาให้เวตาลฟัง	คุณธรรมประจำใจของตัวละคร	ขอมสละชีวิตตนเอง	-
5	พระรันธิระปลอมตัวไปจับโจร	ความสงสารเห็นใจประชาชนซึ่งถือเป็นความรับผิดชอบ	ความมั่นคงเข้มแข็งจะมีกษัตริย์	-
	การสู้รบระหว่างพระรันธิระกับนายโจร	มุ่งมั่นที่จะเอาชนะศัตรู	ทำที่มั่นคงเข้มแข็ง	-
	การสู้รบระหว่างพระรันธิระกับนายโจร	ต้องการเอาชนะแสดงไหวพริบในการต่อสู้	ทำที่มั่นคงเข้มแข็ง	-
10	การต่อสู้ระหว่างท้าวมหาพลกับพวกกิลล์	ต่อสู้เอาชนะศัตรูที่ปองร้าย	ทำที่มั่นคงเข้มแข็ง	-

ตารางที่ 6 องค์ประกอบของภยานกรสในนิทานเวตาลฉบับพระนิพนธ์กรมหมื่นพิทยาลงกรณ

เรื่องที่	เหตุการณ์	วิภาวะ	อนุภาวะ	สาเหตุวิภาวะ
ต้นเรื่อง	บรรยายป่าช้าที่อยู่ของโยคี ศานติศีล	ได้ยินเสียงที่ ผิดปกติ การ เห็นภูตผีปีศาจ สัตว์ร้าย	อาการ หยุดชะงัก	ภาวะตะลึงงัน
2	ปีศาจกักตมูกนางชัชวริตตอนหนี ไปหาชายชู้	เห็นภูตผีปีศาจ	อาการตกใจ	ภาวะตะลึงงัน
7	ท้าวสุพิจารกั้วคำสาปของ พราหมณ์เฒ่า	ทำผิดสัญญา	การตก ประหม่า ส่ง เสียงร้องห้าม	ภาวะตะลึงงัน ตัวสั่น หน้าและ เสียงเปลี่ยน
9	ฝึมหาเสน่ห์ตามมาหลอกหลอน	ได้เห็นภูตผี ปีศาจ	ตื่นตระหนก ตกใจ วิ่งหนี หลบซ่อน	ภาวะขนลุก สีหน้าเปลี่ยน
	รัตนทัตต์และคุณากรตามนาง มุกดาวลีที่ถูกฝึมหาเสน่ห์หอบไป ซ่อน	เดินทางในป่า เปลี่ยวมีสัตว์ร้าย สภาพอากาศน่า กลัว	อาการเดียว ร้อนเดียว หนาว เดียว แดดเดียวฝน	-
	นางมุกดาวลีเล่าความฝัน	ฝันถึงสิ่งที่น่า กลัว ผิดจาก ธรรมดา	ส่งเสียงปลอบ ประโลมและขู่ เกรี้ยวกราด	-
	รัตนทัตต์ คุณากร และนาง มุกดาวลี โคนโจรภราตะดักทำ ร้าย	เจอกับโจรร้าย จำนวนมาก	วิ่งหนีไปหลบ เพื่อตั้งหลัก	-
ปลายเรื่อง	พระวิกรมมาติศย์พาเวตาลไปพบ โยคีศานติศีล	ได้ยินเสียง ผิดปกติ การ เห็นภูตผีปีศาจ	นั่งสงบ	-
	พระวิกรมมาติศย์พาเวตาลไปพบ โยคีศานติศีล	เห็นภูตผีปีศาจ	นั่งสงบ	-

ตารางที่ 7 องค์ประกอบของพีภักตสรสในนิทานเวตาลฉบับพระนิพนธ์กรมหมื่นพิทยาลงกรณ

เรื่องที่	เหตุการณ์	วิภาวะ	อนุภาวะ	สาเหตุวิภาวะ
ต้นเรื่อง	พระวิกรมมัทยเกิดความเบื่อในการเป็นโยคีอยู่ตามป่า	ใช้ชีวิตอยู่สิ่งที่ไม่ต้องประสงค์	กลับบ้านเมืองตามเดิม	-
	บรรยายความน่ารังเกียจของป่าช้า	เห็นและสัมผัสสิ่งสกปรก สิ่งที่ชวนสลดใจ	นิ้วหน้า ขยะแขยง	ภาวะตะลึงงัน
7	นางจันทร์ประภาและมนัสวีต่างก็เบื่อกันและกัน	ได้อยู่และเห็นคนเดิมๆ	นั่งหนาว ทำอะไรให้กันก็ไม่พอใจ	-

ตารางที่ 8 องค์ประกอบของอัตถุตรสในนิทานเวตาลฉบับพระนิพนธ์กรมหมื่นพิทยาลงกรณ

เรื่องที่	เหตุการณ์	วิภาวะ	อนุภาวะ	สัตตวิกภาวะ
ต้นเรื่อง	เทวดุตลงมามอบผลอำมฤตให้พราหมณ์เฒ่า	ได้รับในสิ่งที่ เป็นทิพย์	ความยินดีที่ ได้รับผลไม้	-
	โยคีसानติศิลปปลอมตัวเป็นพ่อค้ามาถวายนมผลไม้ที่มีทับทิมเม็ดใหญ่อยู่ข้างใน	ได้เห็นในสิ่งที่ มีค่าล้ำนรมย์	ประหลาดใจ ในขนาดและ ความงดงาม ของเม็ดทับทิม	-
	ลักษณะรูปร่างของเวตาล	ได้เห็นในสิ่ง แปลกใหม่ น่า พิศวง	ทำท่า ประหลาดใจ	-
3	วีรพลใช้เงินค่าจ้างแจกจ่ายทาน	แบ่งทรัพย์ที่คน ส่วนใหญ่พึงเก็บ มาแจกจ่าย	ท่าทางแปลก ใจของผู้รับรู้	-
5	อธิบายความวิเศษที่มีอยู่ในตำราโจร	ได้เห็นสิ่งที่ เป็นมายา เวทมนตร์	ท่าทาง ประหลาดใจ	ภาวะตะลึงงัน
6	การใช้ตำราสังขีวินีวิทยาชุบชีวิต	ได้เห็นการชุบ ชีวิตคนตายให้ ฟื้น	ท่าท่า ประหลาดใจ	ภาวะตะลึงงัน เหงื่อออก ขนลุก
	การใช้ตำราชุบชีวิตคนตายให้ฟื้น	ได้เห็นการชุบ ชีวิตคนตายให้ ฟื้น	ท่าท่า ประหลาดใจ	ภาวะตะลึงงัน เหงื่อออก ขนลุก
7	อมลูกอมแล้วกลายเป็นหญิงสาวกับคนแก่	ได้เห็นในสิ่งที่ เป็นทิพย์ และ น่าประหลาด	ท่าทาง ประหลาดใจ	-
8	ต้นกล้วยพุกฤษ์และนางทิพย์ผุดขึ้นจากทะเล	ได้เห็นในสิ่ง ทิพย์น่าประหลาด	ท่าทาง ประหลาดใจ	ภาวะตะลึงงัน

ตารางที่ 8 (ต่อ)

เรื่องที่	เหตุการณ์	วิภาวะ	อนุภาวะ	สาเหตุวิภาวะ
8	พระยศเกตุกระโจนลงทะเลตามนางทิพย์	ได้เจอสถานที่งดงามน่ารื่นรมย์	ทำทางประหลาดใจ	-
	นางทิพย์ออกจากปากของอสูรที่กลืนนางเข้าไปตามคำสาป	เห็นในสิ่งที่เป็นอย่างอัศจรรย์	ยินดีวังงเข้าสวมกอด	ภาวะขนลุก น้ำตาไหล
	พระยศเกตุพานางทิพย์กระโจนลงอ่างได้ทะเลและโผล่ที่สระในพระราชวัง	พบเห็นในสิ่งที่น่าอัศจรรย์	ทำทางประหลาดใจ	ภาวะตะลึงงัน
9	รถวิเศษที่พาคุณากรและรัตนทัตต์เหาะตามนางมุกดาวลี	พบเห็นในสิ่งที่น่าอัศจรรย์และเป็นมายา	แปลกใจประหลาดใจ	-
	รัตนทัตต์สอนเวทมนตร์ให้คุณากรและนางมุกดาวลี	ชุบชีวิตคนตายให้ฟื้นได้	ประหลาดใจ	-
ปลายเรื่อง	พระวิกรมมาติศย์ฆ่าโยคีसानติศีล	ได้เห็นในสิ่งที่น่าอัศจรรย์ ได้ยินเสียงพูด เสียงดนตรี เสียงอวยพร ดอกไม้ทิพย์ตกจากฟ้า	ประหลาดใจ	-

ตารางที่ 9 องค์ประกอบของสามตรัสในนิทานเวตาลฉบับพระนิพนธ์กรมหมื่นพิทยาลงกรณ

เรื่องที่	เหตุการณ์	วิภาวะ	อนุภาวะ	สัตตวิภาวะ
ต้นเรื่อง	พระภรรตฤราชเสียใจที่โดน มเหสีหลอกเรื่องผลอำมฤต	เจอความ หลอกหลวงไม่ จริงใจในรัก	ทิ้งสมบัติ ออกบวช	-
6	ชายสามคนที่หมายปองหญิงคน เดียวกันและหญิงนั้นตายจาก ไป	สูญเสียหญิงผู้ เป็นที่รัก	รักษาศีล ประพฤติดน เป็นคนดีมี คุณธรรม	-

บทที่ 4

บทย่อ สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

บทย่อ

วรรณคดีเรื่องนิทานเวตาล ฉบับพระนิพนธ์กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ จัดเป็นบทประพันธ์ประเภทนิทานที่แสดงถึงความรู้สึกรู้สึกนึกคิดและจินตนาการ ก่อให้เกิดความสนุกสนานเพลิดเพลินแฝงไว้ด้วยคติสอนใจ ผู้ประพันธ์เลือกเฟ้นถ้อยคำที่ทำให้เกิดสุนทรียะทางอารมณ์ และเนื่องจากนิทานเวตาลเป็นวรรณคดีที่ได้รับอิทธิพลจากอินเดีย เพราะเดิมนั้นมีอยู่ในหนังสือสันสกฤตเรื่องเวตาลปัญจะวิศติ ถึงแม้กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์จะแปลจากฉบับภาษาอังกฤษของเซอร์ ริชาร์ด เบอร์ตัน ก็ตาม แต่ก็ยังมีสวรรณคดีตามแบบวรรณคดีสันสกฤตอย่างสมบูรณ์ ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะวิเคราะห์รหัสทั้ง 9 รหัสที่ปรากฏในนิทานเวตาล ฉบับพระนิพนธ์กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ตามแนวทางทฤษฎีรสรวรรณคดีสันสกฤต

ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า

เพื่อวิเคราะห์รหัสและองค์ประกอบของรสรวรรณคดีที่ปรากฏในนิทานเวตาลฉบับพระนิพนธ์กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ โดยใช้ทฤษฎีรสรวรรณคดีสันสกฤต

ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า

ในการวิเคราะห์ทฤษฎีรสรวรรณคดีสันสกฤตในนิทานเวตาลฉบับพระนิพนธ์กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตของการวิเคราะห์ดังต่อไปนี้

ขอบเขตด้านข้อมูล

ในการวิเคราะห์ครั้งนี้ ผู้วิจัยจะวิเคราะห์ข้อมูลด้านรสรวรรณคดีและองค์ประกอบของรสรวรรณคดีจากรรณคดีเรื่องนิทานเวตาลฉบับพระนิพนธ์กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ โดยจะวิเคราะห์นิทานทั้ง 10 เรื่องรวมทั้งต้นเรื่องและปลายเรื่องด้วย

ขอบเขตด้านเนื้อหา

การวิเคราะห์รสรวรรณคดีที่ปรากฏในนิทานเวตาล ฉบับพระนิพนธ์กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ จะวิเคราะห์ตามทฤษฎีรสรวรรณคดีสันสกฤต โดยวิเคราะห์องค์ประกอบด้านวิภาวะ ด้านอนุภาวะ และด้านสาตตวิภาวะ ตามลำดับรสรวรรณคดีดังนี้

1. ศฤงคารรส (รสแห่งความรัก)
2. หาสยรส (รสแห่งความสนุกสนาน)
3. กรุณารส (รสแห่งความสงสาร)
4. เราทรรส (รสแห่งความแค้นเคือง)
5. วีรรส (รสแห่งความชื่นชมในความกล้าหาญ)
6. ภยานกรรส (รสแห่งความเกรงกลัว)
7. พิภัตสรส (รสแห่งความเบื่อระอา ซิงซัง)
8. อัทภูตรส (รสแห่งความอัศจรรย์ใจ)
9. ศานตรส (รสแห่งความสงบใจ)

วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า

ในการวิเคราะห์ครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ดำเนินการตามขั้นตอนต่อไปนี้

1. ขั้นรวบรวมข้อมูล

- 1.1 ศึกษารวบรวมเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับรสและองค์ประกอบของรสวรรณคดี
- 1.2 ศึกษารวบรวมเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับวรรณคดีเรื่องนิทานเวตาล

2. ขั้นศึกษาวิเคราะห์

ผู้วิจัยได้วิเคราะห์รสวรรณคดีสันสกฤตในนิทานเวตาลฉบับพระนิพนธ์กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ โดยดำเนินการดังนี้

- 2.1 พิจารณาคัดเลือกเนื้อหาในนิทานแต่ละเรื่อง เพื่อวิเคราะห์แยกเป็นรสต่างๆ ตามทฤษฎีรสวรรณคดีสันสกฤต
- 2.2 พิจารณาเนื้อหาในแต่ละรส แล้ววิเคราะห์องค์ประกอบในด้านวิภาวะ อนุภาวะ และสาดตวิภาวะของแต่ละรส

3. ขั้นสรุปผล อภิปรายผลและเสนอแนะ

- 3.1 สรุปผลการวิเคราะห์และอภิปรายผล
- 3.2 เสนอผลการวิเคราะห์โดยวิธีพรรณนาวิเคราะห์

สรุปผล

การวิเคราะห์หรัสวรรณคดีที่ปรากฏในนิทานเวตาล ฉบับพระนิพนธ์กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ตามทฤษฎีหรัสวรรณคดีสันสกฤต ปรากฏผลการวิเคราะห์ดังนี้

1. ศฤงคารรส ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ศฤงคารรสและองค์ประกอบด้านวิภาวะ อนุภาวะ และ สาดตวิภาวะ ปรากฏผลดังต่อไปนี้ ศฤงคารรสในนิทานเวตาลมีครบทั้ง 2 ความรักของผู้ที่ได้อยู่ด้วยกัน (สัม โภคะ) ซึ่งปรากฏอยู่ในต้นเรื่อง รวมทั้งในเรื่องที่ 1 , 2 , 4 , 7 , 8 , 9 มีวิภาวะตลอดถึง อนุภาวะในลักษณะดังนี้ เหตุของภาวะ (วิภาวะ) คือ การอยู่กับผู้ที่ถูกตาต้องใจ การอยู่ใน บ้านเรือนหรือสถานที่ที่สวยงามเอื้อต่อการแสดงความรัก การแต่งตัวงดงาม การลูบทาด้วยของหอม การเที่ยวชมสวนหรือเล่นสนุกสนาน การดูหรือฟังสิ่งที่เจริญหูเจริญตา ส่วนการแสดงผลของภาวะ (อนุภาวะ) ได้แก่ พุดจาอ่อนหวาน จริตกิริยาแซมซ้อย ชม้ายชายตา แซ่มชื่นมีความสุข ยิ้มแย้มแจ่มใส และความรักของผู้ที่อยู่ห่างกัน (วิประลัมภะ) ซึ่งปรากฏในเรื่องที่ 1 , 2 , 4 , 5 , 7 , 8 และ 9 มีวิภาวะตลอดถึงอนุภาวะในลักษณะดังนี้ เหตุของภาวะ (วิภาวะ) คือ การตกหลุมรัก การไม่สมหวังในรัก การพลัดพรากจากกัน มีการแสดงผลของภาวะ (อนุภาวะ) ได้แก่ ทำทาง หมดอาลัยตายอยาก ซึมเซา สงสัย วิดกกังวล กระทบกระสาย พร่ำเพ้อรำพัน ขาดสติ มีสาดตวิภาวะ คือ ภาวะตะลึงงัน จากการตกหลุมรักซึ่งกันและกัน ความน่าพิศวงของผู้เป็นที่รัก ภาวะตัวสั่น เสียงสั่น จากความตื่นตระหนกกลัวไม่สมหวังในรัก ความทุกข์โศก ภาวะเป็นลม ความเสียใจที่ต้องสูญเสียคนรัก มีความทุกข์โศก และภาวะน้ำตาไหลจากการสูญเสียคนรัก และบางเหตุการณ์ไม่ปรากฏสาดตวิภาวะ ซึ่งศฤงคารรสนี้ นับว่าเป็นหรัสวรรณคดีที่ปรากฏอยู่มากที่สุด

2. หาสยรส ผู้วิจัยได้วิเคราะห์หาสยรสและองค์ประกอบด้านวิภาวะ อนุภาวะ และสาดตวิภาวะ ปรากฏผลดังต่อไปนี้ หาสยรสที่เกิดจากการรับรู้ความขบขันในนิทานเวตาลมีครบทั้ง 2 ลักษณะ ลักษณะแรกคือ ความขบขันที่เกิดจากผู้อื่น กล่าวคือการพูดหรือทำให้ผู้อื่นขบขัน ซึ่งปรากฏอยู่ในต้นเรื่อง กับเรื่องที่ 5 และ 7 ซึ่งแสดงวิภาวะ ได้แก่ การพูด และการทำกิริยาที่แปลกๆ ตลกๆ อีกลักษณะหนึ่งคือ ภาวะความขบขันที่เกิดแก่ตัวละครเอง ตัวละครรู้สึกขำขึ้นมาเอง ซึ่งปรากฏอยู่ในเรื่องที่ 1 และ 9 มีวิภาวะ คือ การหัวเราะในตัวละครจากการสนทนากัน ซึ่งทั้ง 2 ลักษณะมีอนุภาวะเหมือนกัน ได้แก่ การยิ้มหรือการหัวเราะ และไม่ปรากฏสาดตวิภาวะในหาสยรส

3. กรุณารส ผู้วิจัยได้วิเคราะห์กรุณารสและองค์ประกอบด้านวิภาวะ อนุภาวะ และสาดตวิภาวะ ปรากฏผลดังต่อไปนี้ กรุณารสในนิทานเวตาลนั้นมีความสงสารที่เกิดจากความทุกข์โศก

เพียง 2 อย่างจาก 3 อย่าง คือ ความทุกข์ที่เกิดจากการเสื่อมทรัพย์ ซึ่งปรากฏในเรื่องที่ 2 และความทุกข์โศกที่เกิดจากเหตุวิบัติในต้นเรื่อง และเรื่องที่ 2, 3, 5, 7, 8, 9 มีการแสดงวิภาวะและอนุภาวะในลักษณะดังนี้ วิภาวะคือ การพลัดพรากจากคนรักโดยไม่มีโอกาสกลับมาพบกัน ทรัพย์สมบัติเสียหาย ถูกฆ่า ถูกลงโทษ กักขังจองจำ ประสบเคราะห์กรรม ตกทุกข์ได้ยาก ส่วนอนุภาวะของความทุกข์โศกแสดงออกโดย การร้องไห้คร่ำครวญ มีทั้งลักษณะของคนชั้นต่ำหรือสตรีที่ดีโพธิ์พวย แบบคนชั้นสูงและชั้นกลางเมื่อประสบทุกข์โศกจะต้องกลืนไว้ในใจไม่ร้องไห้ คร่ำครวญ การทอดถอนใจ ทุ่มทอดตัว ตีอกชกหัว การตรอมใจตายหรือการฆ่าตัวตาย ส่วนสาตตวิภาวะที่แสดงออกคือ ภาวะตะลึงงัน ภาวะสีหน้าและเสียงเปลี่ยน ภาวะน้ำตาไหล จากการพลัดพรากจากคนรัก ประสบเคราะห์กรรม พบกับความทุกข์โศก

4. **เราทรรส** ผู้วิจัยได้วิเคราะห์เราทรรสและองค์ประกอบด้านวิภาวะ อนุภาวะ และสาตตวิภาวะ ปรากฏผลดังต่อไปนี้ เราทรรสในนิทานเวตาลนั้น เป็นการรับรู้ความโกรธที่มักเกิดจากการที่ผู้อื่นทำให้แค้นเคืองหรือโกรธ ดังที่อธิบายไปแล้วข้างต้นว่าความโกรธนั้นมีหลายอย่าง ได้แก่ ความโกรธที่เกิดจากศัตรู เกิดจากผู้ใหญ่ เกิดจากเพื่อนรัก เกิดจากคนรับใช้ และเกิดขึ้นเอง เราทรรสหรือรส แห่งความโกรธแค้นที่ปรากฏในนิทานเวตาลมากที่สุดคือ ความโกรธที่เกิดจากคนใช้ ถัดมาคือความโกรธที่เกิดจากศัตรู และความโกรธที่เกิดขึ้นเอง ทั้งหมดนี้มีวิภาวะของความโกรธสรุปได้คือ การพุดจาที่ทำให้เจ็บใจ การพุดดูหมิ่น การทะเลาะทู่เถียงกัน ความอิจฉาริษยา และอาฆาตจองเวร และอนุภาวะที่แสดงออกมาคือ การตวาด การสาปแช่ง การใช้กำลังจุกกระชาก หรือการข่มขู่ให้สำนึก ซึ่งมักมีสาตตวิภาวะหรือปฏิภิกิริยาคือ ภาวะตัวสั่น ภาวะสีหน้าและเสียงเปลี่ยน ภาวะเหงื่อออกและน้ำตาไหล ซึ่งเกิดจากความโกรธแค้น การดูหมิ่น และความกลัว และบางเหตุการณ์ไม่ปรากฏสาตตวิภาวะ รสแห่งความโกรธแค้นหรือเราทรรสนี้ ปรากฏอยู่ในนิทานเวตาลตอนต้นเรื่อง นิทานเรื่องที่ 1, 2, 7, 8 และ 9

5. **วีรรส** ผู้วิจัยได้วิเคราะห์วีรรสและองค์ประกอบด้านวิภาวะ อนุภาวะ และสาตตวิภาวะ ปรากฏผลดังต่อไปนี้ วีรรสที่ปรากฏในนิทานเวตาล มีความกล้าหาญครบทั้ง 3 อย่าง คือ ธรรมวีระ (กล้าประพฤติธรรมหรือหน้าที่) ซึ่งปรากฏมากที่สุด รองลงมาคือ รมวีระ (กล้ารบ) น้อยที่สุดคือ ทานวีระ (กล้าให้) ธรรมวีระนี้ปรากฏอยู่ในต้นเรื่อง ในเรื่องที่ 3, 5, 10 รมวีระปรากฏอยู่ในตอนต้นเรื่อง ในเรื่องที่ 3 และ 5 ส่วนทานวีระปรากฏอยู่ในเรื่องที่ 3 ซึ่งวีรรสทั้งหมดนี้แสดงวิภาวะคือ ความมุ่งมั่นเอาชนะศัตรู ความสามารถในการบังคับใจตน ความมุ่งมั่นในการตอบแทนคุณแผ่นดิน ความสงสาร ระลึกได้ต่อความรับผิดชอบ รักษาสัญญา และการแสดงพลังกำลัง อนุภาวะของความมุ่งมั่นในความกล้าหาญคือ ท่าทีที่มั่นคง ความเฉลียวฉลาดในการรบ ความเข้มแข็งเด็ดเดี่ยวไม่หวั่นไหว การยอมสละชีวิตตนเอง มีสาตตวิภาวะคือ

ภาวะตะลึงงัน จากการได้เห็นความกล้าหาญเสียสละของข้าราชการ และบางเหตุการณ์ไม่ปรากฏสาเหตุวิภาวะ

6. ภัยอันตราย ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ภัยอันตรายและองค์ประกอบด้านวิภาวะ อนุภาวะ และสาเหตุวิภาวะ ปรากฏผลดังต่อไปนี้ ภัยอันตรายที่ปรากฏในนิทานเวตาล เกิดจากการรับรู้ความกลัวครบทั้ง 3 ประเภท คือ ความกลัวที่เกิดจากการหลอกลวง ซึ่งปรากฏในต้นเรื่อง เรื่องที่ 9 และปลายเรื่อง ส่วนความกลัวที่เกิดจากการลงโทษนั้นปรากฏอยู่ในเรื่องที่ 2 และความกลัวที่เกิดจากการข่มขู่ซึ่งปรากฏอยู่ในเรื่องที่ 7 และ 9 ทั้งหมดนี้มีวิภาวะของความน่ากลัวคือ การเห็นภูตผีปิศาจ สัตว์ร้าย การไปป่าช้า การได้เดินทางในที่เปลี่ยวหรือป่ารก การกระทำความผิด อนุภาวะของความน่ากลัว คือ การตกใจตกประหม่า การวิ่งหนี การส่งเสียงดัง และมีสาเหตุวิภาวะ คือ ภาวะตะลึงงัน เหงื่อออก ขนลุก ตัวสั่น สีหน้าเปลี่ยน และเสียงเปลี่ยน จากการได้ยินเสียงผิดปกติ ได้เห็นภูตผีปิศาจหรือสัตว์ร้าย และบางเหตุการณ์ไม่ปรากฏสาเหตุวิภาวะ

7. พิภตสรส ผู้วิจัยได้วิเคราะห์พิภตสรสและองค์ประกอบด้านวิภาวะ อนุภาวะ และสาเหตุวิภาวะ ปรากฏผลดังต่อไปนี้ พิภตสรสหรือรสที่เกิดจากการรับรู้ความน่าเบื่อ น่ารังเกียจ แบ่งได้เป็น 2 ประเภท คือเกิดจากสิ่งน่ารังเกียจที่ไม่สกปรก ซึ่งปรากฏอยู่ในต้นเรื่อง และในเรื่องที่ 7 มีวิภาวะคือ การอยู่กับสิ่งที่ไม่สบายอารมณ์ ไม่ถูกใจ อยู่กับใครนานๆ มีอนุภาวะ คือ การกลับบ้านเมือง การนั่งหนาว หรือไม่พอใจพฤติกรรมของผู้ที่อยู่ด้วย และเกิดจากสิ่งน่ารังเกียจที่สกปรก ซึ่งปรากฏอยู่ในตอนต้นเรื่องตอนเดียว มีวิภาวะคือ การเห็นในสิ่งที่สกปรกชวนขยะแขยง มีอนุภาวะคือ การทำหน้าที่ทางขยะแขยงหรือนิวหน้า แต่ก็ไม่มาก เพราะเป็นพระราชาก็ต้องเก็บอาการไว้ ส่วนสาเหตุวิภาวะคือ ภาวะตะลึงงัน จากการได้เห็นในสิ่งที่น่าขยะแขยง และบางเหตุการณ์ไม่ปรากฏสาเหตุวิภาวะ

8. อัถกตรส ผู้วิจัยได้วิเคราะห์อัถกตรสและองค์ประกอบด้านวิภาวะ อนุภาวะ และสาเหตุวิภาวะ ปรากฏผลดังต่อไปนี้ อัถกตรสในนิทานเวตาลนี้ เกิดจากการรับรู้ความน่าพิศวง 2 ประเภทคือ เกิดจากสิ่งที่เป็นทิพย์หรืออภินิหาร ซึ่งปรากฏอยู่ในต้นเรื่อง เรื่องที่ 6, 7, 8, 9 และปลายเรื่อง มีวิภาวะคือ การพบเห็นสิ่งที่เป็นทิพย์ เป็นปาฏิหาริย์หรืออภินิหาร ได้ไปพบเห็นสถานที่ที่งดงามน่ารื่นรมย์การได้เห็นเวทมนตร์มายาต่างๆ ส่วนประเภทที่ 2 เกิดจากสิ่งที่น่ารื่นรมย์ ซึ่งปรากฏอยู่ในเรื่องที่ 3 และ 8 ทั้ง 2 มีวิภาวะคือ การได้ให้และรับในสิ่งที่พึงปรารถนา ทั้งสองประเภทนี้มีอนุภาวะเหมือนกันคือ ทำทางประหลาดใจ หรือเปลือยอูทาน แสดงปฏิกิริยา (สาเหตุวิภาวะ) คือ ภาวะตะลึงงัน ภาวะเหงื่อออก ภาวะขนลุก และภาวะน้ำตาไหล จากการพบเห็นในสิ่งที่เป็นทิพย์ อภินิหาร ปาฏิหาริย์ เวทมนตร์ และบางเหตุการณ์ไม่ปรากฏสาเหตุวิภาวะ

9. **सानตรส** ผู้วิจัยได้วิเคราะห์सानตรสและองค์ประกอบด้านวิภาวะ อนุภาวะ และ สาดตวิกภาวะ ปรากฏผลดังต่อไปนี้ สานตรสซึ่งปรากฏในนิทานเวตาลนี้ เป็นภาวะสงบที่ทำให้ คนออกบวช เพื่อแสวงหาความสงบที่ทำให้สบายใจ มักมีวิภาวะมาจาก ความผิิดหวัง ความเศร้า เสียใจในรัก ซึ่งแสดงอนุภาวะออกมาโดยการออกบวช การรักษาศีล 5 และศีล 8 และการ ประพฤติตัวให้ดีมีคุณธรรม และไม่ปรากฏสาดตวิกภาวะ

อภิปรายผล

การศึกษาครั้งนี้ทำให้เข้าใจถึงรสนิยมคติสันสกฤตและองค์ประกอบของแต่ละส วรรณคดีที่ปรากฏในนิทานเวตาล ฉบับพระนิพนธ์กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ได้อย่างลึกซึ้ง อันนำไป เป็นแนวทางการศึกษารสนิยมคติตามทฤษฎีรสนิยมคติสันสกฤตที่ปรากฏในวรรณคดีไทยเรื่อง อื่นๆ เช่น ศตวรรษที่ปรากฏระหว่างอิเหนากับจินตหราวดี และวิหยาสดำคั้งไคล้บุษบาใน เรื่องอิเหนา หาสยรส ที่ปรากฏจากบทบาทของเจ้าเงาะและท้าวสามนต์ในเรื่องสังข์ทอง กรณารส ที่ปรากฏในกัณฑ์ชูชก ซึ่งพระชาติกับพระกัณฑ์หาต้องตกไปเป็นทาสของชูชก จากร้ายยาวเรื่องมหา เวสสันดรชาดก เราทรรส ที่ปรากฏจากบทบาทของคณาที่ถูกชมพลาแย่งคนรัก จากเรื่องเงาะป่า วีรรส จากบทบาทของหนุมานในเรื่องรามเกียรติ์ ภยานกรส ที่ปรากฏในตอนสุดสาครเข้าเมืองฝิ ดิบในเรื่องพระอภัยมณี พิภตสรส ที่ปรากฏในความรู้สึกของสุนทรภู่เมื่อเห็นชาวเมืองแกลงปรุงร อาหารด้วยอึ่งอ่างและค่าง ในนิราศเมืองแกลง อัททรส ที่ปรากฏในตอนที่นางละเวงวันพาพบ ดินถัน ซึ่งก็คือถันของพระธรณีเป็นผลไม้วีเศษที่เมื่อรับประทานแล้วทำให้คงความเป็นสาวได้ถึง 300 ปี จากเรื่องพระอภัยมณี สานตรสที่ปรากฏในการบรรลุนิพพานของเจ้าชายสิทธัตถะ จาก เรื่องปฐมโพธิกถา ซึ่งสามารถนำลักษณะของวิภาวะ อนุภาวะ และสาดตวิกภาวะไปวิเคราะห์ร สวรรณคดีที่ปรากฏในวรรณคดีไทยเรื่องดังกล่าวเหล่านี้ได้

นอกจากใช้วิเคราะห์วรรณคดีดังกล่าวแล้ว งานวิจัยเรื่องนี้ยังเป็นแนวทางให้นำไป ปรับปรุงประยุกต์ใช้ในการเรียนการสอน การศึกษาเรื่องทฤษฎีรสนิยมคติตามทฤษฎีรสนิยมคติ สันสกฤตที่ปรากฏในวรรณคดีสำหรับนักเรียนและผู้สนใจศึกษาค้นคว้า เช่น ศตวรรษในเรื่อง มัทนะพาธา ของนักเรียนช่วงชั้นที่ 4 เราทรรสในเรื่องขุนช้างขุนแผน ของนักเรียนช่วงชั้นที่ 4 วีรรสในเรื่องรามเกียรติ์ ของนักเรียนช่วงชั้นที่ 3 อัททรสในเรื่องพระอภัยมณี ของนักเรียนช่วง ชั้นที่ 3 เป็นต้น

นอกจากนั้น ผลของการศึกษาค้นคว้าทำให้เข้าใจอารมณ์ความรู้สึกที่กวีถ่ายทอดออกมา พร้อมทั้งเข้าใจปฏิกิริยาทางอารมณ์ที่เกิดขึ้นในใจของผู้อ่านอย่างละเอียดและมีหลักเกณฑ์แน่นอน

เช่น เมื่อศึกษาวิภาวะและอนุภาวะ จะทำให้เข้าใจเหตุการณ์ที่เป็นเหตุและผลที่กวีต้องการถ่ายทอดให้เห็นภาพโดยละเอียด ส่วนสาตตวิภาวะ ก็ช่วยให้เข้าใจถึงการแสดงออกที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ ไม่สามารถควบคุมปฏิกิริยาเหล่านั้นไม่ให้เกิดขึ้นได้ นับว่าการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ได้ประโยชน์จากทฤษฎีรสนิยมที่ในการศึกษาอารมณ์ความรู้สึกของกวีและผู้อ่านวรรณคดีไทยเรื่องอื่นๆ

จากการที่ผู้วิจัยได้อ่านวรรณคดีเรื่องนิทานเวตาล ฉบับพระนิพนธ์กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ โดยละเอียดเพื่อศึกษารสวรรณคดีสันสกฤตนั้น ผู้วิจัยได้รับความเพลิดเพลินและมีอารมณ์คล้อยตามเนื้อเรื่องในวรรณคดี มีความสุข สนุกขบขัน เสรี ชาบซึ่ง ไปตามการดำเนินเรื่องของนิทานในแต่ละตอน ทั้งนี้ อารมณ์ที่เกิดหลากหลายนั้น เป็นเพราะวรรณคดีฉบับนี้แปลจากวรรณคดีอินเดีย ซึ่งถือว่าเป็นแหล่งอารยธรรมและแหล่งความรู้สำคัญของวรรณคดีตะวันออก โดยเฉพาะตอนที่พระภรรตฤราชู๊ตึกเจ็บปวดกับความรักจนต้องออกบวช กวีบรรยายถึงความมายาของความรักและไม่มีสิ่งอื่นใดสุขเท่าความสงบ ผู้อ่านจึงได้รับรู้รสแห่งความสงบหรือสัจธรรมที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้น รวมทั้งโวหารของผู้แปลที่ถ่ายทอดออกมา เพื่อแสดงถึงลักษณะชั่วร้ายและเจ้ากรรมของเวตาล เป็นต้น นับว่าวรรณคดีเรื่องนี้มีคุณค่าด้วยความเด่นด้านรสวรรณคดีเป็นสำคัญ

ผู้วิจัยเห็นว่าผลการวิเคราะห์ครั้งนี้จะช่วยให้ผู้สนใจได้ประจักษ์ในคุณค่าของวรรณคดีไทยในแง่ของรสวรรณคดีมากขึ้น เนื่องจากรสวรรณคดีนั้นนับว่าเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้เนื้อเรื่องติดใจคน การรับรู้รสวรรณคดีโดยความรู้สึกเพียงอย่างเดียว เป็นได้แต่การซาบซึ่งเฉพาะตัวบุคคล แต่การพิจารณารสวรรณคดีอย่างมีหลักเกณฑ์ โดยรู้จักแยกองค์ประกอบทำให้ความซาบซึ่งในรสวรรณคดีนั้น เป็นไปอย่างมีแง่มุมพิจารณา สามารถเข้าใจเรื่องได้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น ช่วยอธิบายให้ผู้อื่นเข้าใจความได้ชัดเจนขึ้น และเป็นแนวทางในการวิเคราะห์วิจารณ์อย่างเป็นระบบ

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะทั่วไป

นำหลักการวิเคราะห์ไปปรับปรุงประยุกต์ใช้ในการเรียนการสอน การศึกษาเรื่องทฤษฎีรสนิยมตามทฤษฎีรสนิยมสันสกฤตที่ปรากฏในวรรณคดีเรื่องอื่นๆ สำหรับนักเรียนและผู้ที่สนใจศึกษาค้นคว้า

ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัย

1. วิเคราะห์รสวรรณคดีในวรรณคดีที่ได้รับอิทธิพลจากวรรณคดีตะวันออกเรื่องอื่นๆ
2. วิเคราะห์ข้อคิด คำคม หรือโวหารดีเด่น ที่ได้จากวรรณคดีเรื่องนิทานเวตาล ฉบับพระนิพนธ์กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

- กระแสร้ มาลาภรณ์. วรรณคดีเปรียบเทียบเบื้องต้น. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เนติศึกษา, 2516.
- กัลยา พลายนุช. วิเคราะห์อุเทนคำฉันท์ของพระสมุห์หनु ฉบับศูนย์วัฒนธรรมภาคใต้.
ปริญญาานิพนธ์ กศ.ม. สงขลา : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒภาคใต้, 2538. ถ่ายเอกสาร.
- กุสุมา รัชมณี. การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต. กรุงเทพฯ :
มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2534.
- กุหลาบ มัลลิกะมาส. ความรู้ทั่วไปทางวรรณคดีไทย. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
ชวนพิมพ์, 2531.
- จิตรลดา สุวัตติกุล. “องค์ประกอบทางสุนทรียศาสตร์ สุนทรียภาพในความ,” ใน
เอกสารประกอบการสอนชุดภาษาไทย 7 (หน่วยที่ 1 – 8). หน้า 189-244. พิมพ์ครั้งที่ 3
นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2538.
- ชลธิรา สัตยวัฒน์. “นิทานเวตาลเพชรน้ำเอกในวรรณกรรมไทย,” ใน น.ม.ส. อัจฉริยะกวีศรี
รัตนโกสินทร์. หน้า 20-28. กรุงเทพฯ : กรมวิชาการ, 2541.
- ชนันต์ พิลัยสวัสดิ์. การวิเคราะห์วรรณคดีอีสานเรื่อง ขุนช้างขุนแผน. ปริญญาานิพนธ์ กศ.ม. พิษณุโลก :
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก, 2531. อัดสำเนา.
- นงลักษณ์ แซ่มโซติ. หาขยรสในวรรณกรรมร้อยกรองของไทย สมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325 –
พ.ศ. 2475. ปริญญาานิพนธ์ กศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2521.
อัดสำเนา.
- นิตยา แก้วคัลดา. “เวตาลปกรณัมกับการนำมาสร้างสรรคัวรรณกรรมร้อยกรองของไทย,” ใน
ภาษาและวรรณคดีไทย. หน้า 29 – 46. นครปฐม : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2546.
- เบญจมาศ พลอินทร์. พื้นฐานวรรณคดีและวรรณกรรมไทย. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2526.
- เบญจวรรณ ส่งสมบูรณ์. บทละครเสภาเรื่อง ขุนช้างขุนแผน : การศึกษาในเชิงวรรณคดีวิเคราะห์.
ปริญญาานิพนธ์ กศ.ม. ชลบุรี : มหาวิทยาลัยบูรพา, 2540. ถ่ายเอกสาร.
- ปรมิษฐ์ จารูร. “องค์ประกอบของนิทานช้อนนิทานในนิทานเวตาล,” ภาษาและวรรณคดีไทย.
17 : 38 - 62 ; ธันวาคม 2543.
- ประภาพร สุวรรณไตรย์. อวัจนสารที่ปรากฏในวรรณคดีจากหนังสือเรียนภาษาไทยชุด
วรรณวิจักขณ์และชุดภาษาพิจารณ์. ปริญญาานิพนธ์ กศ.ม. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัย
มหาสารคาม, 2536. ถ่ายเอกสาร.

- ประสิทธิ์ กาย์กลอน. แนวทางการศึกษาวรรณคดี ภาษากวี การวิจักษณ์และวิจารณ์. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2518.
- ปัญญา บริสุทธิ์. วิเคราะห์วรรณคดีไทยโดยประเภท. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, 2542.
- ภาวณี โชติมณี. การวิเคราะห์วีรกรรมในรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2. ปริญญาานิพนธ์ กศ.ม. สงขลา : มหาวิทยาลัยทักษิณ, 2543. ถ่ายเอกสาร.
- รินฤทัย สัจจพันธุ์. “อิทธิพลวรรณคดีอินเดีย,” ใน เอกสารการสอนชุดภาษาไทย 4 (หน่วยที่ 8-15). หน้า 308-327. พิมพ์ครั้งที่ 2 นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2526.
- วงเดือน สุขบาง. การศึกษาพระปฐมโพธิ์กถาในแนวสุนทรียะ. ปริญญาานิพนธ์ กศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2524. อัดสำเนา.
- วาทกฏ. อสังการศาสตร์. แปลโดย ป.ส. ศาสตรี. ม.ป.ท. , ม.ป.ป.
- ศศิธร แสงเจริญ. การวิเคราะห์ศตถการรสในพระนลคำหลวง สาวิตรี ศกุนตลา มัทนะพาธา. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. ปัตตานี : มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, 2537. ถ่ายเอกสาร.
- สายทิพย์ นุกุลกิจ. เอกสารประกอบการสอนวิชาภาษาไทย 321 : วรรณคดีวิจารณ์. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางเขน, 2523.
- อนุমানราชชน, พระยา. การศึกษาวรรณคดีแง่วรรณศิลป์. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ : ศยาม, 2546.

บทคัดย่อ

วิเคราะห์วรรณคดีที่ปรากฏในนิทานเวตาล ฉบับพระนิพนธ์กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์
ตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต

บทคัดย่อ

ของ

ภัทร์ธีรา นลองเดช

เสนอต่อมหาวิทยาลัยทักษิณ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร

ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต วิชาเอกภาษาไทย

ธันวาคม 2548

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยทักษิณ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อวิเคราะห์รสและองค์ประกอบของวรรณคดีที่ปรากฏในนิทานเวตาล ฉบับพระนิพนธ์กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ โดยใช้ทฤษฎีรสวรรณคดีสันสกฤต ซึ่งมี 9 รส รวมทั้งวิเคราะห์องค์ประกอบด้านวิภาวะ ด้านอนุภาวะ และด้านสัตตวิกภาวะร่วมในแต่ละรสด้วย และเสนอผลการวิเคราะห์โดยวิธีการพรรณนาวิเคราะห์ ผลการวิเคราะห์ปรากฏว่า รสวรรณคดีที่ปรากฏอยู่มากที่สุด คือ ศฤงคารรส รองลงมาคือ เราทรรส กรุณารส อัทภูตรส วีรสรส ภูยานกรส หาสยรส พิภตสรส และศานตรส ตามลำดับ เมื่อวิเคราะห์องค์ประกอบด้านวิภาวะ ด้านอนุภาวะ และด้านสัตตวิกภาวะ ในแต่ละรส พบว่า ในรสทั้ง 9 รสนี้ ได้แสดงวิภาวะ อนุภาวะ รวมประกอบของภาวะทั้ง 2 ไว้ครบทุกรส ส่วนองค์ประกอบด้านสัตตวิกภาวะจะปรากฏอยู่ในบางเหตุการณ์ของรสเพียง 7 รส โดยไม่ปรากฏเลยในหาสยรสและศานตรส

AN ANALYSIS OF RASA IN BIDYALANKARANA'S VERSION OF
TALES OF VETALA WITH SANSKRIT RASA THEORY

AN ABSTRACT
BY
PARSTHEERA CHALONGDET

Presented in partial fulfillment for the requirements of the Master
Of Education degree in Thai
At Thaksin University
December, 2005
Copyrighted by Thaksin University

This Thesis is aimed to analyze the rasa and its literary components as appeared in Bidyalankaran's version of Tales of Vetala by means of Sanskrit Rasa theory. The Rasa theory comprises nine kinds of rasa, each of whose components consists of vibhava (a cause or causes of conditions given to each character by the poet or author), anubhava (results of conditions or expressions as expressed through a given character), and satatavigabhava (natural or uncontrolled expressions placed upon a given character) Through a descriptive analysis, it is found that in a descending order the topmost is Love Rasa (sa-ring-kaan-ra-rasa); and the next are Anger Rasa (rau-ta-ra-rasa), Mercy Rasa (ka-ru-na-rasa), Astonishment Rasa (at-bhu-ta-rasa), Bravery - Praise Rasa (vi-ra-sara), Fear Rasa (bha-ya-na-ga-rasa), Amusement Rasa (ha-sa-ya-rasa), Hatred Rasa (phi-bha-sa-rasa), and Peace Rasa (sa-na-ta-rasa), respectively. It is also found that among three given conditions the first two are found in full in all nine kinds of rasa while the last one is somewhat found in seven kind, but it is neither found in Amusement Rasa (ha-sa-ya-rasa) nor in Peace Rasa (sa-na-ta-rasa)

ประวัติย่อของผู้วิจัย

ชื่อ	นางสาวภัทร์ธีรา ฉลองเดช
วัน เดือน ปีเกิด	24 มกราคม 2519
สถานที่เกิด	อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา
สถานที่อยู่ปัจจุบัน	14 ซอย 4 ถนนรัตนอุทิศ อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา
ตำแหน่งหน้าที่การงานปัจจุบัน	ครู โรงเรียนบ้านวังสายทอง
สถานที่ทำงานปัจจุบัน	โรงเรียนบ้านวังสายทอง ตำบลน้ำผุด อำเภอละงู จังหวัดสตูล

ประวัติการศึกษา

พ.ศ. 2537	ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 จากโรงเรียนมหาวิทยาลัยราชวูช จังหวัดสงขลา
พ.ศ. 2541	ครุศาสตรบัณฑิต (ภาษาไทย) จากสถาบันราชภัฏสงขลา จังหวัดสงขลา
พ.ศ. 2548	การศึกษามหาบัณฑิต (ภาษาไทย) จากมหาวิทยาลัยทักษิณ จังหวัดสงขลา